

DE
OFFICIIS
MARCI TULLII
CICERONIS
LIBRI III.

Item,

De Amicitia : de Senectute :
Paradoxa : & de Sompno
Scipionis.

Cum indice in fine libri adjuncto.

*Editio cæteris correctior atque
emendatior.*

CANTABRIGIÆ:
Ex Academia celeberrimæ
typographeo.
MDCLIII.

John

Leopoldus
O. Auerbach

Johann

Dickinson

Rebus in dictionis vultu
interdum

Chas

2

M. T. C I C E R O N I S
DE OFFICIIS,
LIBER I.
AD
M A R C U M F I L I U M.

¶ Argumentum per D. Erasmus Roterod.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, nè simplici cui-
piam studio sese addicat, sed Græcæ cum Latinis, &
orationis virtutes cum philosophiæ scientia conjun-
gat. Deinde, quò cum reddat attentidrem, hanc,
quæ de Officiis est, philosophiæ partem, duobus potis-
simùm nominibus commendat, vel quòd usus ad
omnem vitæ rationem latissimè pateat, vel quòd hæc
una sit philosophis omnibus inter se communis. Po-
stremò, testatur se in hac disputatione Stoicos potissi-
mùm sequi, quòd hi vel optimè boni finem, ad quem
officia omnia referuntur, constituerint: cùm Epicurus
voluptatè metiens summum bonum, atque Aristò,
Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, offi-
cii quoque naturam subverterint.

Uanquam te, Marce fili, annum jam Triplex argu-
audientem Cratippum, idque Athe- mentum, a no-
nis, abundare oportet præceptis insti- bilitate docto-
turisq; philosophiæ, propter summam ris, & item
& doctoris autoritatem, & urbis; quo- loci, & tem-
poris diutur-
rum alter te scientiâ augere potest, altera exemplis: nitate.

vamen ut ipse ad meam utilitatem semper cum Græ-
cis Latina conjunxi, neque id in philosophia solum,

*Dicere, oratoris: iudicium
ferre de rebus,
Philosophi.*

sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, ut par ſis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adiumentum hominibus noſtris, ut non modò Græcarum literarum rudes, ſed etiam docti aliquantum ſe arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad iudicandum. Quamobrem diſces tu quidem à principe huius ætatis philoſophorum, & diſces quamdiu voles: tam diu autem velle debebis, quoad te quantum proficias non poenitebit. Sed tamen noſtra legens, non multum à Peripateticis diſſidentia (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici eſſe volumus) de rebus iſtis utere tuo iudicio; nihil enim impedit: orationem autem Latinam proſectò legendis noſtris efficies plenior. Nec verò arroganter hoc dictum exiſtimari velim. Nam philoſophandi ſcientiam concedens multis; quod eſt oratoris proprium, aptè, diſtinctè, ornatèque dicere (quoniam in eo ſtudio ætatem conſumpſi) ſi id mihi aſſumo, videor id meo jure quodammodo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non ſolùm orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui jam ſe illis ſerè æquârunt, ſtudioſè legas. Vis enim dicendi major eſt in illis: ſed hoc quoque colendum eſt æquabile & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigiſſe, ut idem utroque in genere laboraret, ſequereturque & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus: niſi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parùm vehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti diſcipulum poſſis agnoſcere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum ſit iudicium: utrumque certè ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi

*Inter Philoſophos Græcos
nemo dicendi
ſtadium ſecutus eſt.*

dicendi tractare voluisset, gravissimè & copiosissimè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè splendidèque facere potuisse. Eodèmq; modo de Aristotele & Isocrate judico, quorum uterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & autoritati meæ gravissimum. Nam cum multa sint in philosophia & gravia & utilia accuratè copiosèque à philosophis disputata, latissimè patère videntur ea quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudine. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum, Quis est enim qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertant. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit ut neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis

Platoni dicendi exercitatio Demostheni philosophandi defuit.

Commendat officia à persona & sua & filii: deinde ab utilitate & communitate.

Epicureos notat.

qui solam, aut ab iis qui maximè honestatem propter se dicant expetendam. Itaq; propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli jampridem explosa sententia est. Qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quaestione potissimum stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, judicio arbitrioq; nostro, quantum, quòque modo videbitur, hauriemus.

*Idem in oratione
Lysie notavit
Socrates in Theodoro
Platonis.*

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex Officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, divisione explicat; duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, estque cum sine boni conjunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit: Alterum medium, siue inchoatum, quod per se neque bonum est, neque malum, sed ad usum aliquem vitæ sumitur: ut rectè depositum reddere, perfecti sit officii; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Dicit autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnia

OMnis de officio duplex est quaestio. Unum ge- *Divisio offi-*
 nus est, quod pertinet ad finem bonorum: alte- *cii.*
 rum, quod positum est in praeceptis, quibus in omnes
 partes usus vitae conformari possit. Superioris gene-
 ris huiusmodi exempla sunt: Omnia officia per-
 fecta sint: Nunquid officium aliud alio majus sit:
 & quae sunt generis ejusdem. Quorum autem offi-
 ciorum praecepta traduntur, ea quanquam pertinent
 ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia
 magis ad institutionem vitae communis spectare vi-
 dentur: de quibus est nobis his libris explicandum.
 Atque etiam alia divisio est officii: nam & medium
 quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum
 autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod
 Graeci *κατὰ φύσιν*: hoc autem, commune, quod ii
κατὰ νόμον vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum
 quod sit, id perfectum officium esse definiant: me-
 dium autem officium id esse dicant, quod cur factum
 sit, ratio probabilis reddi possit.

Quae in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii
 capiendi deliberatio. Nam, honestumne factu
 sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem ca-
 dit: in quo considerando saepe animi in contrarias
 sententias distrahuntur. Tum autem inquirunt,
 aut consultant, ad vitae commoditatem, iacundita-
 temque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad
 potentiam, quibus & se possint juvare, & suos; con-
 ducat id necne, de quo deliberant. Quae deliberatio
 omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitan-
 di genus est, cum pugnare videtur cum honesto id
 quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rape-
 re, honestas contra revocare ad se videtur, sit ut di-
 strahatur in deliberando animus, afferatq; ancipitem
 curam cogitandi. Hac in divisione (cum praeterire ali-

Partitio totius
questionis de
officiis.

quid, maximum vitium in dividendo sit) duo prætermitti sunt. Nec enim solum, utrum honestum an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius, itemque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ità quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum differendum.

Ex veteris Academicæ & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficisci putant & hoc ipsum esse beatè vivere, secundum naturam vivere commemorant, docet quæ semina nobis natura insciverit, quæque adminicula addiderit: quibus accedente industriâ ac usu, ad felicitatem, quod reseruntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studium tucendi sui indidit, id quod jure naturæ est hominum cum peculibus commune; vocaturq; *κτὶ οὐρανὸν ἀποτρύν*, id est, secundum naturam primum: consequens est appetitus eorum quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum quæ noxia: Verùm homini, quoniam non solum è corpore constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde discipline omnes, & virtutes illæ morales proficiuntur.

P Rincipiò, generi animantium omni est à natura tributum, ut se, vitam, corpusq; tueatur; declinetq; ea quæ nocitura videantur, omniâq; quæcunq; ad vivendum sint necessaria, inquiret, & pareat; ut pastum, ut latibula, & alia ejusdem generis. Commune item animantium omnium est conjunctionis appetit⁹ procreandi causâ, & cura quædam eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum quod adest, quodq; præsens est, se accommodat;

Φυσικῶτα-
τόν ἐστι τὸ
ζῷον ἅν ἐσθ-
ταὶ ὁμοίον.
Arist.

modat, paululùm admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia & causas rerum videt, earumq; progressus & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras; faciliè totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ societatem: ingeneratq; inprimis præcipuum quendam amorem in eos qui procreati sunt: impellitque ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire velit; ob easque causas studeat parare ea, quæ suppedient & ad cultum [& ad victum; nec sibi soli, sed conjugii, liberis, cæterisq; quos charos habeat, tuerique debeat. Quæ cura exuscitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Inprimisq; hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaq; cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac dicere; cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilem, ad bene beatæque vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatûs, ut nemini parère animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ justè & legitimè imperanti; ex quo animi magnitudo existit, humanarumq; rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ est rationisque, quodd unum hoc animal sentit quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisque, qui modus. Itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo

multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavetque nè quid indecorè effeminatève faciat; tum in omnibus & opinionibus & factis, nè quid libidinose aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honestum: quod etiam si nobilitatù non sit, tamen honestum sit quòdque verè dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse naturà. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tantquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

*In Phædro.
Proverbium.
ἐν τῷ ὁπῶν
γίγνεται τὸ ἐ-
σθὲν.*

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Justitia, Fortitudo, & Temperantia, ac de materia singularium.

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium soritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiâque versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ sunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, & implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veri; ejusque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quique maximè perspicit quid in re quaque verissimum sit, quique acutissimè & celerimè potest & videre & explicare rationem; is prudentissimus & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic, quasi materia quam tractet & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas tuendasque, quibus

Omnes virtutes una virtus absoluta, juxta Platonem. Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum. Fortitudo in contemptu difficultatum. Temperantia in æquabili modo rerum omnium. Decorum, velut umbra corporis, honestatem consequitur.

multique dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio motusque animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beatæque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De justitia.

DE tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, quâ societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur. Cujus partes duæ sunt: justitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed justitiæ primum munus est, ut nè cui quis noceat, nisi laceffit injuriâ: Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ; sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur; Tusculanus, Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obigit, id quisque teneat. Eo si quis sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam (ut præclare scriptum est á Platone) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici; atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates

in

in medium asserre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fides justitiæ fundamentum, ab etymologia.

Fundamentum est autem justitiæ fides, id est, dictorum conventorumque constantia & veritas: ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuiuspiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiosè exquirunt unde verba sint ducta, credamusque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

Duo iniustitiæ genera, ut justitiæ: & unde oriantur.

Sed iniustitiæ duo genera sunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis quibus inferuntur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injustè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ perturbatione incitatus, is quasi manus violenter videtur asserre socio. Qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ; tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atque illæ quidem injuriæ quæ nocendi causâ de industria inferuntur, sæpe à metu proficiuntur: ut cum is qui alteri nocere cogitat, timet nè, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea quæ concupierunt: in quo vitio latissimè patet avaritia. Experuntur autem divitiæ, cum ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei qui in republica princeps vellet esse, *cujus fructibus ex-
* qui fructus
ercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici

*Nulla fides
regni locus—
Lucan.*

fici apparatus, vitæq; cultus cum elegantia & copia; quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium, *Nulla sancta societas, nec fides regni est*; id latius patet. Nam quicquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modò temeritas C. Caesaris, qui omnia jura divina atq; humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore sinxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidissimisq; ingeniis plerunque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cavendum est, nè quid in eo genere peccetur.

Injuria alia aliâ levior.

Sed in omni injustitia permultum interest, utrùm sperturbatione aliquâ animi, quæ plerunq; brevis est, & ad tempus; an consultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

*Causas recenset, unde secundum injustitiæ
genus oriatur.*

Prætermittendæ autem defensionis, deferendique officii plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studiis, quibusdãve occupationibus sic impediuntur,

ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, in ferendâ nè cui noceant injuriâ, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos nè ad Rempublicam accessuros quidem putat, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod rectè sit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res antè constituimus, quibus justitia continetur; facilè quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes *Humani nihil à se alienum putat*. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Lib. de republ.

In Heautont.

Τὸ δὲ δικαίον
πᾶσι ζῆται, ἀλλὰ
λογισίων δ'
ἐμὲ λει.

Pindar.

Proverbium.
Quæ dubitas
nè feceris.

Docet

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maxime modis; si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori: quin interdum præter officium esse nimium inhxerere juris apicibus.

Sed incidunt sæpe tempora, cum ea quæ maxime videntur digna esse iusto homine, eoque quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut, non reddere depositum, etiam nè furioso facere promissum; quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit iustum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ? primum, ut nè cui noceatur; deinde, ut communi utilitati serviat. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, qui sint iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quam illi prosint cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tragicum exemplum. Theseus tria optaverat ab avo Neptuno: ut Minotaurum conficeret; ut sibi ad inferos daretur adiutus; ut Hippolytum ulcisceretur

*In juridicialibus officiis aequitas spectanda;
non verbis inharendum.*

EXistunt etiam saepe injuriæ, et a' omniâ quadam, & nimis callidâ & maliciosâ juris interpretatione. Ex quo illud, *Summum jus summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in Repub. multa peccantur: ut ille, qui cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec nollet quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut nè cupidè quid agerent, nè appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallerent: Id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum qui lacessiverit, injuriæ suæ pœnitere: ut & ipse nè quid tale posthac comminat, & ceteri sint ad injuriam tardiores.

*Ex Hectoris
timoramento.*

*V. d. Platonem
de legibus.*

*Quod in pre-
nienda inju-
ria officium.*

Hactenus de civili justitia, nunc de bellicis officiis.

Facit autem duo belli genera, quorum utrique communia sunt hæc: Ut non nisi justis de causis suscipiantur: nè inferantur nisi rebus repetitis; nisi solenniter denunciata: ut ritè gerantur, nè sæviamus supra modum in victos: humanius etiam, qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam privatim præstetur, non modò in conveniis solen-

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maxime modis; si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori: quin interdum præter officium esse nimium inhxere juris apicibus.

Sed incidunt sæpe tempora, cum ea quæ maxime videntur digna esse justo homine, eoque quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut, non reddere depositum, etiam nè furioso facere promissum; quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ? primum, ut nè cui noceatur; deinde, ut communi utilitati serviatur. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, qui sint iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quàm illi profint cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tragicum exemplum. Theseus tria optaverat ab avo Neptuno: ut Minotaurum conficeret; ut sibi ad inferos daretur adiutus; ut Hippolytum ulcisceretur

*In juridicialibus officiis aequitas spectanda;
non verbis inharendum.*

EXistunt etiam saepe injuriæ, ea' omniâ quadam, & nimis callidâ & malicioâ juris interpretatio-
nè. Ex quo illud, *Summum jus summa injuria*, factum
est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere
etiam in Repub. multa peccantur: ut ille, qui cum
triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ,
noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ,
non noctium induciæ. Nec nosser quidem proban-
dus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem
alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum
Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à Senatu
datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separa-
tim locutum, ut nè cupidè quid agerent, nè appe-
terent, atque ut regredi, quàm progredi mallerent: Id
cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio re-
lictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant,
terminavit. In medio relictum quod erat, populo
Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non
judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis so-
lertia. Sunt autem quædam officia etiam adversus
eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim
ulciscendi & puniendi modus. Atque huic scio, an
satis sit, eum qui laceffiverit, injuriæ suæ pœnitere:
ut & ipse nè quid tale posthac committat, & ceteri
sint ad injuriam tardiores.

*Ex Heauton-
timorumen.*

*V. d. Plu-
cium.*

*Quod in pro-
nienda inje-
ria officium.*

Hactenus de civili justitia, nunc de bellicis officiis.

Facit autem duo belli genera, quorum utrique
communia sunt hæc: Ut non nisi justis de causis
suscipiantur: nè inferantur nisi rebus repetitis;
nisi sollemniter denunciata: ut ritè gerantur, nè
seviamus supra modum in victos: humanius eti-
am, qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam
privatim præstetur, non modò in conventis solen-

B

nibus

nibus. *Propria verò sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certans humanius agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, severius.*

ATque in Rep. maximè conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi; unum per discepcionem, alterum per vim; cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur. Partâ autem victoriâ conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè, nè posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meâ quidem sententiâ, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est; tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè sit & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat: cum autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat,

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Æmiliano funditus everse. Corinthus item in Ægeia à L. Mummiis sublata, quod in Istmo esset, & ad bellum movendum opportuna.

Quod in bellis suscipiendis officium.

Quanta sacramenti militaris religio majoribus.

tabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Caro ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento; quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Caronis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristiciam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: **AUT STATUS DIES CUM HOSTE**. Itémq; **ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUTORITAS**. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? Quamquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo qui fert arma contrà, remansit. Cum verò de imperio decertatur, bellòque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè justas causas esse bellorum. Sed, ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minùs acerbè gerenda sunt. Ut enim, cum civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni sceleratissimi, crudelis Annibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est;

*nè pronepos
hujus, vricen-
sem intellige-
res, nisi moris
ad absolutam
auctoritatem referre*

*Euniani
versus.*

*Pyrrhus rex
ad Pyrrhum
Achillis filium
genus suum re-
ferebat, cui
Æacus.*

*Tantâq; ali-
quos affecerunt
ignominia, ut
statim mortem
sibi consciscer-
ent; autore
Liv. Decad. 2.
lib. 3.*

*Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitam cernamus utrique,
Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat fors,
Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum,
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite: doque volentibus cum magnis diis.*

Regalis sanè & digna Æacidarum genere sententia. Atque etiam, siquid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides servanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captivis commutandis Romam missus esset, iurassetque se rediturum; primum, ut venit, captivos reddendos in Senatu non censuit; deinde, cum retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit iurejurando, se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrassent: eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit qui pejerassent, in arariis reliquerunt: nec minùs illum, qui iurisjurandi fraude culpam invenerat. Cum enim Annibalis permissu exisset è castris, redit paulò post, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, iurejurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiæ in hostem à majoribus nostris constitutum. Cum à Pyrrho perfuga Senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit: Ità nè hostis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis, cum scelere interitum approbavit. Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem etiam

etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio & fortuna servorum; quibus, non malè præcipiunt, qui ità jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria; fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Torius autem injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est

Officium domini in servos.

Triplex nocendi genus: vi aperta, fraude occulta, & sub adumbrata honesti persona, quod est omnium sceleratissimum.

De liberalitate, secunda justitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annexere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum nè quid demus, quod accipienti sit nociturum; nève, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, nè demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honestà benevolentia prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut denique qui bene de nobis meriti; quibus & cum sænore beneficium remittendum. Postremò, societatis humanæ gradus à summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur, tantum, præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

DEinceptus (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur: quā quidem nihil est naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, nè ob sit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, nè major benignitas sit quàm facultates. Tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc refe-

*Δείξαι δὲ λέγει
ἃ τὰ παρὰ τὴν
ὁρμήν δεικνύ-
μεν, ὅτι καὶ
ἡ φύσις.*

*Ut si, pro ac si:
Terentius, Ut
si esset frater.*

*Tyrannica libe-
ralitas Cæsaris
& Syllæ.*

*Dandum probis
viris, claris, ali-
quo vinculo nobis
coniunctis, bene-
meritis.*

renda sunt omnia. Nam & cui gratificantur cui-
piam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non
benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores
judicandi sunt. Et qui aliis nocent, ut in alios libe-
rales sint, in eadem sunt injustitia, ut si ipsi in suam
rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem
cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod
aliis largiantur: Hique arbitrantur se beneficos in
suos amicos visum iri, si locuplerent eos quâcunque
ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil
magis officio possit esse contrarium. Videndum est
igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ profit amicis,
noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæsaris pe-
cuniarum translatio à justis dominis ad alienos, non
debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod
non idem sit justum. Alter erat locus cautionis, ne
benignitas major esset, quàm facultates; quodd, qui
benigniores volunt esse quàm res patitur, primum
in eo peccant, quodd injuriosi sunt in proximos:
quas enim copias his & suppeditari æquius est, &
relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in
tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & au-
ferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant
copiæ. Videre etiam licet plerisque non tam natu-
râ liberales quàm quâdam gloriâ ductos, ut benefi-
ci videantur, facere multa, quæ videntur ab osten-
tatione magis, quàm à voluntate proficisci. Talis
autem simulatio vanitati est conjunctior, quàm aut
liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum,
ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo &
mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium
conferetur, & animus erga nos, & communitas ac
societas vitæ, & ad nostras utilitates officia antè
collata: quæ ut concurrant omnia, oprabile est: sin
minùs, plures causæ majoresque ponderis plus ha-
bebunt.

*Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem
spectandos, sed civilem virtutis imaginem.*

QUoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenèque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sint simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ità quemq; maximè ut quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestià, temperantià, ac ipsà, de qua jam multa dicta sunt, justitià. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerunque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potiùs attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

*Quomodo considerata sit benevolentia
aliorum erga nos.*

DE benevolentia autem, quam quisq; habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimùm diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potiùs & constantià judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

SIN erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia major quædam cura adhibenda est. Nul- lum enim officium referendâ gratiâ magis necessari- um est. Quòd si ea, quæ acceperis utenda, majore mensurâ, si modò possis, jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? An non imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis

*Beneficia non
facile remitti-
enda.*

*Νικᾶν ἐν ἐρ-
δονταί, ὅτι
πλεονεχέει καὶ
δύκει.*

profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus necne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeat. In quo tamen inprimis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine judicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, consideratè, constantè, que delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cetera paria sint) hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitalari; quod contra sit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiam ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

In conjunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate universali omnium mortalium.

O Primè autem societas hominum conjunctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturâ principia sint communis & societatis humanæ, repetendum aliis videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate: Neque ulà re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim

*Beneficia potissimum animo
tantis meritis la.*

*Non dandum ut
recipiat, sed ut
proficiat amico.*

*Fortissimum
Hesiod.*

*Καὶ δὲ πρῶτον ἐκ
κεν δῶ, καὶ μὴ
ἐκδωδὲν ὁ κεν
μὴ δῶ.*

*Primi societatis
humanae sunt,
ratio, & oratio.*

enim rationis & orationis expertes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ità teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est; **AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA.** Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio, positum in una re, transferri in permultas potest.

Τὰ ὅτι φίλων
πάντα κοινά.

Homo qui erranti comiter monstrat viam,

Quasi lumen de suo lumine accendat, facit;

Nihilominus ut ipsi luceat, cum illi accenderit.

Bellicissimi En-
ni versas.

Una enim ex re latè præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique, vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, *Non prohibere aquam profluentem: Pati ab igne ignem capere, si quis velit: Consilium fidele deliberanti dare:* quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiarum parvarum singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, **NILLOMINUS UT IPSI LUCEAT;** ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales.

Quæ omnibus
ab ipse discen-
tibus communi-
canda.

GRadus autem plures sunt societatis hominum: Ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maxime homines conjunguntur: interior etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationesque con-
tractæ.

Ab illa prima
communitate ad
contractiores so-
cietates descen-
dit.

Quæ communia
civibus inter se.

Cogitatio.

*Affinitates ex
conjunctionis.*

*Amicitia vir-
tute conciliata.*

*ὁμοιοὶ ὁμοίοις
φίλοι.*

*Σώματα καὶ
δύο, ψυχὴ ὁ
μία.*

Hinc Ovid.

*Qui duo corpori-
bus, mentibus
 unus erant.*

tractæ. Arctior verò colligatio est, societas propin-
quorum. Ab illa enim immensa societate humani
generis in exiguum angustumque concluditur. Nam
cùm sit hoc naturâ commune omnium animanti-
um, ut habeant libidinem procreandi : prima socie-
tas in ipso est conjugio; proxima in liberis: deinde,
una domus, communia omnia. Id autem est prin-
cipium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Se-
quuntur fratrum conjunctiones, post consobri-
norum, sobrinorumque: qui cùm unâ domo jam capi
non possint, in alias domos, tanquam in colonias
exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex qui-
bus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & so-
boles, origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem
conjunctio & benevolentia devincit charitate ho-
mines. Magnum est enim, eadem habere monu-
menta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habe-
re communia. Sed omniam societatum nulla præ-
stantior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni mo-
ribus similes sunt familiaritate conjuncti. Illud enim
honestum, quod sæpe diximus, etiamsi in alio cer-
namus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse
videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus
nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus, in quibus
ipsa inesse videatur: tamen iustitia & liberalitas id
maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec co-
pulantius, quàm morum similitudo bonorum. In
quibus enim eadem studia sunt eadèque voluntates,
in his fit, ut æquè quisque altero delectetur, ac
seipso. Efficiturque id, quod Pythagoras vult in ami-
citiis, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa
communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro
citroque datis acceptisque: quæ mutua & grata dum
sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur societa-
te. Sed cùm omnia ratione animoque lustraveris,
omnium societatum nulla est gratior, nulla charior,
quàm

quàm ea, quæ cum republica est unicuique nostrum. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est; pro qua quis bonus dubitet mortem appetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior ittorum immanitas, qui lacerant omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii: principes sunt, patria, & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus; proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps benè convenientes propinqui, quibus communis etiam plerunq; fortuna est. Quamobrem necessaria vitæ præsidia debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes in amicis vigent maximè. Est quæ ea jucundissima amicitia, quam similitudo mortum conjugavit.

Patriæ debemus plurimum. Oppetere mortem, id est, ultro mori.

Convenientes, pro concordibus. Quid sanguine conjunctis, quid amicis potissimum debeamus.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuiq; maximè necesse sit, & quid quisq; nobiscum vel sine nobis aut possit coniequi, aut non possit. Ità non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: suntque officia, quæ aliis magis quàm aliis debeantur: ut vicinum citius adjuveris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. Ac si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendo.

Vicinis quid debeatur.

*Quæ reliqui,
&c. id est,
quantum relin-
quatur, deductis
& additis quæ
oportuit.*

deducendoque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuique debeat, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magnâ laude dignum sine ulu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur, illa quidem ut faciamus ipsi, sed rei magnitudo usum quoque exercitacionemque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sævitia, ambitio: ad laevam, timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas, partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus variè differt Cicero.

*Commendatio
fortitudinis.*

Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiūque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatoque, humanasque res despiciente, factum sit. Itaque in probris maximè iam promptu est, si quid tale dici potest,

*Opprobatio pu-
sillanimitatis.*

*Ex Ennio verba
Imperatoris, ex-
emplo Clælie mi-
litum ignaviam
increpantis.*

In hoc carmine mollitiei est exprobratio, quoniam Salmacis fons potus, viros effeminare dicitur.

Vos etenim, juvenes, animos geritis mulieres,

Ille virago vini. Et si quid est ejusmodi.

Salmaci da spolia sine sanguine & sudore.

Contraque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo

quasi

quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Sa'amine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneius & Publius Scipiones hinc Marcus Marcellus, innumerabilesq; alii: maximèq; ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem, si ab honestate recedat, nomen suum amittere

Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si iustitiâ vacat, pugnâque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modò id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est insidiis & malitiâ laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solùm, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis amicos, minimèq; fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatûs innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse, vel

Fortitudinis definitio secundum Stoicos.

Magnanimitas à iustitia pendet.

*Pertinacia elati
animi comes*

*Χαλεπὴ τὰ
πρῶτα.
Proverbium
Socratis,
Difficilia quæ
pulchra.*

*Qui gloriæ spe
pericula susci-
pit, ambitiosus,
non fortis.*

*Lubricus, i. e.
anceps, &
periculosus.*

vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure pariantur. Existuntq; in repub. plerunq; largitores, & factiosi, ut opes quàm maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quàm iustitiâ pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tempus, quod iustitiâ vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum, non in gloria, judicat; principemque se esse mavult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitiæ multitudinis pendet hic in magnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus; quòd vix invenitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

*Vera magnanimitas duabus in rebus potissimum sita:
in contemnendis tum prosperis, tum adversis, & in
arduis rebus gerendis.*

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nulliq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut cum ita sis affectus animo, ut suprâ dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè utiles, sed vehementer arduas, plenâq; laborum & periculorum, cum vitæ, tum multarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum re-
rum

rum duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiam utilitatem in posteriore : causa autem & ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestum sit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea quæ eximia plerisque & præclara videntur, parva ducere, eaq; ratione stabili firmâq; contemnere, fortis animi, magnique ducendum est. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunæque versantur, ita terre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæque constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, cum frangi cupiditate; nec, qui invictum se à labore præstitèrit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi tamque parvi, quàm amare divitias: Nihil honestius magnificentiusque, quàm pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatèmq; conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut suprà dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ, ut tranquillitas adsit & securitas, quæ afferat cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerunt, ad otiumque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longèque principes, & quidam homines severi & graves, nec populi, nec principum mores

Turpius à voluptate vinci, quàm à dolore.

Humilis animi, mirari divitias.

Æquabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

ferre

ut nē, pro nē.

ut Plato.

ut Scipio.

Non satis con-
stantes, id est,
alibi contemnunt,
alibi minimē.

ferre potuerunt : vixeruntque nonnulli in agris de-
lectari re suā familiari. His idem propositum fuit,
quod regibus, ut nē quā re egerent, nē cui parerent,
libertate uterentur ; cuius proprium est, sic vivere
ut velis. Quare cū hoc commune sit potentiaē cu-
pidorum cum iis, quos dixi, otiosis : alteri se ad-
pisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; al-
teri, si contenti sint, & suo, & parvo. In quo qui-
dem neutrorum omnino contemnenda est senten-
tia. Sed & faciliior & tutior, & minūsalis gravis
aut molesta vita est otiosorum : fructuosior autem
hominum generi, & ad claritatem amplitudinēq;
aprior, eorum, qui se ad rempub. & ad res magnas
gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis
forsitan concedendum sit rempublicam non capef-
sentibus, qui excellenti ingenio, doctrinaē sese dedi-
derunt : & iis qui aut valetudinis imbecillitate, aut
aliquā graviore causā impediti, à repub. recesserunt,
cū ejus administrandæ potestatem aliis, laudēq;
concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si
despicere se dicant ea, quæ plerique admirantur,
imperia, & magistratus; iis non modò non laudi, ve-
rū etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium
in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo pu-
tent, difficile factu est non probare: sed videntur la-
bores, & molestias, tum offensionum, tum repulsa-
rum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam.
Sunt enim qui in rebus contrariis parū sibi
constent, voluptatem severissimē contemnant:
in dolore sint molliores ; gloriam negligent, fran-
gantur infamiā : atque ea quidem non satis constan-
ter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum
gerendarum, abjectā omni cunctatione, adipiscen-
di magistratus sunt; & gerenda respublica est. Nec
enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi
magnitudo potest. Capessentibus autem rempub.
nihilò

nihilo minùs quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum: quam sæpe dico, & tranquillitas animi atque securitas, si quidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate constantiæque victari. Quæ eò faciliora sunt philosophis, quò minùs patent multis in eorum vita, quæ fortuna seriat; & quò minùs multis rebus egem; & quia siquid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda reipub. gerentibus, quàm quietis: quò magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, nè id modò consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, nè aut temerè desperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis priusquam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Majora viribus aggredi, temeritatis est: quæ possit in his tibi diffidere, ignavia.

Longè fortius esse civilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet; nonnihilque de se.

Sed cùm plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quàm urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsiiverunt propter gloriæ cupiditatem: atq; id in magnis animis ingeniisque plerumq; contingit: eoque magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores clarioræque quàm bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen quàm Solonis, illustrius, citeturque Sakamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primùm constituit Areopagitas: non minùs præclarum hoc, quàm illud judicandum est. Il-

Themistocles Atheniensium imperator apud Salaminam insulam Xerxem prælio vicit. Solon Salaminus dedit leges maxime salutaris.

urgus le-
m lator
usanie de
sandro, du-
us multis
loris, no-
bus, ante-
tur.

L. Scaurus
quentia &
ris scientia
commendatus,

Q. Catulus

rebus civi-

us florue-

tus; Marius

Pompeius

elli gloria.

Scipio A-

ilianus Nu-

tantiam su-

culi.

Scipio Nasica,

ib. Gracchum

arniciosas

reges ferentem

eruat. oc-

idit.

Hic est invi-

diosus ille ver-

ficulus, quo Ci-

vero gloriatus

est, se in toga

Catilinariam

conjuratiorem

oppressisse.

Ter trium-

phavit Pom-

peius de A-

fris, & iterum

de Hispanis,

certid de Mi-

bridate.

lud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: ab illo verum est adjutum esse Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio Senatûs ejus, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania Lyfandroque dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatatum putatur; tamen nè minima quidem ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ conferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem, neq; pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neq; cum versaremur in repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur: Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir, & imperator, in excindenda Numantia reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica privatus, cum Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione; attingit enim & bellicam, quoniam vi, manûque confecta est: sed tamen idipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me solere ab improbis & invidis invadi audio,

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Ut enim alios omitam, nobis rempublicam gubernantibus, nonne togæ arma cessere? Neq; enim in repub. periculum fuit gravius unquam, nec majus odium. Ità consiliis, diligentiaque nostrâ celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret

diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Rempub. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quàm in his operæ studiūq; ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificūq; quærimus, animi efficitur, non corporis vicibus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipub. præsumt, quàm qui bella gerunt. Itaque eorum consilio saepe aut non suscepta, aut confecta bella sunt; nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare experienda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cavendum, nè id bellandi magis fugā, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quærita videatur. Fortis verò animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur, sed præsentis animi, uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò antè constituere, quid accidere possit in utramque partem; & quid agendum sit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putāram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentiæ consiliūq; fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste configere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cum tempus est, necessitasq; postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudinique anteponenda.

M. Cato sicā, quam triduo fecam ē Carthagine tulerat, in senatu ostensa persuasit ut tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiam eversa est Carthago: quicū in sequenti anno mortuus esset, tamen valuit & sepulti autoritas contra Nasicam, nè everteretur suadentem. Turpe est dicere, Non putāram. Scipionis a-
populi begnia

Alicnam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

*n. facien-
m in victor.*

*multitudini
cendum.*

DE evertendis autem, diripiendisque urbibus, valde illud considerandum est ne quid temerè, ne quid crudeliter fiat; idque est viri magnanimi, rebus agiatis punire fontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

*Magnanimus
m nisi idonea
e causâ peri-
cula suscipit.
collissime
metaphora.*

*Quares poti-
us periclitan-
te.*

*Callicratides
Lacedæmonio-
rum dux, ab
officio magna-
nimi recessit,
qui classis,
quàm private
gloria jacturam
facere malue-
rit: historia est
quod Xeno-
centem pri-
us Periclit.*

UT enim sunt (quemadmodum suprâ dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiora, & majora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causâ: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare, in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est, subvenire autem tempestatem quavis ratione, sapientis: còque magis, si plus adipiscare re explicatâ boni, quàm addubitatâ mali. Periculosa autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itemque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia; dimicareq; paratius de honore & gloria, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne reipub. quidem postulante: ut Callicratides, qui, cum Lacedæmoniorum dux

dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illâ amisâ, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga medicris fuit: illa pestifera, quâ, cum Cleombrotus invdiam timens, temerè cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu.

Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

OMnino qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus reipub. curent, nè, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipublicæ ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissæ est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusq; videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra repub. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in repub. dignus principatu fugiet atque oderit, tradetque se totam reipub. neque opes aut potentiam consecrabitur, totamque eam

Cleombrotus
Lacedæmonius
ab Epaminonda
Thebanorum
ce victus, ma-
suorum clade
Fabius cuncta-
tor: historia no-
tissima.
Fortis est falsi
infamiam con-
temnere.

Magnanimitas
publica commu-
nis antepone-
re
Magistratus
æquus omnibus
& partium sta-
tus vacuus.
Optimum opti-
matem dicit.
Fortis ut non
recusat invidi-
am in loco, ita
nec temerè ar-
cepit.

sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabit: omninoque ità iustitiæ honestatiq; adhærescet, ut, dum eam conserveat, quemvis graviter offendant, mortemque oppetat potius, quàm deserat illa quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

*His dissensio
P. Scipio-
& Q. Me-
m.*

Miserima est omnino ambitio, honorumq; contentio, de qua præclare apud eundem est Platonem: Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius reip. administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri rempub. velint: qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Iram moderari, proprium fortitudinis.

*profectus con-
officium
iudiis.*

Nec verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putant, idque magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atq; clementiâ. In libetis verò populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: nè, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ità probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur reipublicæ causâ severitas, sine qua administrari civitas non potest.

In animadvertendo maximè ab ira temperandum.

Omnis autem & animadversio, & castigatio contumeliâ vacare debet, neque ad ejus qui punit ali-

aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam, nè major pœna quam culpa sit; & nè iisdem de causis alii plectantur, alii nè appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò nè laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est; optandumque, ut ii qui præ sunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ, sed æquitate ducuntur.

Horatius,
Virtus est medi-
um vitiorum &
utrinque reda-
tum.
Stoici fastidium
vacare, Peripa-
teticis moderum
sapientem vocant.

*Magnanimi est, neque secundis insolescere,
neque dejici adversis.*

ATque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est. Præclarâque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eadèque frons; ut de Socrate, itèmq; de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloriâ superatum à filio; facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit; ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quantò superiores simus, tantò nos summissiùs geramus. Panætius quidem Africanum auditorem & familiarem suum solitum ait dicere: Sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, dormitoribus tradere solent, ut his facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrænatos, sibi que præfidentes, tanquam in gymnasium rationis & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent

Africani apophtegma.

Præfidere, id est
nimium fidere.

cerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maxime est utendum consilio amicorum, hisque major etiam quam antè tribuenda est autoritas: iisque temporibus cavendum est, nè assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter iridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hæcenus.

Officia magnanimi in otio honesto.

Illud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant, quod eorum administratio latissime patet, ad plurimosque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seseque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiusque & amicis imperitantes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primum bene parata sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso; tum, quam plurimis, modò dignis, se utilem præbeat; deinde, augeatur ratione, diligentia, parsimonia; nec libidini potius, luxuriæque, quam liberalitati & beneficentiæ pareat. Hæc præscripta servantem, licet magnificè, & graviter, animosèque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

TEMPERANTIA.

Quartus Officiorum fons Temperantia, quàm Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circa galeæ & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi parcat, sicut puer pedagogo. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnèque vitæ officium cohonestet, divinitus tradit Cicero.

Sequitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latine decorum potest: Græcè enim τὸ ἀρετὸν dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod

Decorum honesti comes.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est: & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in una quapiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

Taque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, appareat. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, consideratè; omniq; in re quid sit veri videre, & tueri de-

Decorum in prudentia.

ceret.

*Decorum iusti-
tie.*

*Decorum ab hi-
nesto re non se-
paratur.*

*Decorum quotu-
plex sit.*

*Decorum gene-
rale quid sit.*

*Decorum speci-
ale quid sit.*

*Liberali, id est,
honestâ.*

*Horatius,
Reddere persone
scit convenientia
cunque.*

cer: contrâque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta contrâ, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrâ, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ita pertinet, ut non reconditâ quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo naturâ ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetæ dicimus, quod deceat, cum id quod quæque personâ dignum est, & sit, & dicitur: Ut si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant,

aut,

Natis sepulchrum ipse est parens;

Indecorum videretur, quod eos fuisse iustos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna

digna personâ oratio. Sed poetæ, quid quemque deceat, ex persona judicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiâque animantium reliquorum. Quocirca poetæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cum à natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fufum sit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aprâ compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine, & constantiâ, & moderatione dictorum omnium atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines & optimi cujusque, & reliquorum. Nam negligere quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in omni ratione habenda, inter justitiam & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum poetarum honestis ac turpibus commune.

Decorum in ordine, constantia, & modestia.

Violamus injuriâ, offendimus immodestia.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Officium autem quod ab eo ducitur hanc primum habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationemque naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus: sequemurque & id quod acutum & perspicax naturâ est, & id quod ad hominum

num consociationem accommodatum, & id quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neq; enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus parcat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primum esse fontem.

*Opum, quam in libris de finibus appetitionem vocat, unde oriuntur turba-
tiones. Sic in libris de finibus Cato officium, quod id factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit.*

Indecorum & in corpore à perturbationibus.

Duplex est enim vis animorum atque naturæ: Una pars in appetitu posita est, quæ est *Opum* Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendūque sit. Ità sit, ut ratio præsit, appetitus vero obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia; nec vero agere quicquam, cuius non possis causam probabilem reddere: hæc est enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam deserant, sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem & modum transeunt. Relinquent enim, & abiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ, à quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliquâ, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestant: quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandosque, excitandamque esse animad-

versionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac fortuito, inconsideratè negligentèrque agamus. Neque enim ità generati à natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia graviora atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno & quietibus cæteris, tum cùm gravibus seriisq[ue] rebus, satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen luceat.

Gravitas & sobrietas quatenus adhibenda. Licentia non omnis aliena ab honestate.

De scurritate & facetiis.

Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberalè, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum: Quo genere non modò Plautus noster, & Aæticorum antiqua comœdia, sed etiam Philoſophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facetè dicta; ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur *Stoicæz mala*. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci. Alter est, si tempore sit, ac remisso animo, homine libero dignus; alter, nè libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.

Et honesti lusus modum esse quendam.

Ludendi etiam est quidem modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatique voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppedi-

Suppeditant, i. e. subministrant.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut quàm parcissimè adhibenda

Sed pertinet ad omnem officii quaestionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pedibus reliquisque bestiis antecedit. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirir, aut agit, videntique & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paulò ad voluptates propensior, modò nè sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiâ, eamque contemni, & rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuriâ, & delicatè ac molliter vivere; quàmque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

Voluptas homine indigna.

Animadvertite, lector, ordinem: primum ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinde quid deceat unius cujusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel judicio assumptam.

Intelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus quâ antecellimus bestiis; à qua omne honestum decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus magnæ

magnæ dissimilitudines sunt, alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem: sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos, major etiam, magisq; de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso adolescente singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas. in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior, De Græcis autem, dulcem & facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem. quem *εἰσφορά*. Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contrà Pythagoram & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum, accepimus facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Phæream Jasonem cæteris anteponunt.: Inprimisque versutum & callidum factum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus esset, & plùs aliquando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multum dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itemq; alii, qui quidvis perpetiantur, cuius deserviant, dum, quod velint, consequantur: ut Syllam & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lylandrum accepimus, contràque Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lylandrum fuit. Itémque in sermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itémque & in Q. Mutio Numantino vidimus. Audivi & ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contràq; patrem ejus, illum

Varietas ingeniorum à natura.

illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: nec non Xenocratem quidem severissimum philosophorum, ob æmq; rem ipsam magnum clarumq; fuisse. Innumerales aliarum dissimilitudines sunt naturarum, morumq; minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuiq; non vitiosa, sed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus: eam tamen conservatam, propriam naturam sequamur. Ut etiamsi sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturarum regulam metiamur. Neque enim attinet repugnare naturarum; nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: Ideò, quia nihil decet invitam (ut aiunt) Minervam, id est, adversante & repugnante naturam: Omnino si quicquam est decorum, nihil est profectò magis, quam æquabilitas universarum vitarum, tum singularum actionum: quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, nè (ut quidam) Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur: sic in actiones, omnemque vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atq; hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, aliam cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt: Atqui cæteris fortis vitio datum esset, si se interessent; propterea quòdeorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetuam constantiam roborasset, semperque in proposito susceptoque consilio permansisset; moriendum potius, quam Tyranni vultus aspiciendus fuit. Quam multa passus

*Non frustra
cum natura
pugnandum.
Horat. Tu
nil invitam
dices faci-
esve Minervam
Vt apud Lu-
cillum in
Mutio ridetur
Albutius:
Chere Tite,
Cato Vixit
sibi mortem
conscivit.*

passus est Ulysses in illo errore diuturno, cum & mul-
 libris (si Circe & Calypso mulieres appellandæ *Circe solis filia,
 Calypso nymphe*
 sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affa-
 bilem & jucundum se esse vellet. Domi verò etiam *quartum hospitium
 Ulysses aliquando
 diu usus est: ut
 procer uxoris
 perderet.*
 contumelias servorum ancillarumque petulit, ut
 ad id aliquando, quod cupiebat perveniret. At Ajax
 (quo animo traditur) milles oppetere mortem,
 quam illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes ex-
 pendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque
 modèpari, nec velle experiri, quam se aliena deceant.
 Id enim maxime quemque decet, quod est cuiusque
 suum maxime. Suum igitur quisque noscat ingeni-
 um, acrimque se & victorum, & bonorum suorum
 judicem præbeat: nè scenici plus quam nos videab-
 tur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed *Scenici, id est,
 histriones; à
 scena.*
 sibi accommodatissimas fabulas elidunt. Qui enim
 voce freti sunt, Epigonos, Medæamque; qui gestu,
 Menalippam, Clytemnestram, semper Rupillus (quæ
 ego memini) Antiopam; non sæpe Æsopus Ajacem.
 Ergo histrio hoc videbit in scena, non videbit sapi-
 ens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis
 potissimum elaborabimus. Si aliquando necessitas
 nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt,
 omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut
 ea, si non decorè, ac quàm minimum indecorè facere
 possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ no-
 bis data non sunt, sequamur; quàm ut vitia fugiamus.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæ ve-
 nobis iudicio ipsi adscivimus.

AC duabus iis personis, quas supra dixi, tertia ad-
 jungitur, quam casus aliquis, vel tempus impo-
 nit: quæ etiam, quam nobismet ipsis iudicio no-
 stro accommodabitur. Nam regna, imperia, nobili-
 tates, honores, divitiæ, opes, eaque quæ sunt his con-
 trariis, in casu sitis, temporibus gubernantur. Ipsi au-
 tem

*Alii alia studia
sequuntur.*

*Filiis ut pluri-
mum parentum
suorum studia
sequuntur.*

*Timotheus etiam
orator, Isocratis
discipulus. Cono,
inclutus dux
Atheniensium.*

tem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant, ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum verò patres, aut majores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in jure civili; Pauli filius, Africanus, in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulat bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuisset quam pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omisâ imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximèque in eo plerunque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cum quaerimus quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

IN primis autem constituendum est, quos nos & quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentiâ, cui inest maxima imbecillitas consilii, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maximè adamavit: Itaque antè implicatur aliquo certo genere, cursuque vivendi, quam potuit, quod optimum esset, judicare. Nam, quod Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis,
utram

*Prodicus Sophiste
de Hercule fabula
perquam festiva
refertur apud
Xenophontem
libro secundo
Memorab.*

utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis saturo edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutâque impellimur. Plerumque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem morémque deducimur. Alii multitudinis iudicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli autem, sive felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maxime rarum genus est eorum, qui aut eccellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utriusque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in tota vita constituenda multò est ejus rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis: multò enim & firmitior est, & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortalis natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omnia contulerit, is constantiam teneat: id enim maxime decet, nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum instauratorumque; mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus; sin minus sensim erit, pederentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectant & minus probentur, magis decere

Quo modo commutandus vitæ genus.

consent sapientes, sensim disfluere, quàm repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse majores: primùm illud exceptum sit, nè vitia sint imitanda; deinde, si natura non serat, ut quædam imitari possint: Ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defensare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam; quò minùs ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum; cui dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliæque sunt juvenum, alia seniorum; aliud etiam de hac distinctione dicendum est.

*Alia ætas alia
officia postulat.*

Adolescentiam quæ propriè deceant.

*Adolescentis
officium.*

E St igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hisque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque autoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis incertitia, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendæque in labore, patientiâque, & animi, & corporis; ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare se jucunditatibus volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senectutem

Senectutem quæ deceant maximè.

Senibus autem labores corporis sunt minuendi, *Senis officium.*
 Sæculationes animi etiam augendæ videntur.
 Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, &
 maximè remp. consilio & prudentiâ quamplurimum
 adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectu-
 ti, quàm nè languori se, desidæque dedat. Luxuria
 verò cum omni ætati turpis, tum senectuti foedissi-
 ma est. Sin autem libidinum etiam intemperantia ac-
 cesserit, duplex malum est: quòd & ipsa senectus
 concipit dedecus, & facit adolescentium impudentio-
 rem intemperantiam.

*Turpis res desi-
 diofa senectus:
 Luxuriosa tur-
 rior: Libidino-
 sa turpissima.*

Magistratus personam quæ deceant.

AC nè illud quidem alienum est, de magistratu-
 um, de privatorum, de civium, de peregrino-
 rum officiis dicere. Est igitur proprium munus ma-
 gistratus intelligere, se gerere personam civitatis, de-
 berèq; ejus dignitatem & decus sustinere, servare le-
 ges, jura describere, & ea fidei suæ commissa memi-
 nisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum *Privati officium.*
 civibus jure vivere, neque submissum & abjectum,
 neque se effertentem; tum in republica ea velle, quæ
 tranquilla & honesta sint: Talem enim & sentire, &
 bonum civem dicere solemus; Peregrini autem & *Peregrini offici-
 um.*
 incolæ officium est, nihil præter suum negotium
 agere, nihil de alio inquirere, minimèque in aliena
 esse repub. curiosum. Ità serè officia reperientur, cum
 quæretur quid deceat, & quid aptum sit personis,
 temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam
 deceat, quàm in omni re gerenda, consiliòque capi-
 endo, servare constantiam.

Decorum à statu motuque corporis.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis &
 dictis, in corporis deniq; motu & statu cernitur;
 D 3 idque

idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivamus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res item quasdam inhonestè vel fieri palàm, vel apertè nominari.

P Rincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquàmque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atq; turpem, eas contextit atq; abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, remonent ab oculis: ipsiq; necessitati, dant operam, ut quàm occultissimè pareant: quarumq; partium corporis usus sunt necessarii, eas neq; partes, neq; earum usus suis nominibus appellant: quòdque facere turpe non est modò occultè, id dicere obscœnum est. Itaq; nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt & irrident, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: Pluræque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum auriùmque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus,

*Cynici & veteres
Stoici nihil dictu
putabant obscœ-
num, quod factu
turpe non esset.*

motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda: nè quid effœminatum, aut molle; & nè quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histriionibus oratoribûsque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, nè, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ & duce.

Gestus neque molles neque rusticus.

Exemplum verecundie à scena petitur.

Exemplum Romanæ verecundie.

Quæ forma virum, quæ sœminam deceat, & quatenus utraq; colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergò & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu mortisq; caveatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histriionum nonnulli gestus ineptis non vacant, & in utroq; genere quæ sunt recta & simplicia laudantur: Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis; tantùm quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, nè aut tarditatibus uramur in gressu mollioribus, ut pompæorum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna significatio fit, non adesse con-

Dignitas, & venustas mulierum.

Forma & Venustas.

Munditia media inter elegantiam vitiosam, & agrestem negligentiam.

Incessus moderatus.

Pompæum, in quo sunt sacra & simulacra lentissimo incessu circumferuntur.

stantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, nè animi motus à natura recedant : quod assequemur, si cavebimus, nè in perturbationes atque examinationes incidamus, & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt : alteri cogitationis, alteri appetitùs. Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur : Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res, quàm optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Animi motus
duplices.

Cogitatio.

Appetitus.

Duplex orationis genus; rhetoricum, &
quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eaque duplex; altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuitur iudiciorum, concionum, senatùs: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discipulorum studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant sunt nulli: rhetorum turbâ referta omnia. Quanquam quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino à natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio pressè loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum? quanquam erant literati: sed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ: nè aut obscurum esset, aut nimis putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minus saceta: sed bene loquendi de

Catulus pater &
filius, de quibus
in Bruto.

Putidum, id est,
odiosum & affe-
ctatum.

Catu-

Catuli opinio non minor. Sale verò conditus & facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sic igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, minimèque pertinax insit in eo lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, leporem. Imprimis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cum studiosè de absentibus, detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumeliosèque dicitur. Habentur autem plerunque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utrunque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ità sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ, in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore,

Sermo familiaris sit nec acerbus, nec pertinax, nec insulsus, nec immodicus, nec obtrusivus.

Instituatur de rebus honestis: Nec vagns sit, nec inæqualis,

nec concitator, nec contumeliosus in amicos. Objurgatio quatenus adhibenda.

maiore, & verborum gravitate acriore. Id *agendum* etiam est, ut nè ea facere videamur irati: sed, ut ad utendum & secandum medici; sic nos ad hoc genus castigandi rarò invitrque veniamus: nec unquam nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina, Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil consideratè potest. Magna autem ex parte clementi castigazione licet uti, gravitate tamen adjunctà, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atq; etiam illud ipsum quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causâ. qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiamsi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

Nè tum quidem referendum male dictum, cum malè audivimus.

Indecora jactantia Thraconica.

In aedificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam. qualem hominis honorati & principis domum placeat esse, cujus finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia Consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consularum primus intulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam etiam & calamitatem. Ornanda est enim dignitas

Iguominiam quod à consulari repulsus; calamitatem quod a repundarum reus.

dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admit-tenda hominum cujusque generis multitudo, adhi-benda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedeco-ri domino sæpe fit, si est in ea solitudo; & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari: odio-sum est enim, cùm à prætereuntibus dicitur: --- *O do-mus Antiqua, (heu!) quàm domino dominaris dis-pari!* Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum est etiam (præsertim si ipse ædi-fices) nè extra modum sumptu & magnificentiâ pro-deas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi vi-ri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnifi-centiam imitari sunt! Quarum quidem certè est ad-hibendus modus, ad mediocritatèque revocandus; eadèmq; mediocritas * ad omnem usum cultumque

*Domus optima-
rum, neque an-
gustæ, neque
vastæ.*

*E poeta quopiam
sumptus versicu-
lus videtur.*

*Antiquam au-
tem nobilem dixit
& augustam.*

* Ad commu-
nem usum.

Tria omni in vita servanda.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenen-da. Primum, ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conservanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; nève major, nève minor cura & opera susci-piatur, quàm causa postulet. Tertium est, ut cavea-mus, nè ea quæ pertinent ad liberalem speciem & di-gnitatè, immoderata sint. Modus autem est opti-mus, decus ipsum tenere, de quo antè diximus, nec progredi longiùs. Horum autem trium præstantissi-mum est, appetitum obtemperare rationi.

*Tria in omni a-
ctione suscipien-
dà tenenda sunt.*

*--- πέντε οὐ δ'
ὅμι πέντε
εἴδη.*

Decorum

Decorum à loco & tempore.

ἐνταξία,
quæ eadem mo-
destia, quid sit.

Ordo quid sit.

ἐνταξία,
quæ Latinè op-
portunitas, quid
sit.

καιρός,
occasio.

ἐνκαιρός,
opportunus.

ἀνκαιρός,
importunus.

DEinceps de ordine rerum, & temporum oppor-
tunitate dicendum est: hac autem scientiâ con-
tinetur ea, quam Græci ἐνταξία nominant, non hæc,
quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus
inest: sed illa est ἐνταξία, in qua intelligitur ordi-
nis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam
appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit
scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, lo-
co suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis
ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem sic
definiunt, compositionem rerum aptis & accommo-
datis locis. Locum autem, actionis; opportunita-
tem, temporis esse dicunt. Tempus autem actionis
opportunum, Græcè ἐνκαιρία, Latinè appellatur oc-
casio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur,
iæ ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad
agendum temporum. Sed potest esse eadem pruden-
tiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc au-
tem loco de moderatione & temperantia, & harum
similibus virtutibus quaerimus. Itaque quæ erant
prudentiæ propria, loco suo dicta sunt, quæ autem ha-
rum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ per-
tinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem,
quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco ac tempore deceat, dedecetque.

Indecorum, aut
in re seria nuga-
ri, aut in re joco-
sa serium esse.

TAlis est igitur ordo actionum adhibendus, ut
quemadmodum in oratione constanti, sic in vita
sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est
enim valdeque vitiosum, in re severa convivio di-
gnum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Be-
ne Pericles: Cum haberet collegam in prætura So-
phoclem poetam, hique de communi officio conve-
nissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetque
Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait, At
enim

enim prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atque hoc idem Sophoclis, si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur inficitia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desiderant; quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulum discrepent, tamen id à sciente animadverti solet: Sic videndum est in vita, ne forte quid discrepet: vel multo etiam magis, quo major & melior actionum quam sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes iudices esse volumus, animadversoresque vitiorum, magna intelligemus sæpe ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex moestitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, & cæteris similibus facile iudicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturæque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex aliis iudicare: ut si quid dedecet in aliis, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaque facillimè corriguntur illi in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ, magistri. Nec verò alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem asserunt, adhibere doctos homines vel etiam usuperitos, & quid his de unoquoque officii

*Athleta, qui
virtutis exer-
cenda gratia
certans.*

*Harmonia, ut
in fidibus, p̃a
& in vita.
Ne minimis
rebus oportet
à loco ac tempo-
re diffidere.*

*Id de Apelle
refert Plinius:
de Marone
idem literis
proditum.*

* mutanda.

*Socrates reus fa-
ctus quòd Athe-
nensium institu-
ta contemneret.
Horatius,
Omnis Ari-
stippum decuit
color.*

*Cynicorum insti-
tutum, quoniam
abborret ab hu-
mana verecandi-
a, rejiciendum.
Quid erga
quamque per-
sonam deceat.*

ficii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo
ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. In
quibus videndum est, non modò, quid quisque lo-
quatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam
qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, & ii
qui signa fabricantur, & verò etiam poetæ suum
quisque opus à vulgo considerari vult, ut, si quid re-
prehensum sit à pluribus, id corrigatur; hiq; & se-
cum, & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt:
sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non
facienda, & * imitanda & corrigenda sunt. Quæ ve-
rò more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil
est præcipiendum: Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec
quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socra-
tes, aut Aristippus contra morem consuetudinemque
civilem fecerint, locutivè sint, idem sibi arbitretur li-
cere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licenti-
am assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est eji-
cienda. Est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil
rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quo-
rum vita perspecta in rebus honestis atque magnis
est, bene de republica sentientes, ac bene meritos
aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos,
observare & colere debemus; tribuere etiam multum
senectuti; cedere iis, qui magistratum habebunt, ha-
bere delectum civis & peregrini; in ipso quoque per-
egrino, privatimne an publicè venerit. Ad summam,
ne agam de singulis, communem totius generis ho-
minum conciliationem & consociationem colere,
tueri, servare debemus.

*Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui
contra liberales.*

IAm deartificiis & quæstibus, qui liberales habendi,
qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primum
improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incur-
runt;

runt: ut portitorum, * ut fœneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omniumque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate: Opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere * officina: minimeque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; cetarii, laniarii, coqui, fectores piscatores, ut ait Terentius: adde his, si placet, unguentarios, saltatores, torumque ludumalarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna & copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata quæstu vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

* Et.

Auctoramentum, id est, præmiu, aut obligatio.

Circitores.

* Opificina.

Ex Eunuchis

Artes honestæ,
Medicina,
Architectura,
Doctrina rerum honestarum.

Mercatura copiosa, citra vanitatem.

Ex alto, id est, mari.

Laus agriculturæ.

De duobus honestis utrum honestius.

Ed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe consensio & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: Qui locus à Panætio est præ-

prætermisissus. Nam cum omnis honestas manet à partibus quarum, quarum una sit cognitionis, altera communicatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis hæc in diligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet ergo aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea quæ ex cognitione ducantur. Id quæ hoc argumento confirmari potest: Quod si contingerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur, quamvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo orio secum ipse consideret & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vita. Princepsque omnium virtutum est illa sapientia, quam *σοφία* Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci *φρόνησις* dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum experendarum fugiendarumque scientia. Illa autem sapientia, quam Principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia: in qua continetur deorum & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatioq; naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni antepositanda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda cognoscendaque rerum naturâ, ut, si ei tractanti contemplantiq; res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum discriminèque parias, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur. Atque hoc idem in parentis, in amici, in periculo fecerit

Sapientia, rerum intelligibilium.

Prudentia, rerum agendarum.

rit. Quibus rebus intelligitur, studiis officiisq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitæque omnis in rerum cognitione vertata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non recesserunt. Nam & erudierunt multos, quò meliores cives, utilioresque in rebus & tuis, & publicis essent, ut Thebanum Epimæonem Lyfias Pythagoreus, Syracusum Dionem Plato, multique multos: Nôiq; ipsi, quicquid ad rempub. attulimus, (si modò aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrinâ instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solum vivi, atque præsentēs, studiosos discendi erudiunt atque docent: sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermisus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipub. pertineret; ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ità illi ipsi doctrinæ studiis, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, suam sapientiam, prudentiam, intelligentiâque potissimum conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiosè, modò prudenter, melius est, quàm vel acutissimè sine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum causâ congregantur; sed cùm congregabilia naturâ sint, fingunt favos: sic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregati adhibent agendi cogitandique solertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem; solivaga cognitio, & jejuna videatur. Itēque magnitudo animi, remotâ communitate, conjunctionēque humanâ, seritas sit quædam & immanitas. Ità sit, ut vincant cognitionis studium

E

consoci-

Antiquius id est, charius.

Epaminondas dux Thebanus & Lyfias Tarentino, philosopho Pythagoræ, philosophiæ præceptis instructus; Dion Syracusanus à Platone.

Eloquentia ad communis commodi utilior, quàm contemplatio. Communitatem magis secundum naturam hominis esse, quàm cognitionem cupiditatem: ideo enim discimus, ut societatem adjuvemus, non ideo conjugimur, ut cognoscamus; idque acuti simâ metaphorâ docet.

consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, Propter necessitatem vitæ, quòd ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatem: quòd si omnia nobis, quæ ad victum cultumq; pertinent, quasi virgulâ divinâ, ut aiunt, suppeditarentur: tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omisissis, totum se in cognitione & scientiâ collocaret. Non est ita: Nam & solitudinem fugeret, & socium studii quæreret; tum docere, tum dicere vellet, tum audire, tum dicere. Ergò omne officium, quod ad conjunctionem hominum & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientiâ continetur.

Iustitiâne, an temperantia potior.

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas quæ maximè est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæque semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conservandæ quidem patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Polidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut dictu quoq; videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam reipub. causâ; nec reipub. quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodiùs se res habet, quòd non potest accidere tempus, ut intersit reipub. quicquam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit in officiis deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Et enim cognitionem prudentiâmq; sequetur considerata actio: ita fit, ut consideratè agere pluris sit quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum

Regulâ divinâ, id est, citra nostram operam: proverbiale.

Nè iustum quidem, quod non idem decorum.

Ex ipsius iustitiæ officiis aliud alio honestius.

ciorum, ex quibus quid cuique præstat intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tercia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermisus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum.
Vendicant
Dii primis
Patria
Parentes
Populi nobis
crediti
Clientes
Hospites
Cognati
Affines
De his apud
Gellium, lib. 5.
cap. 13.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS Lib. II.

¶ Argumentum per D. Erasmus Roterd.

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absolvit, quid honestum, quid contrarium; & in honestis utrum honestius. In hoc de alteris duabus præmittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconstantiæ reprehensionem deprecatur, quod à civili vita, quam sæpe prætulcrat, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur ad Philosophiam potius, quàm aliud studiorum genus: postremo, cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.

Uemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum re-

rum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad Propositio argu-
mentum totius hu-
jus libri.

copias. In quo tum quæri dixi, quid utile quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile.

De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de iudicio meo dixerō. Quanquam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, nè quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirenturque in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu respub. per eos * regebatur, quibus seipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam. Cùm autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio aut auctoritati locus; socios denique tuendæ reipub. summos viros amisissim: nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitissim, nec rursus indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam respub. steterit, quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm evertendarum cupidos incidisset: primum enim, ut stante repub. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cùm autem respub. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ. Nihil autem agere cùm animus non posset, in iis studiis ab initio versatus ætatis, existimavi honestissimè molestias deponi posse, si me ad philosophiâ retulissim. Cui cùm multum adolescens, discendi causâ, temporis tribuissim; posteaquam honoribus inservire cœpi, meque totum reipub. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat * ab amicorum & reipub. temporibus: id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni assecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, oprabilius sapien-

* gerebatur.

Cesaris tyrannidem notat.

Socios
Catonem,
Milonem.

In agendo, id
est, in dicendo.

Forenses in
iudiciis, senatoriæ in
consultationibus.

* amicorum
& reipub.
temporis.

sapientiâ ? quid præstantius ? quid homini melius ? *Laus & definitio phil. sophiæ.*
 quid homine dignius ? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur : nec quicquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum & humanarum, causarumq; quibus hæ res continentur, scientia : cuius studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio quaeritur animi, requiesq; curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet & valeat ad bene beatèque vivendum ? siue ratio constantiæ virtutisq; quaeritur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur : nullam verò dicere maximarum rerum autem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parùm consideratè loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi ea quaeretur, cum ab hoc discendi genere discesseris ? Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratiùs solent disputari : quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur orbat reipub. muneribus at hoc nos studium potissimùm contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quaerentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vage *Il quod erat Pyech. nec enim omni de re agitur.*
 tur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens ? vel quæ vita potius, non solum disputandi, sed etiam vivendi ratione sublata ? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt; sic, ab his dissennientes, alia probabilia, contraria alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergò

quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contrà, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile eiucere non posset nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimaque philoſophia, Cratippo autore, versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque pirta: sed eam, quæ cum bono sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatēq; pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur; honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constituerit honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: quā nulla perniciēs major hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem autoritate philosophi, severè sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt. Quicquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent; itēque quod honestum, * id esse iustum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum * pro-

confusa, id est, inseparabilia re, cognitione, id est, ratione distinguunt.

* idem.

* perspicunt.

spici-

spiciunt, hi sæpe versutos homines & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam judicant. Quorum error eripiendus est, omnisque opinio ad eam * spem traducenda, ut honestis consiliis, iustisq; factis, non fraude & malitiâ, se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

Ostendit quæ quæque ex re commoda aut incommoda capiuntur; quæ Græci ευχρηστώτα & δυσχρηστώτα nominant: colligitque quicquid est ferè in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata; ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia ejusdem generis: partim * animata, quæ habent suos impetus, * animalia. & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum * operâ efficitur * opere. aliquid ad hominum usum atq; vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficit, & sanctitas. Proximè autem & secundum deos, *Dei semper bene-* homines hominibus maximè utiles esse possunt. *ficiunt.* Earumque item rerum, quæ noceant & obstant, eadem divisio est. Sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimùm obesse, vel

prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus & ars accessissent, nec his sine hominum administratione uteremur. *Homini ab homine placitum vel commodum vel incommodum.*

Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio & conservatio, sine opera hominum, ulla esse potuisset. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum,

quibus egeremus, inventio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eadèque ratione nec lapides è terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: nec ferrum, aurum, æs, argentum, effoderetur penitus abdita, sine hominum labore & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilio petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multisque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatarum, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt quem ex quaq; bellua usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera, aut nascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur; & quæ ubi possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus excolta hominum vita, tantum distat à victu & cultu bestiarum. Urbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec edificari, nec frequentari. Ex quo leges moribusque constituti, tum juris æqua descriptio, certaq; vivendi disciplina, per quas bene beatèque vivitur. Quas res & mansuetudo animo-

equos.

* ministrarent.
Distat, id est,
distare capit; aut
lege, distat.

animorum conlectuta, & verecundia est: effectumque est, ut elset vita municior, atque ut dando, & accipiendo, permittendisque facultatibus & commodis, nullâ re egeremus. Longiores hoc loco sumus quàm necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, Neminem neque ducem in bello, nec principem domi, magnas res & salutares, sine hominum studiis gerere potuisse? Cominemoratur ab eo Themistocles Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiciatione hominum, atque consensu: hic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicerarchi liber. De interitu hominum. Peripaterici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis eluvionis, pestilentie, vastitatis, bellorum etiam repentinæ multitudinis, quantum in peccat deest quædam hominum genera esse conumpat: deinde comparat, quantum plures delicti sint homines hominum imperi, id est, bellis, aut seditionibus, quàm omni reliquâ calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & profint, & obfint: proprium hoc est ad eise virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæque in usu & tractatione belluarum sunt utiliter ad hominum vitam, artibus & tributur operose. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parva, virorum præstantium sapientiâ & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omni, in tribus rebus vertitur: quantum non est in perspicendo, quid in qua re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei sit causa.

Alcium

*Themistocles,
Pericles, duces
Athenienses:
Cyrus, Persarum
tyrannus: Age-
silaus, Lacedæ-
moniarum dux:
Alexander, Ma-
cedonum rex.*

Πάθη

nam morbos, tum
perturbationes,
tum affectiones,
nonnulli passio-
nes verterunt.

Trium. Pompei
in Thef. Petrei
in Hisp. filiorum
Pomp.

Expulsus Camil-
lus.

Phocion damnatus.

Cecit invidia
Scipio.

* ob eas.

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionesque, quas illi ἐπιθυμίαι, obediētes efficere rationi. Tertium, iis, quibuscum congregamur, uti moderatē & scienter; quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatæque habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt; tantâque poenâ afficiamus, quantam æquitas humanitasque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicimus; neque ita multò pōt: Sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utrâque partem, vel ad res secundas, vel aduersas, quis ignorat? Nam & cūm prospero statu ejus utimur, ad optatos exitus pervehimur: & cūm resclauit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariore habet: primū ab inanimis procellis, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestiis ictus, morsus, imperus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At verò interitus exercituum, ut proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; inuidiæ præterea multitudinis, atque * ab eis bene meritorum sæpe civium expulsionēs, calamitates, fugæ; rursusque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quæquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quoniam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; ita fortassis etiam brevior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, ei que parere velint.

Quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum argendum, atque honestandum, aut benevolen-

volentiæ gratiâ faciunt, cùm aliqua de causa quempiam diligunt : aut honoris, si cujus virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortunâ quàm amplissimâ putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur : aut cujus opes metuunt: aut contrâ, à quibus aliquid expectant; ut cùm reges, popularesve homines largitiones aliquas proponunt; aut postremò, pretio, aut mercede ducuntur; quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima, & iis qui eâ tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Malè enim se res habet, cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecuniâ. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si priùs iis de rebus quæ virtuti propiores sunt dixerimus. Atque etiam subiiciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentiam; aut beneficiorum magnitudine; aut dignitatis præstantiâ; aut spe, sibi id utile futurum, aut metu, nè vi parère cogantur; aut spe largitionis promissionisque capti; aut postremò (ut sæpe in nostra republica videmus) mercede conducti.

Mercenarius honoris mercipimus.

Utilissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus amari: metui, tum turpe, tum minimè tutum.

Rerum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas ac tenendas, quàm diligere; nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius, *Quem metuunt, oderunt: Quem quisque odit, perisse expetit.* Multorum autem odiis nullas opes posse obistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò hujus tyranni solùm, quem armis oppressa pertulit civitas, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad pestem: sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit. Malus enim cullos diuturnitatis me-

Amor civium in rebus magnis, tum odium, perit.

Cæsaris tyranni interitum.

Malus interitus tyranni, qui perit.

ut:

rus: contraque benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit tanè adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter tene i non possunt: qui verò in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest æmentius. Quamvis enim demeritæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt, intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur, latissimè patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum: id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur: Ità facillimè quæ volumus, & privatis in rebus, & in repub. consequemur. Etenim qui se metui volent, à quibus metuantur, eosdè metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angitur solitum, qui, cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Phereum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cùm uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & cum quidè, ut scriptum est compunctum notis Flacciciis, distincto gladio juhebat anteire; præmittebatque de stipatoribus suis, qui perferutarentur arcibus muliebres, & nè quod in vestimentis occultaretur telum exquirerent. O miserum, qui fideliorè & barbarum, & *stigmati-cum putaret quàm conjugè! Nec cum sefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatûs suspicionem interfectus. Nec verò ul a vis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter cæteros nobilitata crudelitas; qui non ex insidiis interit, ut is, quem modo dixi, Alexander: non à paucis, ut hic nosset: sed in quem universa Agrigentinarum multitudo impetum fecit.

Quid

Dionysius, Syracusarum tyrannus.

Alexander Phereus.

Apud Thebes, fons stigmatibus compunctus, nobilitatis erat testis: apud alios servi fugacis indicium.

*stigmatiam.

Nobilitate adco, ut etiam in prorebum elerit, Phalaridis imperium. Caesar.

Quid Macedones? Nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injustè imperantes, nonne repente omnes ferè socii deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentiùs in tali re, quàm domestica recorder. Veruntamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis; bella aut pro sociis aut de imperio geriebantur: exitus erant bellorum aut milites, aut necessarii: Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magnitratus imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios æquitate & fide defendissent. Itaq; illud, patrecinium orbis terrarum verius, quàm imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus; post verò Syllæ victoriam, penitus amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cum exiisset etiam in cives tanta crudelitas. Ergò in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hastâ positi, cum bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & cerè civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam scèdiore, non solum singulorum civium bona publicaret, sed universas provincias regionesque uno calamitatis genere comprehenderet. Itaque vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi Imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri Imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quicquam vidisset indignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum

Defectio Macedonum à Demetrio rege superbo at Pyrrhum humanum. Lacedæmonii ob superbiam à sociis deserti contra Thebanos pugnatii. P. R. imperium charitate autum severità amissum.

Syllæ victoris crudelitas ut, Marianos. Desitum est, pro desit, eleganter, ut ceptum est, quietum est.

Cæsar Syllæ crudelior.

Massilia, Gallie Narbonensis urbs, P. R. amica, ejus imago in triumpho circumlata. Sol vidisset, proverbialiter.

ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò unquam bellorum civilium semen & causa deerit, dum homines perditæ hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cū vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadem non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quaestor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modò stant & manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes, rem verò publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus (redcundum enim ad propositum) dum metui, quàm chari esse & diligere maluimus. Quæ si populo Rom. injustè imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cū perspicuum sit, benevolentiae vim esse magnam, metus imbecillum; sequitur, ut disserramus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam volumus, adipisci cum honore & fide charitatem. Sed eā non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam instituendam accommodandum est, à multisne opus sit, an satis sit à paucis diligere. Certum igitur hoc sit, idque & primum, & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. Hæc enim est una res propterea, ut non differat multum inter summos & mediocres viros; eaque utrique propemodum comparanda. Honore, & gloriâ, & benevolentiam civium fortasse non æquè omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adjuvat plurimum.

*Exemplum è
maior.*

*Vide Lælium
Cic. de amicitia,
& duos libros Cic.
de gloria.*

Tribus

Tribus maximè rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; benevolentia, fides, & admiratione.

Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo; si fidem habet; si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc a. (si est simpliciter breviterque dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidem aditus ad multitudinē, ut in universorum animos tanquam influere possimus. *Quæ res homini multitudinis benevolentiam conciliant.*

Ac primùm de illis tribus, quæ antè dixi benevolentia præcepta videamus; quæ quidem beneficiis capitur maximè. Secundo autem loco beneficæ voluntate benevolentia movetur; etiam si res fortè non superpetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsâ famâ & opinione liberalitatis, beneficentia, iustitiæ, fidei, omniumque earum virtutū, quæ pertinent ad mansuetudinem morū ac facilitatē. Etenim illud ipsū, quod decorum honestūque diximus, quia per se nobis placet, animosque omnium naturā & specie suā commoveret, maximèque quasi perlucet ex iis quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæc quidē sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: Si existimabimur adepti conjunctam cum iustitia prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur; quosque & futura prospicere credimus & (cū res agatur, in discriminēque ventū sit) expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utilem verāque prudentiam. Iustis autem, & fidei hominibus, id est,

Liberalitas optimæ conciliatrix amorum.

Humanitas & benignitas grata populo.

Fides habetur maximè prudentibus & iustis.

viris

viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæ quæ suspicio: Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat autoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quò enim quis veritior & callidior est, hòc invisor & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: justitia sine prudentia, multum poterit: sine justitia nil valebit prudentia. Sed nè quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, à méque ipso sæpe disputatum sit, *Qui unam haberet, omnes habere virtutes*, nunc ita sejuagam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse. Alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum & usitatis, cum loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

*Aliter in exactis
disputationibus,
aliter in præcipi-
endo aut cohor-
tando loquimur.*

*Quæ res multitudinis admirationem moveat; quæ
contrà, contemptum.*

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium ut cum admiratione hominum, honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna & præter opinionem suam animadverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi,
nihil

nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contempnunt, de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contempnunt quidem, sed de iis malè existimant, Quamobrem (ut antè dixi) contempnuntur ii, qui nec sibi, nec alicui profunt, ut dicitur, in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire ceteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facillè possunt obistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpè majores partes animi à virtute detorquent, & dolorum cum admoventur facies, præter modum plerique exerceantur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè permovent. Quæ qui in utramque partem excelso animo, magnòq; despiciunt; cumque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis? Ergò & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè iustitia, ex qua una virtute viri boni apellantur, mirificæ quædam res multitudini videtur; nec injuriâ. Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timeret; aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponeat. Maximèq; admirantur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc * dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit; & benevolentiam, quod prodesse vult plurimis; & ob eandem causam, fidem, & admirationem, quod eas res spernit & negligit, ad quas pleriq; inflammati aviditate rapiuntur. Ac, meâ quidem sententiâ, omnis ratio & institutio vitæ ad iumenta hominum desiderat, inprimisque ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones:

*Nec sibi, nec alii
utiles, proverbium*

Eccl. 10

*Admiratio à contem-
nentia. Volup-
tates, dominæ
blandissimæ. Ad-
miratio à magna-
nimitate.*

*Admiratio à
iustitia.*

*A pecuniarum
contemptu.*

** igni specta-
tum.*

*Iustitiæ opinio
ad omnes vitæ
partes necessaria.*

*A minore exem-
plum.*

*Leges latronum
inter ipsos.
Bargulus & Vi-
riatus latrones, ob
equitatis opini-
onem diutissimi.
Cesserunt.
verecundè cum
victos significet.
Vsurpatur id est,
vulgò nominatur.*

*Hero totus in
Thalia & Clio.
Iustitiæ opinio
primùm reges
fecit.*

quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergò etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio iustitiæ necessaria est, eòq; etiam magis, quòd, si eam non habebunt, iniusti habebuntur; & nullis prædiis septi, multis afficientur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, clàm furatur aliquid aut eripit, is sibi nè in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem qui Archipirara dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à sociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit, multò majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoresque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatemque ejus ità repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis iustitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmer atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros servandæ iustitiæ causâ videntur olim bene morati reges constituti: nam cùm premeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugebant virtute præstantem: qui, cùm prohiberet injuriâ tenuiores, æquitare constituendâ summos cum infimis pari jure retinebat. Eadèmq; constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter

aliter esset jus. Id si ab uno iusto & bono viro consequerentur, eo erant contenti: cum id minus contineretur, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrantur. Omnia igitur ratione colenda & retinenda iustitia est, tum ipsa propter se (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratione est. Quanquam præclare Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellent talis esset. Quod si qui simulatione, & imani ostentatione, & ficto non modo sermone sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem; sed brevitas causâ, familiâ erimus contenti unâ: Tiberius enim Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui obtinent nomen jure cæsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, iustitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed, ut facillimè, quales simus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acce-

*Nihil fictum
diuturnum.*

*Nobilibus curan-
tum, ne quid ma-
iorum imaginibus
indignum com-
mittant.*

pram (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortunâ: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur; hi simulac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ætati, verùm etiam faveatur.

*Adolescentes quibus rebus populo primum
commendantur.*

*Cæsariana &
Pompeiana.*

*Cic. filius alæ
præfectus.*

*Commendatur in
adolescente mo-
destia, pietas in
parentes, bene-
volentia in
suos.*

PRIMA igitur est adolescentis commendatio ad gloriam, siqua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parùm. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, jaculando, omniâque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea quæ, restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò majora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæc res, quas ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facillimè autem & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt

asserunt populo, eorum fore se similes, quos ipsi sibi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & juris scientiam, P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa. Et quâ ætate qui exercentur, laudibus affici solent; ut de Demosthene accepimus: eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictum est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasque sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Casandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum; (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque, blandè appellando sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plùs quàm cæteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarum genera quæ eloquentiam desiderant; multique in nostra repub. adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint; maxima admiratio est in judiciis: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione con-

Familiaritas et bonis laudibus

Crassus adolescens accusatus C. Carbonis nobilissimi ceteris nobilitatis.

Affabilitas.

Eloquentia.

maxima admi-
ro eloquentie
utatur in ju-
ris.

ro accusan-
m & quate-
r.

contra Albu-
m.

utus accusa-
vehemens.

elestum, accu-
re innocen-
m: humanum,
fendere ali-
uando nocen-
m.

stat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen eti-
am accusatio probata sæpe est. Dixi paulò antè
de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: Eti-
am P. Sulpitii eloquentiam accusatio illustravit, cum
seditiosum & inutilem civem C. Norbanum in ju-
diciu[m] vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faci-
endum, nec unquam, nisi aut reipublicæ causâ, ut
duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro
Sardis, pro * Alburio Julius Cæsar. In accusando
etiam Manlio, L. Fufii cognita industria est. Se-
mel igitur, aut non sæpe certè. Sin erit, cui faciendum
sit sapius, reipublicæ tribuat hoc munus, cujus ini-
micos ulcisci sapius, non est reprehendendum: mo-
dus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix
hominis videtur, periculum capitis inferre multis.
Id enim cum periculosum ipsi est, tum etiam sordi-
dum ad famam, committere, ut accusator nominetur.
Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius
filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque
etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum
est, nè quem unquam innocentem iudicio capitis
arceffas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest.
Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam,
à natura ad salutem hominum, & ad conservationem
datam, ad bonorum pestem perniciemque converte-
re? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum
est religioni contrarium, nocentem aliquando, &
nefarium impiumque defendere. Vult hoc multi-
tudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas.
Iudicis est, semper in causis verum sequi; patroni,
nonnunquam verisimile, etiam si minus sit verum,
defendere. Quod scribere (præsertim cum de philoso-
phia scriberem) non audeam, nisi idem placeret gra-
vissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & glo-
ria paritur, & gratia defensionibus; eoque major,
si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis ali-
cujus

cujus opibus circumveniri, urgerique videatur: ut nos & sæpe alijs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ (ut scis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

Sed expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ. Facilius est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti claroque dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitiôque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit; itâ benignitate benignitas toilitur, quâ quò in plures usus sis, eò minùs in multos uti possis. At, qui operâ, id est, virtute & industriâ, benefici & liberales erunt, primum quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippi accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonum confectetur. Quæ te (malum!) inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & præbitorem putent? Bene ministrum & præbitorem, quia sordidum regi: Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior qui accipit, atq; ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius

Largitiones immoderate ex re familiari multis de causis vitanda.

pateat; & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonialia effuderunt inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus asserre coguntur. Ità, cum, benevolentia comparandæ causâ, benefici esse velint, non tanta studia allequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ità claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ità referenda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum, jamq; in proverbii consuetudinem venit, Largitionem fundum non habere. Et enim quis potest esse modus, cum & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigii, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum causâ; aut in filiarum collocaione adjuvant; aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem De divitiis scripsit, in quo multa præclarè illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumq; sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cu-

jus

Adagium à docto pertuso translatum: quod ut infusa aqua nunquam impletur; ità nec populus largitionibus.

Prodigi qui.

Liberales qui.

jus exempla pauca posui, multò & major videtur & certior. Quantò Aristoteles graviùs & veriùs nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum* non admiremur quæ fiunt ad multitudinem deliniendam: at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emergere aquæ sextarium minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri, omnesque mirari: sed, cum* attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus jacturis, infinitisque sumptibus, nihil nos magnopere mirari: cum præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur; ipsaque illa delinitio multitudinis ad breve tempus, exiguumque duratura sit, eaque à levissimo quoque animo, in quo tamen ipso, unâ cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis! Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & servis, & servorum simillimis liberis esse grata; gravi verò homini, & ea quæ fiunt judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveterasse jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaq; & P. Crassus cum cognomine dives, tum copiis, functus est ædilitio maximè munere; & paulò post L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Murio, magnificentissimâ ædilitate functus est; deinde C. Claudius Appii filius; multi post, Lucullus, Hortensius, Silanus: Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ: Nam Mamercus, hominum ditissimo, prætermisso ædilitatis, consulatûs repulsam attulit. Quare &, si postulatur à populo, bonis viris si non desiderantibus, at tamen approbantibus, faciendum est, modò pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: & si quando aliqua res major aut utilior populari largitione acquiritur;

* Non admiremur cum contemptu, aut lege admiremur.

* attenderint.

Herodotus de causis perierit non videtur, cum largitionis, sed modice. Non autem videtur de causa perierit Herodotus conficere, ut dicitur: unde dicitur in Herodotus perierit non patiemur.

ut Orestis nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Nè Marco quidem Seio vitio datum est, quòd in caritate annonæ assè modium populo dedit. Magnâ enim se, & inveteratâ invidiâ, nec turpi jacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reipub. causâ; quæ salute nostrâ continebatur, omnes Publii Clodii conatus furorésque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, imprimisq; clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Cu. io. Nobis quoq; licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Acque etiam illæ impensæ meliores sunt, nuri, navalia, portus, aquarum ductus, omniâq; quæ ad usum reipub. pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa, vercundius reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius. quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in iis libris quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum, genere vitiosa est, temporibus necessaria, & * tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Qui circa illas largitiones honorem sunt consecuti.

Nostro anno, Emphasis est. Quibus in rebus sumptus huiusmodi rectius collocantur.

Propylæa Minervæ, id est, vestibula sumptuosius cepta invidiam attulere Pericli.
* tum.

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quaerit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut nè affligantur, sed ut ad altiore gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in diligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclarè Ennius,

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remotà, gratissima est liberalitas; eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quàm plurimis afficiamus, quorum liberis posterisque prodatur memoria, ut his ingratum esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri; cumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis est, redimi è servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassii scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omni re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinatis & confiniis æquum & facilem, multa multis de jure suo

Ad succurrendum promptiores esse oportet, quàm ad ornandum.

Carmen ad nominationibus & contrariorum reciprocatione decentissimum.

con-

*Paululum aliis
de suo jure con-
cedere, liberalita-
tis species.*

*Hospitalitas pub-
licè privatimque
utilis ad multa.*

*Cimonis hospita-
lias in contribu-
les suos.*

*Antiquitus in
pretio habita ju-
risprudentia.*

concedentem: à litibus verò, quantum liceat; & ne-
scio an paulò plùs etiam, quàm liceat, abhorrentem.
Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam
de tuo jure decedere, sed interdum etiam fructuo-
sum. Hæbenda autem est ratio rei familiaris; quam
quidam dilabi finere, flagitiosum est: sed ità, ut illi-
beralitaris avaritiæ'q, absit suspicio. Possè enim libe-
ralitate uti, non spoliante se patrimonio, nimirum
is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à The-
ophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi
quidem videtur, valde decoram. patère domos homi-
num illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam
reipub. est ornamento, homines externos hoc liberali-
tatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam vehe-
menter utile iis, qui honestè possè multa volunt, per
hospites apud externos populos valere opib⁹ & gratià.
Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis eti-
am in tuos curiales Laciadas hospitem fuisse: ita e-
nim instituisse, & villicis imperasse, ut omnia præbe-
rentur, quicunq; Laciades in villam suam divertisset.

*In altero beneficentiæ genere, quod operis constat,
multùm valere jurisprudentiam, longè plurimùm e-
loquentiam.*

Quæ autem operâ, non largitione, beneficia dan-
tur; hæc tum in universam rempublicam, tum
in singulos cives conferuntur. Nam in jure *cavere*,
consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse
quamplurimis, vehementer & ad opes augendas per-
tinet, & ad gratiam. Itaq; cùm multa præclara ma-
jorum, tum quàm optimè constituti juris civilis
summo semper in honore fuit cognitio atque inter-
pretatio; quam quidem ante hanc confusionem tem-
porum in possessione sua principes retinuerunt:
nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hu-
jus scientiæ splendor deletus est: idq; eò indignius,
quòd

quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientiâ facile vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis adstringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi gravior facultas, & gravior, & ornatior. Quid enim eloquentiâ laudabilius & præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratiâ? Huic quoque ergo à majoribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, & facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas & non gravatè, & gratuitò defendentis, beneficia & patrocinia latè patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, nè dicam interitum, deplorarem; nisi verer, nè de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus quàm in paucis spes, * quànò in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, nè multi quidem, aut iurisperiti esse, aut disertis, licet tamen operâ prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut * consulunt, aut defendunt rogamem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimèque eorum manat industria. Jam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut animadvertant, cum alios iuvare velint, nè quos offendant. Sæpe enim aut eos, lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentæ est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: * cæterisque operis & officiis erit, quod violatam est, compensandum.

Laudat Sulpitium:

Eloquentiæ bonor.

Turpis mercenaria eloquentia.

* quàm.
Ex levioribus quoque operis gratiam conciliari.

* consuluntur.

Aut vitanda, aut mitiganda offensio.

* certisque.

Operam

Operam apud tenues & bonos rectius, quàm apud locupletes collocari: nulli tamen nisi iusta in re præstandum esse.

In iuvandis hominibus mores spectandi non forma

Gratiam qui retulit habet, & in eo quid habet retulit.

Pauper gratus esse potest animo, si non re.

Beneficium apud bonos potius, quàm fortunatos collocandum.

Sed cum in hominibus iuvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est proclive, itaque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honeſta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendù est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicumq; dixit, Pecuniam qui habet, non reddidisse; & qui reddiderit, non jam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere; & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi nè obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam aut à se postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit; se spectatum, non fortunam, putat; non modò illi, qui est meritis, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suum munus, si quo sortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumq; illud est, quòd, si opulentum fortunatúmque defenderis, in illo uno, aut sortè in liberis, ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magno in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, ut omni generi

generis satisfacere possimus. Sed, si res in contentio-
nem veniet, nimirum Themistocles est autor adhi-
bendus; qui cum consuleretur, utrum bono viro par-
peri, an minus probato diviti filiam collocaret: Ego,
inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecu-
niam quæ viro. Sed corrupti mores, depravatq; sunt
admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad
unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse ad-
juvat, qui habet: nè id quidem semper. Sed fac ju-
vare: potentior sanè sit, honestior verò quo modo?
Quod si etiam bonus erit vir, nè impediant divitiæ,
quò minus jûvetur, modò nè adjuvent: sitq; omne
judicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit.
Extremum autem præceptum in beneficiis, operaq;
danda est, nè quid contra æquitatem contendas, nè
quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ
commendationis & famæ, est justitia: sine qua nihil
potest esse laudabile.

*Contentionem id
est, consultatio-
nem, & collatio-
nem.*

*Liberalitas in universam multitudinem modicè ex-
ercenda; exactioes non nisi in justa necessitate.*

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum
est, quæ ad singulos spectant: deinceps iis, quæ ad
universos, quæque ad rempublicam pertinent, dis-
putandum est. Eorum autem ipsorum partim ejus-
modi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim,
singulos ut attingant, quæ sunt etiam graviora. Dan-
da est opera omnino, si possit, utriusque; nec minùs, ut
etiam singulis consulatur; sed ità, ut ea res aut prosit,
aut certè nè obstat reipub. C. Helii & P. Gracchi
frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur
ærarium: modica M. Octavii & reipub. tolerabilis, &
plebi necessaria; ergò & civibus, & reipub. saluta-
ris. Inprimis autem videndum erit ei, qui rem-
publicam administrabit, ut suum quisque teneat,
neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni-

Antiquari, id, est, tolli & abrogari.

*Capitalis, id, est, ad extremam perniciem spectans. * ruerentur.*

Exactio tributorum vitanda.

** tamen.*

Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facile passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cùm in agendo multa populariter, tum illud malè, Non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens, quâ peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuiq; * tenerentur, respub. civitatésq; constitutæ sunt. Nam etsi duce naturâ congregabantur homines; tamen speculodix rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, assiduitatémque bellorum, tributum sit conferendum: idq; nè eveniat, multò antè erit providendum. Sin qua necessitas hujus muneris alicui reipub. obvenerit, (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neq; tantum de nostra, sed de omni repub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rempub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu * tantum locus attingendus fuit.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè valere abstinentiam: contraque ex invasione alieni, summam existere perniciem.

CApit autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Ucinam, inquit C. Pontius Samnina, ad illa tempora fortuna me servasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare. Næ illi quidem multa sæcula expectanda fuerunt: modò enim

hoc

hoc malum in hanc rempub. invadit. Itaque facili-
 patior tunc potius Pontium fuisse, qui eundem in illo
 tantum fuit solus. Nondum centum & decem anni
 sunt, cum de pecunia reperundis a Lucio Pifone la-
 ta est lex, nulla antea cum fuisset. At vero postea ter
 leges, & proximæ quæq; duriores, tot rei, tot dam-
 nati, tantum Italicum bellum propter judiciorum
 merum excitatum; tanta, sublatis legibus & judiciis,
 expilatio direptioq; lociorum, ut imbecillitate alio-
 rum, non nostra virtute valemus. Laudat Africa-
 num Panætius, quod fuerit abstinent. Quidni * lau-
 detur? Sed in illo alia maiora. Laus enim abstinen-
 tiæ non hominis est solùm, sed etiam temporum illo-
 rum. Omni Macedonum gazæ, quæ fuit maxima
 potitus est Paulus: tantum in ætarium pecuniæ inve-
 xit, ut unius imperatoris præda finem attulerit triu-
 torum. At hic nihil in domum suam intulit, præter
 memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem
 Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversa.
 Quid? qui ejus collega in censura fuit Lucius Mum-
 mius, nunquid copiosior, cum copiosissimam urbem
 funditus sustulisset? Italiam omnia e quam domum su-
 am maluit. Quamquam, Italia ornata, domus ipsa mi-
 hi videtur ornatior. Nullum igitur vitium est tetricus
 (ut eò, unde egressus est, referat se oratio) quam ava-
 ritia præsertim in principibus, & rempub. gubernan-
 tibus. Habere enim qui illi rempub. non modò tur-
 pe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque,
 quod Apollo Pychius oraculo edidit, Spartam nullâ
 re aliâ, nisi avaritiâ esse perituram: id videtur non
 solùm Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis po-
 pulis prædixisse. Nullâ autem re conciliare facilius
 benevolentiam multitudinis possunt ii qui reipubli-
 cæ præfunt, quàm abstinentiâ & continentiâ. Qui
 verò populares esse volunt, ob eamque causam
 aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedi-

*Hoc Trium-
 phum primum
 lata lex de repe-
 rundis, Censo-
 rius & Mani-
 lius Coss.*

*Africana ab-
 stinentia.*

*Paul. Max. de
 abstinentia.*

*Paul. & Manili-
 us illorū*

*Pecunia absti-
 nentia.*

*Luc. M. tar-
 tianus.*

*De p. & Manili-
 anus, qui*

Africanus

imitat.

Mummius

*Achani e ver-
 so Corintho ab*

*omni præda ab-
 stinuit.*

Oraculum

*Spartæ a Lili-
 um,*

*Ac. de p. & Manili-
 us illorū*

*De p. & Manili-
 us illorū*

*& p. & Manili-
 us illorū*

*Spartæ a p. & Manili-
 us illorū*

*De p. & Manili-
 us illorū*

*De p. & Manili-
 us illorū*

Condonantur,
remittuntur.

Quæ calamitates ex injustis largitionibus.

Arati salutare exemplum.

* alias. Methodum.

Historia extat apud Polybium.

bus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reipub. Concordiam primùm tollunt, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis, atq; urbis, ut sit libera, & non sollicita suæ rei cuiusque custodia. Atq; in hac perniciæ reipub. nè illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse: & maximè in pecuniis creditis occultat suum gaudium, nè videatur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec, si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi, quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lylandrum ephorum expulerunt: Agin regem quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex eoque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta respub. dilaberetur. Nec verò solùm ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profecta manarunt latius. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est positus: cumque tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi,

tissimi, restituit; remque pub. adventu suo liberavit. Sed, cum magnam animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria, judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniâ, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse: sique celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam; cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset, à Rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causis, cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: * perfecitque æstimandis possessionibus, * ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quam suum recuperare. Ità perfectum est, ut omnes, constitutâ concordia, sine querela discederent. O virum magnum, dignumque qui in nostra Rep. natus esset! Sic par est agere cum civibus: non (ut his jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendum putavit: Eâq; est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium defendere, non divellere, atque omnes æquitate eâdem continere. Habitant gratis

* præfectique.
* & ut persuaderent.

stomachatus ei-
 ero nonni-
 il etiam priva-
 to dolore. Divi
 to agrorum
 indigna.
 Exaggerat
 condonationem
 æris alieni.

* nunc.
 Cæsar dicitur
 taxatus.

* tuenda.

in alieno. Quid ita? ut, cum ego emerim, ædificâ vim tuear, impendam, tu, me invito, fruarë meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, nè sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius rempub. continet, quàm fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actum est, quàm me consule, nè solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum; & ordine; quibus ita restiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit; nec melius nec facilius dissolutum est; fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic * noster victor, tunc quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare; etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii qui rempub. tuebuntur: imprimisque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel * tenenda vel recuperanda obsistat invidia. Præterea quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempub. augeant, imperio, agris, vel ægilibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud majores nostros factitata; hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipub. magnam sibi adipiscuntur & graviam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præ-

cepta

cepta censet esse à Panatio prætermittenda; valetudinis curationem, & pecuniæ: Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certe utiles.

Panatius à Cicerone defensus contra Antipatram.

Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda

Sed valetudo sustentatur notitiâ sui corporis, & observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentia in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causâ, & prætermittendis voluptatibus; postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudine; conservari autem diligentia & parsimonia, iidem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos illâ ferè ætate cum essemus, quâ estu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Oeconomicus, id est, de familia administranda.

Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum.

Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panatio prætermittendus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur. Valere ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potius, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloriæ divitiis, vestigia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cum quæreretur, quid maximè in re familiari expediret, respondit, Bene pascere; Quid

Quid in re familiari utilissimum sit, Cato ait, bene pascere.

itire.

secundum, Satis bene pascere ; Quid tertium, Bene
* vestire : Quid quartum . Arare. Et cum ille, qui
quiescerat, dixisset, Quid scenerari? tum Cato, Quid
hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis,
intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri,
recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendo-
rum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de
quarrenda de collocanda pecunia, etiam de utenda,
commodius à quibusdam optimis viris ad medium
Janum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in
schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda : per-
tinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputa-
tum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. T. C I C E R O N I S

DE OFFICIIS Lib. III.

Hic Annibale
pulso, Africam
fecit tributari-
am.

Aequalis ad æ-
tatem refertur.
Cessare, pro
otiosi, aut nihil
agere.

Acuere, pro
acriorem facere.

Publium Scipionem, Marce filii, eum,
qui primus Africanus appellatus est,
dicere solitum scripsit Cato, qui fuit
ferè ejus æqualis, Nunquam se minùs
otiosum esse, quàm cum otiosus. nec
minus iorum, quàm cum solus esset. Magnifica verò
vox, & magno viro ac sapiente digna ; quæ declarat
illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine
secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, &
interdum colloquio alterius non egeret. Itaque dux-
res, quæ langorem afferunt cæteris, illum acuebant,
otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè
dicere liceret: sed, si minùs imitatione tantam inge-
nii præstantiam consequi possumus, voluntate certè
proximè

proximè accedimus. Nam & à repub. forensibusq; negotiis, armis impiis, víque prohibiti, otium persequimur; & ob eam causam, urbe relictâ, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim, requiescens à reipublicæ pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum frequentiaque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopiâ, non requiescendi studio, constitutum est. Extincto enim senatu, delerisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Itaque, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abstinemus nos quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quamquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequeretur: nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum, quas cogitando consequeretur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacitâ à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversâ, quam multis annis stante rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera & fructuosa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit: ta-

Verècundè collationem ingreditur.

Latenter suum otium commendat.

Sapientiaque otiosus nunquam neque solus.

*Memoria ad en,
statis.*

*Locum cohortan-
di primum capit
re, deinde de
expectatione,
quam à sua Cra-
tippique personis,
quam etiam à loco
colligit.*

*Novè dicit di-
scendi, pro di-
scere.*

men nullus seracior in ea locus est, nec uberior, quàm de officiis, à quibus constanter honestèque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assidue audire atque accipere confido: tamen concedere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eis (si fieri possit) quicquam aliud auti e. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum nunquam ad incrementum bonarum artium sis profectus inanem edire turpissimum est, dedecorantem & tibi auctoritatem, & magistri. Quare, quantum constari animo potes, quantum labore contendere (si silendi labor est potius, quàm voluptas) tantum tac in officiis: nève committas, ut cum omni suppedita sum a nobis, tunc tibi defuisse videare: Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia sumptimus, nunc ad reliquum partem propositæ divisionis revertamur.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolevit. Ab aliis item notatus, quòd eam partem bono studio inluxerit, in qua dicebatur cum bonis stare pugnare militis, atque à Cicrone defensus.

Partem istam, qui sine controversia de officiis accendissimè disputant, quémque nos correctione qua iam aclus à possimum legimus: tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solent: una, cum dubitent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpes altero, utiènt, an invidiosis, si id quod speciem habet honesti, pugnet cum eo, quod utile

utile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec id exolvit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta * annis. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis; præsertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minime verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermisum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an planè omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, Rutilium Rursum dicere solere, qui Panæium audiverat, ut nemo pictor esset inventus, qui * Veneris eam partem, * Cor. quam Apelles inchoatam reliquisset, absolverit (oris Nobilis illa Venus Apellis, capite tantum absoluta, cetero corpore delineata sublim. recuier.) sic ea quæ Panæius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ * perfecisset, præsumptiam, neminem esse periecutum. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non potest: rectène autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secùs, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; sive quod honestum est, id ità summum bonum est (quemadmodum Peripateticis vestris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix tamini inopemti instat

instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere, Itaq; accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primùm hæc naturâ coherentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensu, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed, cū n sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec *decessione pejorem: non videtur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor.) sententiam, Cum virtute naturam congruere semper: cætera autē, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cū ita sit, putant quidem hanc comparisonem non rectè esse, introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè verèque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressionem discendi. Illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est: &, ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec,

* discessione.

Legere, pro sumere, vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente: simulacra ejus, etiam in mediocribus.

Mesa, & adia-phora.

Omnes numeros habet, id est, nulla pars deest.

nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest.

Cùm autem aliquid actum est, in quo media officia

* compareant, id cumulatè videtur esse perfectum : * comparantur.

propterea quòd vulgus, quid absit à perfecto, ferè non

ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil pu-

tat prætermisum. Quod itè in poematibus & in pi-

cturis usu venit, in aliisque compluribus, ut delecten-

tur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint;

ob eam credo causam, quòd insit in eis aliquid probi,

quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque

re vitii sit, nequeant judicare. Itaq; cùm sint docti à

peritis, facilè desistunt à sententia. Hæc igitur effi-

cia, de quibus his libris differimus, quasi secunda

quædam honesta dicunt esse, non sapientum modò

propria, sed cum omni hominum genere communia.

Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, com-

moventur. Nec verò, cùm duo Decii, aut duo Sci-

piones, sortes viri, commemorantur; aut cùm Fabrici-

us, aut Aristides iustus nominatur; aut ab illis forti-

tudinis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapientibus pe-

titur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est,

ut sapientem intelligi hic volumus; nec hi, qui sapi-

entes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Læ-

lius, sapientes fuerunt: Nec illi quidem septem, sed

ex mediolorum officiorum frequentia similitudinem

quandam gerebant, specièmque sapientum. Quo-

circa nec id, quod verè honestum est, fas est cum u-

tilis repugnantia comparari: nec id, quod commu-

ter appellamus honestum, quòdque colitur ab iis, qui

bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis un-

quam est comparandum. Tàmque id honestum, quod

in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservan-

dumque est nobis, quàm id, quod propriè dicitur, verèque

est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non po-

test, siqua ad virtutè est facta progressio. Sed hæc qui-

dem de iis, qui conservatione officiorum existiman-

tur

*De artibus ne-
mo rectè judicat,
nisi artes: de
virtute, non nisi
sapiens.*

*Docti, partici-
pium.*

*Decii, pater &
filius.*

*Scipiones fra-
tres.*

*Fabricius auri
contemptor.*

*Aristides Athe-
nensis, ob absti-
nentiam iusti
cognomina-
batur.*

*Cato & Lælius
sapientes cogno-
minati.*

Epicurei.

*Exponit quem
habeat intelle-
ctum, cum hone-
stas dicatur cum
utilitate pugna-
re.*

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neq; ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaq; existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluri putare, quod utile videatur, quam quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his alibi dubitare, turpissimum est. Quid est ergò, quod nonnunquam dubitationem asserere soleat, considerandumq; videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore sit, ut quod plerumque turpe haberi solet, invenitur non esse turpe. Exempli causâ, ponatur aliquid quod pateat latius: Quod potest esse majus scelus, quam non modò hominem, sed etiam familiarrem occidere? Num igitur se adstrinxit sceleris, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, imò verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, ne quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducant: ut iustitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus, injustitiam malorum maximum: nihil q; ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, ut sine ullo errore replicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile: formula quædam constituenda est quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum, rationi disciplinæq; maxime consentanea; quam quidem in his libris propterea

præterea sequimur, quòd, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis vestris, qui quondam iidem erant qui Academici, quæ honesta sunt anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidius hæc ab iis differuntur, quibus quicquid honestum est, idem utile videntur: nec utile quicquam, quod non honestum, quàm ab iis, quibus est honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quodcumque maximè probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet aut violet alterum; dirumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse pararet se valere, si proximi membri valetudinem ad se traxisset, debilitari & interire totum corpus necesse esset: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahâtque quod cuique possit, emolumenti sui gratiâ; societas hominum & communitas evectatur necesse est. Nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere. concessam est, non repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes, augeamus. Neque verò hoc solum naturâ, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus reipub. continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui cõmodi causâ, nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse

*Olim iidem
Academici,
& Peripatetici*

*Quotvis incom-
modum potius
accipiendum,
quàm injustè
quid commu-
tendum.*

*Ratio nature
jus gentium;
jus civile, quod
hic leges populo-
rum vocat.*

se

* *communitas.*

se civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multò magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina, & humana; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est secundum naturam celsitas animi & magnitudo, itémque * *comitas*, justitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est. Detrahere autem alteri, sui commodi causâ, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis ejusdem: Itémq; magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis maximos labores molestiæque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cœlestium collocavit, quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimóq; ingenio longè illam vitam huic anteponebat. Ex quo efficitur hominẽ naturæ obedientem homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis; quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidẽ censet, sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius

gravius existimat. Ergò unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque & universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio, Atq; si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quòd is homo sit, consultum velit: necesse est, secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ità est, unà continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idque ipsum si ità est, ce tē violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum: verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causā; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris: & nullam societatem, communis utilitatis causā, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem destrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: quā sublatā, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis autem constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitiā. Hæc enim una virtus omnium est domina & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut violenter commodi mei gratiā Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, nè ipse frigore

*Societatis jus non
modò cum propin-
quis sed etiam
cum universis ci-
vibus, postremo,
cum hostibus &
servandum.*

*Justitia est do-
mina & regina
virtutum.*

*Homini ad ni-
hil utili detrabere
licet, si cō*

*spētes, ut soci-
etati profis, non
proprie tibi.*

*Causam id est, &
pretextum, &
commentitiam
defensionem.*

gore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne fa-
ciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima. Nam si
quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis
causâ detraxeris, inhumanè feceris, contrâq; natu-
ræ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem
reipub, atque hominum societati, si in vita remane-
as, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detra-
xeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit
ejusmodi, suum cuique incommodum sciendum est
potius, quàm de alterius commodis detrahendum.
Non igitur magis est contra naturam morbus, aut
egestas, aut quid hujusmodi, quàm detractio atque
appetitio alieni: sed communis utilitatis derelictio
contra naturam est; est enim injusta. Itaque lex ip-
sa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat &
continet, decernit profectò, ut ab homine inerti atq;
inutili ad sapientem, bonum, fortémq; virum trans-
ferantur res ad vivendum necessariæ: qui se occide-
rit, multum de communi utilitate detraxerit; modò
hoc irâ faciat, ut nè ipse de se bene existimans, se-
sèq; diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaq;
semper officio fungetur, utilitati consulens homi-
num, & ei (quam sæpe commemoro) humanæ socie-
tati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile ju-
diciū est. Nulla est enim nobis cum tyrannisocie-
tas, sed potius summa distractio; neque est contra
naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est
necare: atque hoc omne genus pestiferum atque im-
piū ex hominum communitate exterminandum
est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si &
ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt,
& nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figu-
ra hominis feritas, & immanitas belluæ, à communi
tanquam humanitate corporis segreganda est. Hu-
jus generis sunt quæstiones omnes ex in quibus ex
tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo

res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus
 aut occupatio consilium ejus * peremisset. Ad quas
 ipsas consultationes ex superioribus libris satis mul-
 ta præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit
 propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod
 idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non
 est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen ab-
 soluto, tanquam sarrigium imponimus: ut Gome-
 tra solent, non omnia docere, sed postulare, ut quæ-
 dam sibi concedantur, quò facilius, quæ velint, expli-
 cent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi conce-
 das, si potes, Nihil præter id, quod honestum sit, es-
 se propter se expetendum. Sin hoc non licet per Cra-
 tippum: at illud certè dabis, Quod honestum sit, id
 esse maximè propter se expetendum. Mihi utrumvis
 satis est, & cum hoc, tum illud probabilius videtur,
 nec præterea quicquam probabile. At primùm Panæ-
 tius in hoc defendendus est, quòd non utilia
 cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neq;
 enim ei fas erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil
 verò utile, quod non idem honestum, nec honestum,
 quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ul-
 lam pestem majorem in vitam hominum invasisse,
 quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaq;
 non ut aliquando anteponeamus utilia honestis,
 sed ut ea sine errore dijudicemus, si quando inci-
 dissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ
 esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam
 explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur)
 Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte
 post Panætium explicatum est, quod mihi probare-
 tur, de his quæ in manus meas venerunt.

* prævenisset.

*Falsum id
 est, summam
 manent: ab ædi-
 ficiis transla-
 tum, quibus
 perfectis conus
 aliquis imponi-
 tur in summo.
 Principia prima
 per se nota.*

*Marte nostro,
 proverbialiter
 à malitia tran-
 slatum, ubi suo
 Marte se gerere
 dicebantur, qui
 nullis auxiliari-
 bus copiis adjuti
 committerent.*

Nè qua nos commoditas quantavis, cum summa etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, nos commoveri necesse est. Sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudine sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudine (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam est secundum naturam, quam utilitas: certè in eadem re utilitas, & turpitudine esse non potest. Itemque si ad honestatem nati sumus; eaq; aut sola experienda est, (ut Zenoni est visum) aut certè omni pondere gravior est habenda, quam reliqua omnia, (quod Aristoteli placet) necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certè utile: itaq; quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuò secernit ab honesto. Hinc fides, hinc venena hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorum & civium: hinc opum nimiarum potentia non ferenda: postremo etiam in liberis civitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec terrius, nec foedius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: poenam non dico legum, quas sæpe percurrunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In

ipsa

*Turpis utilitas
omnium scelerum
parens.*

*Turpinio per se
fugienda, etiam
summâ impuni-
tate propositâ.*

ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes opinioque removenda est. Satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid proficimus) persuasum esse debet, Si omnes deos hominesque celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinentè esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbris, in illum hiatus descendit, æneumque equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent; quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inositatâ, annulumque aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit, (erat autem regius pastor) tum in concilium patrum se recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palinam converterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in * lucem annulum inverterat. Itaque hac opportunitate regni usus, reginæ stuprum intulit: eaque adjuvante se dominum interemit; iustulique quos obire arbitrabatur. Nec in his quisquam eam facinoribus potuit videre: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. Honestæ enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commenticiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli. Si nemo sciturus, nemo nè suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ feceris, si id diis hominibusque futurum sit semper ig-

Turpi in re turpis etiam ipsa deliberatio.

Antea præceptum & semper in peccato consistenda. Lib. 2. de Rep.

Fabula Gygis Platonicæ.

*Plat. Alissa quæ annuli gemma dicitur. * locum.*

Gygis fabula quem sensum habeat.

notum, si sine facturus: negant id fieri posse, quamquam potest id quidem. Sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sanè, negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint, non quærimus, possintne celare; sed tanquam tormenta quædam adhibemus ut, si responderint, se impunitate proposita facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem: (nam id quidem improbum est) sed illud, possintne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, & consiliorum etiam adjutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognitionem Superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam Regni esse tollendam: quod erat utile patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita: Species enim utilitatis animum pepulit ejus, cui cum visum est utilius, solum se, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id quod utile videbatur, neque erat, asseui posset: tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

*Collatinus
propter inu-
iam nominis
ejectus, neque
id injuriâ;
quia publicæ
utilitati con-
sultum est.*

*Romulus, ut so-
lus imperaret,
Remum fratrem
occidit, hanc
quidem causam
prætexens, quod
mania contra
legem transli-
sser.*

Propriis commodis quatenus cuique inservire permiffum.

NEc tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisq; tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa; Qui stadium, inquit currit, eniti & contendere debet, quàm maximè possit, ut vincat; supplantare eum, quicum ceter, aut manu depellere nullo modo debet: Sic in vita sibi quemq; petere, quod pertineat ad utum, non iniquum est; alteri sumi ipere, hoc non est.

Formula in amicitiiis, ut semper honestati cedat benevolentia amici, si res præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communiibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur. Cæterum nè qua res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Maximè autem perturbantur officia in amicitiiis, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejusdem, hæc amicitia nunquam anteponenda sunt. At neque contra rem pub. neque contra jusjurandum ac fidem amici sui causâ, vir bonus facit, nè si juxta quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit judicis. Tantam dabit amicitia, ut veram amici causam esse malit, & ut perorandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum verò jurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam, quâ nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogandi.

Commodandum amicitia, sed resq; ad utilitatem.

Perorandæ, si iuste.

Malum equidem a simplici amicitia, quam a liti perorandæ necessitatem referre.

Juxta quod saltem a fide præstare non possit, nè rogantibus quædam sit.

di iudicis, si eum teneremus, Quæ sal. à fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honeste amico à iudice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint; non amicitia tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiiis : nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendaandorum suorum causâ postulavisset, vas factus sit alter ejus sistendi: ut, si ille non revertisset, moriendum esset sibiipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitia. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

In publicis consultationibus semper honestum falsâ utilitate potius habendum, neque consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnat. Atque hujus rei utraque in partem exempla.

In Corinthi descendenda, falsa utilitatis species, fessit Romanos: nihil enim melius erat sit, quod e-

Ægina insula, è regione Atticæ: Piræus portus Athenarum.

* Petronius.

Sed utilitatis specie in republica sepiissime peccatur: ut, in Corinthi disturbance, nostri. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis qui classè valebant pollices praeciderentur. Hoc vitium est utile: nimis enim imminerebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Male etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant; ut * Iannus apud patres noctes, Papius nuper.

nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola. Usu verò urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate continetur. Plena exemplorum est nostra reip. cum sæpe aliàs, tum maximè bello Punico secundo, quæ Cannensi calamitate acceptâ, majores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statueruntq; ut, urbe relicta, conjugibus & liberis Trezæne depositis, naves conscenderent, libertatè que Græciæ classè defenderent: * Cylum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obverunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulavitque, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, c'assem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audivisset, in concionem magnâ expectatione venit, dixitq; perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaq; Athenienses, quod honestum non esset, id nè utile quidem putaverunt, totamque eam rem, quam nè audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergò, quod turpe sit, id nunquam esse utile, nè tum quidem, cum id quod utile esse potes adipiscare. Hoc enim ipsum utile puta. e. quod turpe sit, calamitosum est.

In contrariis communibus quæ formula honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam, jurisconsultorum more, de quæ ea duos Stoicos diversa sentientes: quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine & jure civili moderatur.

Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videtur; ut animadvertendum sit, repugnante planè, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæc sunt quæstiones: Si (exempli gratia) vir bonus, Alexandriam profectus Rhodum, magnum frumenti numerum advenxit in Rhodiorum inopia, & fame, summamq; annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores Alexandriam solvisse, navesque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturusne sit id Rhodiis, an silentio factum quam plurimo venditurus. Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quærimus; qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut nè quid omnino, quod venditor non sit, emptor ignoret; Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cetera sine insidiis agere, &, quoniam vendat, velle quam optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quam ceteri, fortasse etiam minoris, cum major est copia. Cui sit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute cum hominibus consulere debeas, & servire humanæ societati; eaque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit; vicissimq; communis utilitas, tua sit; celabis homines, quid

Solvissè, *neutraliter*, id est, *neutrè* esse.

Festinus dialogismus inter Diogenem & Antipatrum,

iis adsit commoditatis & copiar? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neq; ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum; quæ tibi ipsius prodesse cognita, quam tritici vilitas: Sed non, quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Imò verò (inquit ille) necesse est: siquidem meministi esse inter homines naturâ conjunctam societatem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cujusque sit? Quod si ita est, nè vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici; Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, cære, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædus vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nòrit, ceteri ignorent; pestilentes sint, & habeantur salubres; ignoretur in omnibus * cubiculis apparere serpentes; maxillè materiatar, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multò quam se venditurum putaret; num * id justè, an improbè fecerit: Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud erranti viam non monstrare, (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, Emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà; Num te emere coegit, qui nè hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, prociptis: tu, quod placebat, emisti. Quòd si qui proscribunt villam bonam, ut ipsi atterunt, beneque ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudârunt. Ubi enim judicium emptoris est, ibi fraus

* Quam cubiculis legantur pro latebris.

* Id est, injustè aut improbè.

Pellor exco-
tione. Atheni-
ensium est,
qui non erranti
non monstrant.

*Præco anfron-
rius.*

venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius, quam venditorem ejus rei quam vendat vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quam, si domini jussu ita præco prædicet, Domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò facere honestum sit, sed etiam non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilem fieri cum honestis sæpe, dissensio.

Superiori altercationi philosophorum suam interponit sententiam, omnino viro bono neque simulandum esse quicquam, neque dissimulandum sui commodi causâ; etiamsi mos, legesque civiles quadam reticere non vetent.

*Aliud celare,
aliud reticere.
* quicquid re-
tinent.*

Quæ dijudicanda sunt: non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec fumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, * cum quid reticeas, sed cum, quod tu scias, id ignorare, emolumenti tui causâ, velis eos, quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni: versuti potius, obsecuti, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vari. Hæc tot, & alia plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina? Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt, quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otiaudi causâ, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, distabat se hortules aliquos velle emere, quò invitare amicos. & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset, Quod cum percrebuisset, Pythius

*Turpe celare
quod est, turpius
mentiri quod
non est.*

i quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit
 venales quidem se hortos non habere, sed licere uti
 Cannio, si veller, ut suis : & simul ad cœnam homi-
 nem in hortos invitavit in posterum diem. Cùm ille
 promississet, tum Pythius, ut argentarius qui esset,
 apud omnes ordines graciosus, piscatores ad se con-
 vocavit, & ab iis perivit, ut ante suos hortulos postri-
 die piscarentur : dixitque quid eos facere veller.
 Ad cœnam tempore venit Cannius : opiparè à Py-
 thio * apparatus erat convivium. Cymbarum ante
 hortulos multitudo. Pro se quisq; e, quod ceperat, as-
 ferebat. Ante pedes Pythii pisces abjiciuntur. Tum
 Cannius, Quæso, inquit, quid est, ô Pythi ? tan-
 tumne piscium ? tantumne cymbarum ? Et ille,
 Quid mirum, inquit ? hoc loco est, Syraculis quic-
 quid est piscium : hic aquatio, hac villâ isti carere
 non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit
 à Pythio, ut venderet. Gravate ille primò. Quid mul-
 ta ? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti
 quanti Pythius voluit, & emit instructos. Nomina
 facit, negotium conficit. Invitat Cannius postridiè
 familiares suos. Venit ipse maure, scalmum nullum
 vider. Quærit ex proximo vicino, num feræ quædam
 piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ,
 (quod sciam) inquit ille : sed hîc piscari nulli solent,
 itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Can-
 nius : sed quid faceret ? nondum enim Aquilius colle-
 ga, & familiaris meus protulerat de dolo malo formu-
 las : In quibus ipsis, cùm ex eo quæreretur, quid esset
 Dolus malus, respondebat, cùm esset aliud simula-
 tum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut
 ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, &
 omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, im-
 probi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eo-
 rum potest utile esse, cùm sit tot vitiis inqu-
 natum. Quod si Aquiliana definitio vera est, ex
 omni

*Fabula perquam
 amena, quo astu
 Cræculus Cannio
 amposuerit.*

* paratum erat.

*Gravate, ut
 gravatum, ut
 vitæ & c.
 Nomina facit,
 debitorum &
 constituit.*

*Formulas, juris
 est doli.
 Quod dolo malo
 gestum est, id in
 integrum resti-
 tutio oportet.*

*Tabula rerum
venalium.*

Circumscribere, circumvenire, circumducere.

* *Aliàs, Latoria.*

* *Aliàs additur. Bone fidei iudicia.*

Inter bonos bene agier, Verba sunt solennia, quibus in negotiis bone fidei utebantur.

* *apponet.*

Indicaretur, id est, estimaretur. Semel, id est, ut statim summum pretium eloqueretur.

Simile est vendere minoris quam possis, & emere plus quam possis.

Μῆτος σφισλὺν ὄστις ἄλλοις σφισλὺν ὄστις.

Euripid. in Medea.

omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est. Ità nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela xii tabulis, & circumscriptio adolescentium lege

* *Latoria; & sine lege, iuriciis, in quibus Ex file bona* * *agitur. Reliquorum autem iuriciorum hæc verba maxime excelsunt; In arbitrio te, uxore, te- lius. Equius. In fiducia, ut, Inter bonos bene agier.*

Quid ergo? aut in eo, quod Melius, qui quis est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, *Inter bonos bene agier*, quicquam agi dolose aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitorem venditor, nec, qui contra se liceatur emptor

* *opponet. Uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel eloquetur. Quidem Scævola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor nã fecisset, dixit se plus æstimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa perniciēs, quod alios bonos alios sapientes existimant. Ex quo Ennius. Nequicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequirit: Verè id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panæti, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reipub. Singulorum enim facultates, & copiar, divitiar sunt civitatis. Hinc Scævolar factum, de quo paulò antè dixi, place e nullo modo potest.*

Ete-

E-enim omnino se negat facturum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; perpaucae res sunt, in quibus dolus ille malus non versetur: siue vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè istum virum bonum non facillè reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis ita esset cautum, ea præstari, quæ essent linguâ nuncupata; quæ qui inficiatus esset, dupli poenam subiret: à Jurisconsultis etiam reticentiæ poena est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in arce augurium augures acturi essent, iussissentque Titum Claudium Centimalum; qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis, Claudius proscriptis insulam, vendidit; emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est: itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognovissetque Claudium ædes postea proscriptisse, quam esset ab auguribus demoliri iussus, ad arbitrum illum adegit * quid sibi de ea re facere oporteret ex *fide bona*. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progeniuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiavit. Cum in venundando rem eam scisset, & non pronuntiasset, emptori damnum præstare oportere. Igitur *ad fidem bonam* statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nōset venditor. Quod si rectè judicavit; non rectè framentarius

Compendium id est, lucrum.

Linguâ nuncupata, veterum jurisprudentum sermo.

Claudii reticentia pro dolo malo damnata.

* quicquid sibi dare, facere oporteret.

Serviebant, id est, debebant servitutem.

Urgebat, id est, premebat.

Quid inter leges & philosophorum dogmata.

** hominum inter homines
Jus gentium
jus civile continet, non contra:
juris formula à divina & naturali ratione ducta.*

rius ille, non rectè ædium pestilentium venditor tacuit. Sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio serviebant: Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat; quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius; quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec cum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quosum hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: Leges, quatenus manu tenere res possunt; Philosophi, quatenus ratione, & intelligentiâ. Ratio igitur hoc postulat, nè quid insidiosè, nè quid simulate, nè quid fallaciter. Süntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus? ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt: sic, tu cum ædes proseribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili: naturæ tamen lege sancitum est. Societas est enim (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem quæ pateat, * omnium inter omnes: interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris germanæq; justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tene-

tenemus: umbrâ & imaginibus utimur, cásq; ipsas u-
tiam sequeremur! Feruntur enim ex optimis* natu-
ræ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! *Uti*
nè propter te; fidem tuam captus, fraudatusve
sim. Quàm illa aurea! Ut inter bonos bene agier
oportet, & sine fraudatione. Sed qui sint boni,
& quid sit bene agier magna quæstio est. Q. qui-
dem Scævola, pontifex maximus, summam vim
esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus
* adderetur, Ex fide boni: fideique bonæ nomen
exaltimabat manare latissimè; idque versari in tu-
relis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis
venditis, conductis locatis, quibus vitæ societas con-
tinetur. In his magni esse iudicis, statuere (præser-
tim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid
quemque cuique præstare oporteret. Quocirca a-
stutiæ tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult qui-
dem videri esse prudentiam, sed abest ab ea,
distatque plurimum. Prudentia est enim locata in
delectu bonorum & malorum: malitia (si omnia,
quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis antepo-
nit. Nec verò in prædiis solum, jus civile ductum
à natura, malitiam fraudemque vindicat sed & in
mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis
excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de
fuga, de furtis, præstat edicto Adilium. Hæredum
alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam juris
natura fons sit, hoc secundum naturam esse, Ne-
minem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia.
Nec ulla perniciēs vitæ major inveniri potest, quàm
in malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa in-
numerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pu-
gnare videantur. Quotus enim quisque reperietur,
qui, impanitate, & ignorance omnium propo-
sitâ, abstinere possit injuriâ? Periclitemur (si placet)
& in iis quidem exemplis in quibus peccari vulgus
homi-

* naturæ prin-
cipis & ver.

Atque, ageretur
ex fide.

In mancipiis id
est, servis aut
ancillis, quæri
solet, an sana,
an fugitiva, an
furacina.

hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est; qui non verbis sunt, & disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere castigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quò facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines ejusdem civitatis potentissimos, qui cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ. alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satini hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quamquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilius Marcum Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, cumque fecisset hæredem, hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) Num erat æquum principes civem rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim si is qui non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cum potest, injustè facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adjavat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. Fallò; Nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hoc non præviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans; Est illud quidem honestum verum hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat banc vim, ut, si digitis concrepaverit, possit in locupletum

* fatigandi.

* civitatis.

*Hæredipetæ
turpes.*

* quæsitæ.

* Aliàs perviderit.

pletum testamenta nomen ejus irrepere, hâc vi non utetur, nè si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui te verâ non esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere: jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui profit quibus possit; noceat nemini, nisi laceffitus injuriâ. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat, (dixerit quis) quod utile sit, quodque expediat? Imò intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir non esse poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatius Pythiæ fuisse, Equiti Romano sanè honesto; cùm is sponsonem fecisset, *Ni vir bonus esset*: Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum; nè aut spoliaret famâ probatum hominem, si contrâ judicâisset; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cùm ea res innummerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono quem Fimbria etiam, non modò Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam esse utile quod non honestum sit. Itaq; talis vir non modò facere, sed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne est turpe dubitare philosophos, quæ nè recti quidem dubitent? à quibus natum est id, quod jam tritum est veritate proverbium: cùm enim fidem alicujus, bonitatemq; laudavit, **Dignum esse, dicunt, quicum in te nobis mices*. Hoc quam habet vim nisi illam, Nihil

Notionem formam, & Speciem dicit.

* *Lusus genus erat micare agitis repente motis Cic. De divinatione. Quid est enim fors? Idem propemodum quod micare, quod talos jacere, quod reserare. Citat idem adagium & in secundo De finib. lib.*

convertere.

Notatus Marius, qui consulas gratia ab officio recesserit.

illud. ducere.

Notatus Gracidianus, qui collegarum communem gratiam ad se propriè transiit.

expedire, quid non deceat, etiamsi id possis, nullo repellente obtinere? Vidēsne igitur hoc proverbio, neq; Gygi illi posse ver iam dari, neq; huic, quem paulò antè fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse * ad sese convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante natura. At enim, cum permagna præmia sunt est causa peccandi. C. Marius, cum à sepe consulatùs longè abesset, & jam septimum annum post præturam jaceret, neque petiturus unquam consulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum illum producere: si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaq; factus est ille quidem consul; sed à fide justitiæq; decessit; qui optimum & gravissimum civem, cujus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gracidianus officio boni viri functus est tum, cum prætor esset, collegiûmq; prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur; jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna atq; judicio, constitueruntq; ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent, & cæteri quidem alius aliò: Marius à subseclis in Rostra rectus; idq; quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statux factæ sunt, ad eas thurs, & cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id in quo violatur

violatur aequitas, non habetur ita magnum; illud autem quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut, Mario præripere collegis & tribunis plebis populari gratiam, non ita turpe; consulenti enim rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse, notissimam: Aut illud quod utile videtur, turpe nescis; aut si turpe est, nescis videatur esse utile. Quid igitur? persumisne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atque erute intelligentiam tuam; ut videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumenti sui causâ, criminari, præripere, fallere! Nihil profecto minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod asserre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, iustitiamque, detraherit? Quid enim interest, utrum ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam secerum habere voluit dum, cujus ipse audaciâ potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiâ: id quàm injustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem focer in ore semper Græcos versus Euripidis de Iphœnissis habebat, quos dicam ut poteris; inconditè fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratia

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominusque omnium gentium

*Explica: nam
superius compli-
catum dixi notis-
simum.*

*Pompeius voluit,
aut inquit
consilio Cæsarem
affinem adiunxerat
dicitur eius
filiâ. Euripide-
um carmen à
Cæsare usurpa-
tum.*

*Εὐριπίδης δὲ Ν-
εῖων γεν, τυ-
ραννίδος πρὸς
Κρόνου γένος
αἰὲν τιμῶν
δὲ δὲ σπέρμιν
ἔσθ'.*

tium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum: earumque oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fateatur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare; sed ei, qui id facere possit, esse utile: quâ hunc objugatione, aut quo potius convitio à tanto errore coner avertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile sceddissimum & teterrimum patricidium patriæ: quamvis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis civibus Patrens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur. Nunc * ab eo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit? Nihil contra inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cum ad veritatem coepi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima?

Multi iniqui atq; infideles regno, pauci sunt boni inquit Accius. At cui regno? Quod à Tantalò & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quantum plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatēque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset. Hunc tu quas conscientia labes in animo centes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile quod non honestum sit. Quanquam id quidem cum sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus populo

*Cæsar Pater patriæ appellatus, sed ab oppressis. At Roma, Patrem patriæ Ciceronem libera dixit * adeo.*

populo Rom. bellum ultro intulisset, cumq; de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente: perfuga ab eo venit in castra Fabricii, ei que est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & cum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idq; ejus factum à senatu laudatum est. Atq; si speciem utilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus. & gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit; vel senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causâ imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii sententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex senatusconsulto liberavisset, ut hæc rursus vestigiales essent; neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vestigalia. Utile igitur. Quousq; audebunt dicere, quicquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloriâ debet fultum esse, & benevolentiam lociorum, utile esse odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. Nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium vestigialiq; defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cum in hos beneficii esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eoque magis, quod illa ordinum conjunctio ad salutem reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem

*Historie à Tyr-
rhi medico episto-
lam Fabricio
missam variant.*

*Turpis, còque
nec utilis L.
Philippi senten-
tia.*

Cato perfringens.

*Turpis oratio
Curionis, Vincat
utilitas.*

rem addebat, *Vincat utilitas*. Potius diceret non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ; quàm, cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogationunculas colligit non inmanas, in quibus videtur aliud bonitari utilitas, aliud bonestas.

Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium questionum: Sine boni viri in maxima caritate annona, familiam non alere: In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat, * quàm servuli vilis: Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio fluitans arripuerit, extorquebunt eam sapientes, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis? eripiente suum? Minimè; non plus, quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eò, quò sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, æquè sapientes?

Sumpta, con-
ducta.

* Vetus exem-
plar, sibi uter
capiat.

* in micando.

Agere cunicu-
los, ut ante,
agere rimas.

* sibi uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò, sed ei, cuius magis interessit vel suà vel reipub. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nul- lum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut * in di- micando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater fa- na expilet, cuniculos agat in ærarium? indicene id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur pa- tria præstat omnibus officiis? Imò verò: sed ipsi pa- triæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem aucupare, si patriam prodere conabi- tur pater? silebitne filius? Imò verò obsecra- bit patrem, nè id faciat: si nihil proficiet; accu- sabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad per- niciem patriæ res spectabit, patriæ salutem ante-
ponet

ponet salutem patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis: Diogenes ait; Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debetne dicere: Non necesse putat Diogenes; Antipater viri boni existimat. * Hæ sunt quasi controversiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia: Non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum se putat vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium. Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. Pacta, & promissa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prættores solent dicere) facta sint. Si quis medicamentum cuiuspiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque nē illo medicamento unquam postea uteretur, si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit: Cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ & salutem consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui cum hæredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut antè, quàm hæreditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter cum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserit ille, necne? Promississe nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quàm si ceperit: nisi

Fugiens, quod daturum non sit.

** Hæc controversia jura.*

** non dicenda.*

Aqua intercus, quæ hydrops, aut hydropisis.

De Sole & Pha-
eontis filio.

atque quā
constitit.

De Theseo &
epitaphio.

De Agamemno-
ne, & filia immo-
lata.

fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tem-
pus contulerit, ut vel saltare eum, cùm patriæ con-
sulturus sit, turpe non sit. Ac nè illa quidem promissa
servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus il-
la promiseris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad
fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset :
Optavit, ut in currum patris tolleretur : sublatus est,
* atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagra-
vit. Quantò melius fuerat in hoc, promissum patris
non esse servatum ! Quid, quòd Theseus exegit pro-
missum à Neptune? cui cùm tres optiones Neptunus
dedisset, optavit interitum Hippolyti filii sui, cùm is
patri suspectus esset de noverca: quo optato impe-
trato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Aga-
memnon? cùm devovisset Dianæ quod in suo regno
pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphi-
geniam, quā nihil erat eo quidem anno natum pul-
chrius. Promissum potius non faciendum, quàm
tam tetrum facinus admittendum fuit : Ergò & pro-
missa non facienda nonnunquam; neq; semper depo-
sita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ men-
tis deposuerit, reperat insaniens: reddere, peccatum sit;
non reddere, officium. Quid si is, qui apud te pecu-
niam deposuerit, bellum interat patriæ? reddēsne de-
positum? Non. credo: Facies enim contra repub.
quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturā ho-
nesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta:
Facere promissa, stare conventis, reddere deposita,
commutatā utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis qui-
dem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam, si-
mulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quo-
niam à quatuor fontibus honestatis primo libro offi-
cia duximus, in eisdem versabimur, cùm docebimus
ea, quæ videntur esse utilia, neq; sunt, quàm sint vir-
tutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult
imitari malitia; itémq; de justitia, quæ semper est
utilis, disputatum est.

De

De Fortitudine.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia consistit, altera in conformatione & moderatione sensuum, & temperantia. Uti e videbatur Ulysses, præcipuum poetæ tragici prodiderunt: nam hoc præcipuum optimum autorem, talis de Ulyssis mente suspicio est, qui in simulat cum tragœdiæ, simulatione intantem initium subterfugare voluisse. Non honestam vitam. A utile (ut aliquis fortasse dixerit) differre. & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quodam periculis & laboribus cum tranquillitate hac consistendum putas? Ego verò istam contemnendam & abiiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim audicuum putas fuisse Ulysem, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

*Cujus ipse princeps juri jurandi fuit,
Quo l' omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulavit; nè * coiret, institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepisset malitiosam audaciam,
Fidei sacratæ jus perpetuo falleret.*

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostramque veniamus M. Asilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem:

Is,

Ulysses, nè ad Trojam iret, furorem simulavit, agrum profectum sale ferens. Palamedes odoratus illius astutiam, filium ejus, quò fulcus duccendus erat, objecit.

Ulysses arte aratrum suspendit, itaque detecta fraus.

Cujus rei memor Ulysses, postea Palamedem falsò criminatus oppressit.

Ex tragœdia quapiam senarii sunt.

* quò iret.

Is cū Romam venisset, utilitatis speciem videbat; sed eam (ut res declarat) falsam iudicavit: quæ erat talis: Manere in patria: esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem, tenere consularis dignitatis & aliam. Quis hæc neget esse utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum proprium, nil eximescere; omnia humana despiciere; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit, mandata exposuit; sententiam nē diceret, recusavit; quamdiu iurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (O stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem militati suæ!) reddi captivos negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cujus cū valuisse auctoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iusjurandum conservandum putabat. Itaque tum cū vigilando necalatur, erat in meliori causâ, quàm si domi senex, captivus, perjurus, consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo stultè? etiamne si reip. conducebat? Potest autem, quod inutile reip. sit, id cuiquam civi utile esse? Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cū utilitatem ab honestate se jungunt. Omnes enim experimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissimè persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea il-

la prima & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iurejurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plùs nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. Anne turpiter faceret? Primum, *Minima de malis eligenda.* Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud * Accium. *Eclipsis usitata in sermonibus vulgè usurpatis.* Fregistine fidem? Neque dedisti, neq; do infideli cuiquam; quanquam ab impio rege dicitur, lu. ulentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint; sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi iurisjurandi causâ ad cruciatum reversisse; sed sit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, nè iratus noceret: quia neque irasci solet, neq; nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne iusjurandum valet. Sed in iurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim iusjurandum assertio religiosa. Quod autem assertatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendam est. Jam enim non ad iram decorum, quæ nulla est; sed ad iustitiam & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius, *O fides alma, apta pennis, & iusjurandum fortis!* Qui igitur iusjurandum

Minima de malis eligenda.
Eclipsis usitata in sermonibus vulgè usurpatis.
 * Attium.

Iusjurandum quilibet.

*Fides in Capito-
lio Jovi proxima.*

*Certe conceden-
tis.*

** Reip.*

*Nervosus, ut
Stoici, remissus,
ut Peripatetici.*

** hinc.*

*Iustis hostibus
pacta præstanda,
latronibus nihil
oportet.*

Quid pejerare.

dum violat, is Fidem violat: quam in Capitolio vici-
nam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est)
maiores nostri esse voluerunt. At enim nē iratus qui-
dem Jupiter plūs Regulo nocuisset, quā sibi nocuit
ipse Regulus. Certē, si nihil malum esset, nisi dole-
re. Id autem non modō non summum malum, sed
nē malum quidem esse, maximā auctoritate philoso-
phi affirmant. Quorum quidem testem non medio-
crem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, noli-
te, quæso, vituperare. Quem enim locupletiorē que-
rimus, quā principem *pop. Rom. qui, retinendi of-
ficii causā, cruciatum subierit voluntarium? Nam,
quod aiunt, *Minima de malis*, id est, ut turpiter po-
tius, quā calamitosē: An est ullum majus malum
turpitudine? Quæ si in deformitate corporis ha-
beat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, &
foeditas turpificari animi debet videri? Itaque, ner-
vosus qui ista disserunt, solum audent malum dice-
re id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen
non dubitant summum malum dicere. Nam illud
quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cui-
quam*, idcirco rectē à poeta dicitur, quia, cum tra-
ctaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si
* hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli
data sit: videant, nē quærat̃ur latebra perjurio. Est au-
tem jus etiam bellicum, fidēsque jurisjurandi sæpe cum
hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens
deferentis conciperet fieri oportere, id observandum
est: quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium
est. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium
non attuleris, nulla fraus est, nē si juratus quidem id
non feceris. Nam pirata non est ex perduellium nu-
mero definitus, sed communis hostis omnium. Cum
hoc nec fides esse debet, nec jusjurandum commu-
ne. Non enim, falsum jurare, pejerare est: sed, quod
ex animi tui sententia juraveris, sicut verbis concipi-
tur,

tur, more nostro, id non facere perjurium est. Scitè enim Euripides:

Furavi linguâ, mentem injuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones pactionesque bellicas & hostiles perturbare perjurio: cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum jus feciale, & multa sunt jura communia.

Quod ni ità ei set, nunquam claros viros senatus victos hostibus dedisset. At verò T. Veturius, & Spurius Posthumius, cum iterum consules essent,

quia, cum malè pugnatum apud * Caudium ei set, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: injussu enim populi senatusque fecerant. Eodèmq; tempore T. Numicius,

Q. * Æmilius, qui tum Tribuni plebis erant, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditiois ipse

Posthumius, qui dedebatur, suasor & autor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam Lu-

cius Furius & Sextus Atilius ex senatusconsulto ferebant: quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestus hic, quàm Q. Pompeius, quo, cum in eadem causa ei set, deprecante, accepta lex non est.

Hic ea, quæ videbatur utilitas, plùs valuit, quàm honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit

ratum ei se, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captivis dissuasurus ei set?

Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit; sed suscepit causam, ut ei set judicium senatus: cui nisi ipse autor fuisset, captivi profectò Pœnis redditi ei sent.

Ità incolumis in patria Regulus restitisset. Quod

quia

In Hippolyto comædione.

Ἡ γλῶσση
ὁ μωροχ, ἢ
ἡ φελὴ ἀνέ-
μοι.

* Claudium.

* Mælius.

quia patrie non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile, sit, id fieri honestum: imò verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec quia utile, honestum est, sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut praestantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quòd captivos retinendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis non mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad adstringendam fidem, jurejurando majores aetius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant foedera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: indicant notationes, animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de jurejurando judicabant. L. Manlio Auli filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare jussisset. Quod cum audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, occurrisse Romam, & * primà luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum: quòd illum statim allaturum ad se aliquid contra patrem arbitretur, surrexit e lectulo, remorisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, juravitque se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset; Manlium missum fecit. Tantum temporibus

Quanta antiquus jurisjurandi religio.

Pomponius jusjurandum etiam metu extortum praestandum putavit.

**cum*

ribus illis iusjurandum valebat. A que hic T. Manlius is est qui ad Anienem, Gailo, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Velerim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui * nuper indulgens in pacem, idem * acerbus & severus in bellum. Sed ut laudandus Regulus in conservando iurejurando; sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in eadem redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem reversisse, à senatu re non impetratâ: unum ex decem, qui paulò post, quam egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse iurejurando interpretabatur: Non rectè: Fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perversè imitata prudentiam. Itaque decrevit Senatus, ut ille veterator & callidus, victus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictî in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cum id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset inficium militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quâ quidem re audiat, fractum animum Annibalis scripsit idem, quod senatus populusque Romanus, rebus afflictis, tam excelsio animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincuntur. * Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut iurejurando liberarentur, còsque à censoribus, omnibus ignominiiis

Torquati cognomen unde,

* perin dulgens.
Indulgens in pacem quem acerbum in se, sic tamen amavit: idem filium securi percussit.
* acerbè severus

* Atilius.

miniis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, sœda, turpia.

De Temperantia.

Cyrenaici,
Epicuroi ab Aristippo Cyrenaico.
Annicerii ab Annicere, qui priorem sectam emendavit.
Obsolescis id est, obsecuris.
Velis equisque, proverbialiter.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestiâ, continentîâ, temperantiâ continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sic huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsolescis, floret Epicurus, ejusdem ferè adjutor auctorque sententiz. Cum his, velis equisque (ut dicitur) si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firmâ constitutione, ejusque constitutionis spe exploratâ (ut à Metrodoro scriptum est) continetur: certè hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus, servientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ! An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hîc dixit) satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit,

noverit, mala dolore: ut si illum audiam de continetia & temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis: sed aquâ hæret, ut aiunt. Nam quî potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem conlectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidè tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractioe fieri. Justitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eæ vir pres, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plùs, quàm amicitia, si hæc non per se exspectantur, sed ad voluptatem utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas; aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest. * Sed de hoc hæcenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. nunc ad propositum. Quem admodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam

Aquâ hæret,
Proverb.

* Sed de hoc
(magna enim
res est) alio lo
co pluribus.

K

volup-

voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit,

Peroratio Operis

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem sententiâ magnum; sed perinde erit, ut acceperis quamquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esse factum, nisi me è medio cursu clarâ voce patria revocâssent) aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his, temporis quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cum verò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere: tum & præsens tecum prope diem (ut spero) &, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibi que persuade, te mihi quidem

* *M. leg. monitis & melius.*

esse charissimum: sed multo fore chariorem, si talibus monumentis præceptisque lætabere.

*Marci Tullii Ciceronis libri tertii
De Officiis*

FINIS.

M. T.

M. T. Ciceronis *Laelius*,
sive de Amicitia Dialogus ad
T. Pomponium Atticum.

Praefatio.

Quintus Mucius Scaevola augur multa narrare de C. Laelio, socero suo; memoriter & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scaevolam, sumprà virili togà, ut, quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commodè dicta, memoriae mandabam, fierique studebam ejus prudentià doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scaevolam contuli, quem unum nostrae civitatis & ingenio, & * industrià præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad augurem. Cùm saepe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cùm & ego essem unà, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. Meministi enim profectò (ut opinor) Attice, & eò magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cùm is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quicum conjunctissime & amantissime vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scaevola, cùm in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Laelii de amicitia, habitum ab illo cum altero genere C. Fannio. Marci filio, pater diebus post mortem Africani. Cujus disputa-

Laelius Scaevola auguris, & Fannii socer.

Toga viriles mores exigebat.

*Scaevola pontifex. * justitià.*

Hemicyclos ad theatra in modum medii circuli.

tionis sententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. Quasi enim ipſos introduxi loquentes, nè *Inquam*, & *Inquit*, sæpius interponeretur. Atque ideo feci, ut tanquam à præſentibus coràm haberi ſermo videretur. Cùm enim sæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia ſcriberem aliquid; digna mihi res cùm omnium cognitione, tum noſtrâ familiaritate viſa eſt: itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic cùm accepiſſemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, C. Lælii idonea mihi viſa eſt perſona, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scævola. Genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum autoritate, & eorum illuſtrium, plus (neſcio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaq; ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui exiſtimem. Sed, ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo ſerè ſenior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & ſapiens (ſic enim eſt habitus) & amicitia gloriâ excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani; ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius; cujus tota diſputatio eſt de amicitia, quam legens tu ipſe cognosces. Fan. Sunt iſta vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior. Sed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conſectos: unum te ſapien-

T. Lælii & P. Scipionis familiaritas.

Plus habet gravitatis ſermo poſitus in autoritate veterum & illuſtrium virorū.

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modò M. Catoni. Scimus L. * Acilium apud patres nostròs appellatum esse sapientem. Sed uterq; alio quodam modo : Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaque ejus & in senatu, & in foro vel provisà prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solùm naturâ & moribus, verùm etiam studio & doctrinâ esse sapientem : nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem ; qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtiliùs quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanòsque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, còque magis, quòd his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. Scævola. Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum : sed ego id respondeo, quòd animadvertite dolorem, quem acceperis cùm summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ : quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam, fuisse. Lalius. Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab illo beneficio, quod semper ululpavi cùm valem, abduci incommodo meo debui : nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

* Atilium.

Septem Græci sapientes.

Socrates Apollinis oraculo sapientissimus judicatus.

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicé: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram *Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas nè istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem; quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbarus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicinâ: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore carco, quo, amicorum decessu, plerique anguntur solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angere, non amicum, sed seipsum amantissimum est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarum? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam pueri habuerant, continuò adulescens incredibili virtute superavit: qui consularum periiit nunquam, factus est consul bis: primùm, ante tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. penè serò: qui, duabus tribusque eversis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verùm etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitati charus fuerit, meo ore funeris indica-

Scipionis mors à
re Roma deplora-
ta.

indicatum est. Quid igitur hunc paucorum anno-
rum accessio juvare potuisset? Senectus enim quam-
vis non sit gravis (ut memini Catonem anno antè,
quàm mortuus est, mecum & cum Scipione dis-
serere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam
* tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis
fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere.
Moriendi autem sensum celeritas abstulit : de quo
genere mortis difficile dictu est. Quid homines
inspiciuntur, videris. Hoc tamen verè licet dicere,
P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrim-
os latissimósque viderit illum diem clarissimum fu-
isse, cum, senatu dimisso, domum reductus ad vesperam
est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, &
Latinis, pridè quàm excessit è vita: ut ex tam alto
dignitatis gradu ad superos videatur potius, quam
ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui
hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus si-
mul animos interire, atque omnia mortè deleri. Plus
apud me antiquorum autoritas valet, vel nostrorum
majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt:
quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere
arbitrarentur : vel eorum, qui in hac terra fuerunt,
magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est,
tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt:
vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est ju-
dicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in ple-
risque, sed idem dicebat semper, animos hominum
esse divinos, iisque, cum è corpore excessissent, re-
ditum ad cælum patère, optimoque & justissimo
cuique expeditissimum : quod idem Scipioni vide-
batur. Qui quidem, quasi præfigeret, per paucis ante
mortem diebus, cum & Philus & Manilius ades-
sent, & alii plures, tunc etiam Scævola, mecum ve-
nisset, triduum disseruit de republica. Cujus dispu-
tationis fuit extremum serè de immortalitate animo-

* nunc.

Quod anima sit
immortalis.

Socratis.

K 4

rum:

teriora.

quid sit amici-

et omnibus se-
culis vix tria aut
quatuor amico-
rum paria nomi-
nantur.

rum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillimè exolet, tanquam è custodia vinculisque corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? Quocirca morere hoc ejus eventum, vereor, nè invidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè, nihil mali. Sensu enim amissio, sit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optimè est; mecum autem incommodiùs: quem fuit æquius, ut priùs introieram in vitam, sic priùs exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiae sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de republica & de privata fuit; quocum domus, & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiae, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim; quàm quòd amicitiae nostræ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eò magis est cordi, quod ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam & Lælii notam posteritati fore. FAN. Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed, quoniam amicitiae mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te quærentur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. Scæ. Mihi verò pergratum hoc erit: atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius anteverit. Quamobrem utrique nostrum gratum ad-

modum feceris. *Lal.* Ego verò non graverer, si mihi ipse considerem. Nam & præclara visa res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputerent, quamvis subito. Magnam opus est, egèrque exercitatione non parva. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas, Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad vivum refeco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitæque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, * sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curius, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obicunum; concedantque, ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ ut aiunt. Qui ita te gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia, sintque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habitant, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quantum homines possunt, naturam, optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita naturæ esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: majorem, ut quisque proximè accederet. Itaque cives

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda. Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sint boni.

* sperare.

Pingui Minerva. *Proo.*

Natura, optima rectè vivendi dux.

1094, nisi sapientem

cives potiores sunt, quàm peregrini; & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namq; hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatà enim benevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitia sit, ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jangeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumq; rerum, cum benevolentia & charitate, summa consensio. Quà quidem haud scio an, exceptà sapientia, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentia: viròq; bonos eos, qui habentur. nunc emus, Paulos, Catones, * Caios, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio. * cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus

Sine virtute amicitia esse non potest.

* Gallos.

* qui potest esse vita vitalis.

Tales igitur inter viros non amicitia fructus
inest, sed virtus, quæ est vita quæ dicitur

amicitia propinquitati
quod ex propinquitate
bonum societatis tolli potest
ex amicitia autem non potest
amicitie definitio
nihil aliud quam
omnium divinarum humanarumque
rerum cum benevolentia & charitate
summa consensio
quæ quidem haud scio an
excepta sapientia quicquam melius
homini sit à diis immortalibus datum
divitias alii præponunt bonam alii
valetudinem alii potentiam alii honores
multi etiam voluptates belluarum
hoc quidem extremum est illa autem
superiora sunt caduca & incerta
posita non tam in nostris consiliis
quàm in fortunæ temeritate
qui autem in virtute summum bonum
ponunt præclare illi quidem
sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit
& continet nec sine virtute amicitia
esse ullo pacto potest
jam virtutem ex consuetudine vitæ
sermonisque nostri interpretemur
nec metiamur eam (ut quidam indocti)
verborum magnificentia viròque bonos
eos qui habentur nunc emus Paulos
Catones * Caios Scipiones Philos
his communis vita contenta est
eos autem omittamus qui omnino
nusquam reperiuntur tales igitur
inter viros amicitia tantas opportunitates
habet quantas vix queo dicere
principio * cui potest esse vita vitalis
(ut ait Ennius) qui non in amici mutua
benevolentia conquiescat
quid dulcius quàm habere quicum
omnia audeas sic loqui ut tecum
quis esset tantus

fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè,
ac tu ipse, gauderet? Adversas verò res ferre difficile
esset sine eo, qui illas graviùs etiàm, quàm tu, fer-
ret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportu-
næ sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare;
opes, ut colare; honores, ut laudare; voluptates, ut
gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus
fungare corporis. Amicitia plurimas res continet;
quoquò te verteris, præstò est; nullo loco excluditur,
nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaq;
non aquâ, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus
locis utimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de
vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, &
prodest, sed de vera & perfecta loquor; qualis eorum,
qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res
splendidiore facit amicitia, & adversas parciens,
communicansque, leviores. Cùmque plurimas & ma-
ximas commoditates amicitia contineat, tum illa
nimirum præstat omnibus, quòd bonâ spe prælu-
cet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere
patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tan-
quam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca &
absentes adsunt; & egentes abundant; & imbeciles
valent; &, quod difficilius dictu est, mortui vivunt:
tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur
amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, ho-
rum vita laudabilis. Quòd si exemeris ex natura re-
rum benevolentia conjunctionem, nec domus ulla,
nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus perma-
nebit. Id si minùs intelligitur, quanta vis amicitia
concordiaque sit: ex dissensionibus atque ex discor-
diis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis,
quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque
dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum
boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum
quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis

*Amicitia æque
necessaria, ac
elementa.*

*Omnia sine ami-
citiâ corrumpunt.*

vari-

*Empedocles, A-
grigentinus poe-
ta, dicebat omnes
res, & mundum
totum constare
ex amicitia.*

*M. Pacuvii tra-
gædia de Oreste
& Pylate.*

vaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoque mundo constarent, quæque moverentur, eas contra-
here amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc qui-
dem omnes mortales & intelligunt, & reprobant.
Itaque si quando aliquod officium existit amici in pe-
riculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui
id non maximis efferat laudibus? Qui clamores totâ
caveâ nuper, hospitis, & amici mei M. Pacuvii sue-
runt in nova fabula, cum ignorante rege uter eorum
esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro
illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem
se esse perseveraret? Stantes plaudebant in re ficta:
quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facile in-
dicabat ipsa natura vim suam; cum homines, quod fa-
cere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judica-
rent. Hactenus mihi videor de amicitia, quid senti-
rem, potissimè dixisse: si qua præterea sunt (credo
autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista dispu-
tant, quaritote. *Fan.* Nos autem à te potius, quanquam
etiam ab istis sæpe quæsi, & audi, non invitus
equidem: sed aliud quoddam experimus filum oratio-
nis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceret, Fanni, si nu-
per in hortis Scipionis, cum est de republica disputa-
tum, affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit con-
tra accuratam orationem Philii! *Fan.* Facile id quidè
fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid
amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, summâ
fide, constantiâ, justitiâque servatam, maximam glo-
riam ceperit? *Lal.* Vim hoc quidem est afferre. Quid
enim refert, quâ me ratione cogitis? Cogitis cerè.
Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum
difficile est, tum nè æquum quidem obistere. Sæpi-
sime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud
considerandum videri solet; num propter imbecillita-
tem atque inopiam desideranda sit amicitia; ut in dan-
dis, recipiendisque meritis, quod quisque minus per-

sepositus id acciperet ab alio, vicissimque reddere:
an esse hoc quidem proprium amicitia; sed antiquior,
& pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia
causa est. Amor enim, ex quo amicitia est nomina-
ta, princeps est ad benevolentiam conjungendam.
Nam utilitares quidem etiam ab iis percipiuntur saepe,
qui simulatione amicitia; coluntur, & observantur
causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil
simulatum; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium
est. Qua propter à natura mihi videtur potius, quàm ab
* imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi
cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum
illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit,
etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ
ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab iis
ita amantur, ut facile earum sensus appareat. Quod in
homine multò est evidentius. Primum ex ea charitate,
quæ est inter natos & parentes; quæ dirimi, nisi derestabili
scelere non potest. Deinde, cum similis sensus extitit amoris,
si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus & natura
congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis
& virtutis perspicere videamur. Nihil enim amabilius
virtute; nihil quod magis alliciat homines ad diligendum:
quippe cum propter virtutem & probitatem, eos etiam, quos
nunquam vidimus, quodam modo diligimus. Quis est, qui
C. Fabricii, M. Cuzii, cum charitate aliqua & benevolentia,
memoriam non usurper, quos nunquam viderit? Quis autem
est, qui Tarquin. Superbum qui Sp. Cassium, Sp. Meli-
um non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in
bellis decertatum est, Pyrho & Annibale. Ab altero,
propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus.
Alterum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit.
Quod sit tanta vis probitatis, etiam vel in eis, quos
nunquam vidimus, vel, quod

Antiquior, id est nobilior.

Amor est
ex quo amicitia est nominata.

Amicitia à natura potius, quàm ab imbecillitate orta.
* indigentia.

proxima est
est ad benevolentiam conjungendam.

In amicitia nihil fictum
nihil sine
quid in
est ad benevolentiam conjungendam.

* *Aliàs, ut quisque minimum valetudinis in se.*

Non esse fœnerandum beneficium. Amicitia non spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cum eorum quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjunctâ: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentia magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret; humilem sanè relinquunt, & minimè generosum, ut ita dicam, ortum amicitia, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset, * ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aprissimus: quod longè secus est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime virtute & sapientiâ sic munitus est, ut nullo egeat, suâque omnia in seipso posita judicet: ita in amicitia experendis colendisque maxime excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minimè hercle. Ac nè ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberalis sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium scœramur, sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus) sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt longè dissentimus. Nec mirum nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilem tamque contemptam. Quamob-

rem hoc quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiae charitatem, facta significatione prohibitis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruuntur, & moribus; sintque pares in amore, & æquales, propensiorisque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & venior. Nam si utilitas amicitias conglutina-ret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiae sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. Fan. Tu verò perge, Lali: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. Scæv. Rectè tu quidem: quamobrem au-

Lalius.

Audite verò optimi viri ea, quæ sæpissimè inter me & Scipionem de amicitia diserebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel, ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs adversis rebus, aliàs ætate ingravescente. Atque eorum rerum exemplum ex similitudine capiebat in-entis ætatis: quod summi puerorum amores sæpe unà cum prætexa * & toga deponerentur. Sin autem adolefcentiam perduxissent, dirimi tamen inter-

Nihil difficilius, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere.

* sumptâ togâ,
* vel uxoris conditionis, vel, &c.

inci-

*Nulla major pe-
stis in amicitia.
quàm pecuniæ
cupiditas.*

*Quatenus amor
in amicitia pro-
gredi debeat.*

** Viscellinum.*

** Lænati.
Deprecari, id
est, à se crimen
removere.*

*Nefaria vox C.
Blossii.*

incidissent. Pestem enim maiorem esse nullam in amicitia, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerumque iusta nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjuutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, justamen amicitia deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causâ esse facturos: eorum querela inveterata, non modò familiaritates extinguere solere, se etiam odia gigni maxima atque sempiterna. Hæc ita multa, quasi fata, impendere amicitia, ut omnia subterfugere non modò sapientia, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num, * Buscelinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium iuvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, rempub. vexantem, à Q. Tuberone; æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiae vestrae, Scævola, cum ad me, qui aderam * cum Lænarum & Rupilio consulis in consilio, deprecatum venisset; hanc ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Tib. Gracchum fecisset, ut quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, etiamne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem. Videtis quàm nefaria vox: & hercle ita fecit, vel plus etiam quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hæc amicitia
quæstio

quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit. ad hostes se contulit, poenas reipublicæ graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati si amici causâ peccaveris. Nam, cum conciliatrix amicitia virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfectâ quidem sapientiâ * si sumus, nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus * Paulum Æmilium, C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus acceptissimus) bis unâ consules, & collegas in censura: tum etiam cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium & T. Coruncanium, memoriae * traditum est. Igitur nè suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra iusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetratum non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo. C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus * inimicus.

Nulla est excusatio peccati, si amici causa peccaveris.

** sumus, si nihil.*

** Papura.*

** prod tum.*

** hostis.*

Prima lex in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

Hæc igitur prima lex in amicitia sancitur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cum in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub. se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fannius & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere de futuros casus reipub. Deflexit enim jam ali-

* quoquo modo
potuimus.

* aliis, invidi-
am.

jorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem * quoq; , quem modo posuimus, propter recentem poenam Tib. Gracchi sustinimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videris in tabella jam antè: quanta sit facta labe, primò Gabinia lege; biennio autem post, Cassia. Videre jam videor pop. Rom. à senatu disjunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? Quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint; nè existiment ità se alligatos, ut ab amicis in magna re aliquid in rempub. peccantibus non discedant. Improbis autem poena statuenda est; nec minor verò iis, qui secuti erant alterum, quàm iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocles? quis potentior? qui, cum imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exilium missus esset, ingratae patriæ * injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerit Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaq; mortem sibi uterq; conscivit. Quare talis improborum consensus, non modò excusatione amicitiae regenda non est; sed potius omni supplicio vindicanda, ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit.

Hæc

Hæc igitur prima lex amicitiae sancitur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: neque expectemus quidem dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium verò dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas: eaque adhibeatur ad monendum non modò appetè, sed etiam acriter, si res postulabit; & auctoritati adhibere pareatur. Nam quibuldam quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilis quædam (sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis) Partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum sollicitum esse pro pluribus: Satis supèrque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse, Commodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiae, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quâ frui non possit animus, si tanquam partuxiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius: (quem locum breviter perstrinxi paulò antè) Præsidii, adjumentique causâ, non benevolentiae, neque charitatis, amicitias esse expetendas. Iraque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ii qui putantur beati. O præclaram Sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsâ multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionemve sollicitis sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quòd si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ

Honestà ab amicis petenda; nisi honesta amicorum causâ cienda.

Solem è mundo tollere videntur qui amicitiam è vita tollunt.

necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias
 asperneretur, atque oderit; ut bonitas malitiam, tem-
 perantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaq; videas
 rebus injustis justos maximè dolere, imbecillibus for-
 tes, flagitiosis modestos. Ergò hoc proprium est ani-
 mi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere
 contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi
 dolor (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpa-
 tam humanitatem arbitremur) quæ causa est, * ut a-
 micitiâ funditus tollamus è vita, nè aliquas propter
 eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, mo-
 tu animi sublato, non dico inter pecudem & homi-
 nem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut
 quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti au-
 dendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse
 volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in
 amicitiâ, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici
 quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quam-
 obrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est,
 non tantum valet, ut tollat è vita amicitiâ: non
 plus quàm ut virtutes, quia nonnullas curas & mo-
 lestias afferunt, repudiarentur. Cum autem, contrahat
 virtus amicitiâ (ut suprà dixi) si qua significatio vir-
 tutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, &
 adjungat: id cum contingit, amor ibi exoritur neces-
 se est. Quid enim tam absurdum, quàm delectari
 multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædifi-
 cio, ut vestitu cultûque corporis: animo autem
 virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ità dicam)
 redamare possit, non admodum delectari? nihil aut
 enim remuneratione benevolentiz, nihil vicissitudine
 studiorum officiorumque jucundius. Quodd si etiam
 illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse quod
 ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad
 amicitiâ similitudo: concedatur profectò verum
 esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi

apriam animi
 de constituti

tur.

viri.

orum simili-
 do amicitiâ
 strabit.

ομοίω
 λον

pro-

propinquitate conjunctos, latque naturâ : nihil est enim appetentius similitum sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse : qui est amicitiae fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet : non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba ; quæ etiam populos universos tueri, eisque optimè consulere soleat : quod non faceret profectò si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amictus amor ipse delectat : tumq; illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantùmq; abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximèq; vigute præditi, in qua plurimum est præsidii, minimè alterius indigent, liberalissimi sint, & beneficentissimi. Atq; haud scio, an nè opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam pietate nostrâ nec domi, nec militiæ Scipio eguisset ? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergò erunt homines divitiis affluentes, audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deùm fidem atque hominum !) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, æque in omnium rerum abundantia vivere ? Hæc enim est tyrannorum vita ; nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia, omnia semper suspecta atque sollicita sunt ; nullus locus est amicitiae, Quis enim aut eum diligit,

*ab ipso
aut nullo
quidem
consequi
utilitatem
causâ
propter
indigentiam
liberalissimi
beneficentissimi
non dum
amicis tollere*

*Tyrannorum
vita qualis.*

versis co-
tuntur ami-

una cæca.

pieme fortu-
nihil inole-
lius.
cri.

adulgere.
um.

elius laxabili-
que est ami-
quam duri-
parare.
quodque.

qui sint in ami-
na fines.

quem metuit, aut eum, à quo se metui putat? Co-
luntur tamen simulatione amicitiae duntaxat ad
tempus: quod si forte (ut fit plerumque) ceciderint;
tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum.
Quod Tarquinium dixisse ferunt tum, cum exul es-
set, Se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quod;
infidos, cum jam neutris gratiam referre posset.
Quamquam miror, in illa superbia & importunitate,
si quenkum habere potuit. Atque ut hujus, quem
dixi, mores, veros amicos parare non potuere: Sic
multorum opes prepotentium excludunt amicitias
fideles. Non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed
eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa
est. Itaque illi efferruntur fastidio ferè, & contuma-
cia: neque quicquam insipiente fortunato intolerabi-
lius * da i potest. Atque hoc quidem videre licet,
eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio,
potestate, prosperis rebus immutari, sperniquè ab iis
veteres amicitias, & * indulgeri novis. Quid autem
stultius eum, * ut plurimum copiis, facultatibus, opi-
bus possint, cetera parare, quæ parant, pecuniam, e-
ques, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; ami-
cos non parare, optimam & pulcherrimam vitam (ut
ita dicam) inellectilem? Etenim cetera cum parant,
cui parent nesciunt, nec cuius causâ laborent. Ejus
enim est illorum * quicquid est, qui vincit viribus:
amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa
possessio; ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi do-
na fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis
non possit esse jucunda. Sed hæc hæcenus. Consti-
tuendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi
termini deligendi. De quibus tres video sententias
ferri, quarum nullam prebo: Unam, ut eodem modo
erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos:
Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum
erga nos benevolentia pariter æqualiterque respon-
deat:

deat: Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum! precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius: quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestissimè. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahiq[ue] patiuntur, ut ii amici potius quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis & voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditiore mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare strictè, nè plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, nè quid excidat, aut nè quid in terram defluat, aut nè plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam, ut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed * potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducâtque in spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitia constitutendus est, si prius, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitia potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, Ità amare oportere, ut si aliquando esset ofusus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri, crudeli, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quoniam enim

*2. Ditiore aut
& affluentior
videtur esse
vera amicitia
nec observare
strictè, nè plus
reddat, quàm
acceperit.*

* potius debet
eniti.

*Quod si ei
dixit, ut non
esset, addidit
quod non esset
ut non esset,
Arist. Rhet.*

modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere; & optare, ut quàm sæpiissime peccet amicus, quò plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potiùs præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiiis comparandis, ut nè quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minùs felices in deligendo fuissetus, ferendum id Scipio potiùs, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, purabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ulla exceptione communitas: ut etiam, si qua fortuna acciderit, ut mihi is juxta amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum sit de via, modò nè summa turpitudò sequatur. Est enim, quatenus amicitia dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & assentionibus colligere turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent: capras & oves quot quisque haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere; in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quorundam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna penuria.

Quousque amicitia producenda sit.

Quousque amicitia producenda sit.

Quousque amicitia producenda sit.

ris & judicare difficile est sanè, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia : ità præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut * cursum, sic impetum benevolentiae, quò utamur, quasi * aquis tentatis, sic amicitiiis, aliquà parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspicuntur, quàm sint leves : quidam autem quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiae sordidum existiment : ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiae non anteponant ; ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera * vis amicitiae, non multò illa malint? Imbecilla enim * natura est ad contemnendam potentiam : quam etiamsi, neglectâ amicitia, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiae difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, réq; publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates! ad quas, non est facilè inventus, qui descendat. Quamquam Ennius rectè,

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo, levitatis & infirmitatis plerosque convincunt : aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraq; in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiaeque ejus, quam in amicitia requirunt, fides est. Nihil enim stabile est, quod non sit firmum. Simplicem præteres, & communem, & incommutabilem, * & qui rebus iisdem moveatur, e-

Difficile est amicum fidum & constantem invenire.

* currum.
* equis temporatis.

* jus.
* Aliàs, humana natura.

Graves plerisque videntur calamitatum societates.

Fides, stabilis amicitiae firmamentum.

* Aliàs, id est, qui rebus.

ligi

us & inf
mici

oblatis.

ingenui.

Tristitia & se-
veritas abesse
debent ab ami-
citiis.

Novi amici non
sunt veteribus
anteponendi.

Notandum pro-
verbium.

ligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat * illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ità sit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni vi-1 (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum nè quid fictum sit, nève simulatum: Apertè enim vel odisse, magis * ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde non solum ab aliquo illatas criminationes repellere, sed nè ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitia. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitata neque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quaestio subdificilis: Nunquando amici novi, non indigni amicitia, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis, teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verumque illud est, quod vulgò dicitur, Multos modios salis simul edendos esse; ut amicitia munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis consuetudinis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modum

mentionem feci) si nulla res impediat, non eo, quo consuevit, libentius amicitiam tractato & novo. Nec modò in hominibus animalibus, sed in iis etiam quæ sunt inanimata, perpetuo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, Superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt: quælis erat Scipionis, in nostro (ut ita dicam) ege. Nunquam se ille Philo, nunquam * Rutilio, * Rupilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is antebat ætate, tanquam superiorem colebat suosque omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus; ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitati: ut in fabulis, quæ aliquandiu, propter ignorantiam stirpis & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, reinventi tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisque præstantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitia conjunctionisque necessitudine superiores, exquare se cum inferioribus debent: sic inferiores debere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Quorum plerique queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè,

Superior ætate, colendus est.

*Meminisse debet
is, in quem colla-
tam est benefici-
um, non comme-
morare, qui con-
tulit.*

*Χάριν λαβὼν
μνήμονος δὲς
δ' ἐπιλάδῃς.
Troverb. Gr.*

* Rutilium.
* Lulium.

*Amicitia etate
profecta judi-
canda sunt.*

*Disparis mores
disparia studia
sequuntur.*

ficiosè aut amicè, & cum labore suo aliquo factum
queant dicere. Odiosum sanè genus hominum, offi-
cia exprobrantium : quæ meminisse debet is, in
quem collata sunt ; non commemorare, qui contulit.
Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se
debent in amicitia: sic quodammodo inferiores ex-
tollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias
faciunt, cum ipsi se contemni putant : quod non se-
rè contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se ar-
bitrantur : qui hâc opinione non modò verbis, sed
etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique
tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere pos-
sis : deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque
adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quan-
tùm vis licèt excellas) omnes tuos ad honores am-
plissimos perducere: ut Scipio P. * Rutilium potuit
contulem efficere, fratrem ejus * Lucium non po-
tuit. Quòd si etiam possis quidvis deferre ad alte-
rum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere.
Omnino amicitia, corroboratis jam confirmatisque
& ingeniis, & ætatibus, judicanda sunt. Nec, si qui
ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerim,
eos habere necessarios oportet, quos tum eodem stu-
dio præditos dilexerunt. Ilo enim modo nutrices
& pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentia
postulabunt qui negligendi quidem non sunt, sed alio
quodam modo colendi. Aliiter enim amicitia stabiles
permanere non possunt. Disparis enim mores dispa-
ria studia sequuntur, quorum dissimilitudo dislocat
amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis,
improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quòd tanta
est inter eos, quanta maxima potest esse, morum stu-
diorumq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in a-
micitiis, nè quis intemperatâ quadam benevolentia
(quod persæpe fit) impediat magnas utilitates ami-
corum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam
Neopto-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem apud quem erat educatus, multis cum lachrynis iter suum impediens, audire voluisset. Et saepe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non faciliè ferat, is & infirmus est, mollisq; naturâ, & ob eam ipsâ causam in amicitia parùm justus. Aque in omni re considerandum est; & quid postules ab amico, & quid petere à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitia dimittendis nonnunquam necessaria. Iam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt ex vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitia sunt remissione utilis levandæ, & (ut Catonem dicere audiui) dissuendæ magis, quàm discendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit; ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctioque facienda sit. Sin autem motum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit: (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicis) cavendum erit, nè non solum amicitia deponatur, sed inimicitia etiam suscepta videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, cum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in repub. alienatus est à collega nostro Metello. utrumq; egit graviter, autoritate, & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primùm danda opera est, neque amicorum dissidia fieri: sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius amicitia, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, nè etiam in graves inimicitias

*Neoptolemus.
Lycomedes.*

*Considerandum
est, quid ab ami-
cis petatur, quid
nos petamus.*

*Dissuende ma-
gis, quàm dis-
cendenda amici-
tia.*

CONVER-

*Fide, sed cui
vide.*

*Βεβήκως ὡς
φίλῳ γίνεαι,
τὰ ἐξ ἡς. Isocr.*

*Amicus alter
idem
* hominis fit
natura.*

*Arist. defin.
Amicitiam.*

*φίλῳ ψυχῇ
δυσὸν σωματικῶν
ἐνοικῶσαν.*

*Nunc Ovid. de
Pyl. & Orest.
Qui duo corpori-
bus, mentibus
unus erant.*

convertant se amicitia, è quibus jurgia, maledicta, contumeliae gignuntur. Quae tamen si tolerabiles erunt, ferendae sunt: & hic honos veteri amicitiae tribuendus est, ut in culpa sit qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atq; incommodorum una cautio est, atq; una provisiō, ut ne nimis citò diligere incipiamus, neve indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa cur diligentur. Rarum illud genus (& quidem omnia praeclara rara) nec quicquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant, se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimam illam & maximè naturali carent amicitiam per se, & propter se expetendam: nec ipsi sibi exemplo sunt, haec vis amicitiae qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigit charitatis suae, sed quod per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus, agrestibus, nantibus, cicuribus, feris primùm, ut se ipsae diligant: (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes: idque faciunt, cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quantum id magis in * homine fit natura: qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cujus animum ita cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed plerique perversè, ne dicam imprudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quaeq; ipsi non tribuunt amicis, haec ab iis desiderant. Par est autem, primùm ipsum esse virum bo-
num

num, tum alterum similem sui querere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiae confirmari potest, cum homines benevolentiam conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus ceteri serviunt, imperabunt: deinde aequitate justitiaeque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet; neque quicquam unquam, nisi honestum & rectum, alter ab altero postulabit; neque solum colent se inter se, ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in his perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quae summa sunt, pervenire, conjuncta & sociata cum altera perveniret: quae si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturae bonum optimus beatissimisque comitatus. Haec est inquam, societas, in qua omnia insunt, quae putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum haec adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Ea verò neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim saepius) cum judicaveris, diligere oportet; non cum dilexeris, judicare. Sed cum multis in rebus negligentiam plectimur, tum maxime in amicis & diligendis, & colendis. Praeposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro, vel uia diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliquâ offensione

*Nihil prae-
ter honestum & re-
ctum ab amicis
petendum est.
Non debet ve-
recundia ab ami-
citia abesse.*

* consociata.

*Apophthegma.
Judicandum est
prius, quam di-
ligamus.
Actum agere
Proverb.*

sione, dirumpimus. Quò etiam' magis vituperanda est rei maximè necessaria tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultisque delectatur; honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ità contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment! Itémque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinæque delectantur, & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam si quis asperitate eâ est, & immanitate naturæ, ut congressus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitalis suæ. Atq; hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaret; atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperetur: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuiq; non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audiui ab aliis senibus auditum: Si quis cælum ascendisset, natu-
rámque

*Timon Atheni-
ensis Anthro-
pomisus.*

ramq; mundi, & pulchritudinem syderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore: quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab eo monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus amicitiae, multæque causæ suspicionum, offensionumq; dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & * veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cum benevolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Molesta veritas est, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiae: sed obsequium multò molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri finit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumeliâ careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit: assentatio vitiorum adiutrix procul amoveatur, quæ non modò amico, sed nè libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, Multò meliùs de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ii scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent ca-

Natura nihil solitarium amat

*utilitas

An verum sit Terentianum illud, Obsequium amicos, veritas odium parit.

Fugienda est assentatio.

Audienda est veritas.

pere, non capiunt: eam capiunt, quâ debent carere. Peccâsse enim se non anguntur; objurgari, molestè ferunt: quod contrâ oportebat; delicto dolere, objurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiae; & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitia pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias. assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, ad * voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maximè: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non potest. Nam cùm amicitiae vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: quid id fieri poterit, si nè in uno quidem unus animus erit, idemque semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? *Negat quis? nego: ait? aio. Postremò imperavi egomet mihi omnia assentari,* ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis personâ: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibitâ diligentia, quàm omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C Papyrius consul nuper inflabat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis pleb.

Assentatio amicitiae pestis.

** voluptatem.*

Amicitia unum quasi animum ex pluribus facit.

Papyrius consul blanditiis in aures concionis inflabat.

pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me;
de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dii im-
mortales) fuit gravitas! quanta in ora-tione majestas:
ut facile ducem populi Rom. non comitem diceres:
sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popu-
laris suffragiis populi repudiata est, atque (ut ad me
redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis & L
Mancino consulibus, quàm popularis lex de sacerdo-
ciis C Licinii Crassi * videbatur: cooptatio enim col- * jubebatur.
legiorum populi ad beneficium transferebatur. Atq;
is primùm instituit in forum * versibus agere cum * Versus.
populo. Tamen illius vendibilem orationem religio
deorum immortalium, nobis defendentibus, facile
vincebar. Atque id actum est prætor me, quinquen-
nio antequam consul sum factus. Itaque re magis,
quàm auctoritate, causa illa defensa est. Quòd si in
scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & ad-
umbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si
modò id patefactum & illustratum est: quid in ami-
cicia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in
qua nisi (ut dicitur) * apertum pectus videas, tuumque
ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: nè
amare quidem, aut amari possis, cùm id quàm verè
fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis
periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei,
qui eam recipit, atque eâ delectatur. Ità fit, ut is
assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ip-
se sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omni-
no est amans sui virtus: optimè enim se ipsa novit,
quàmque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de
virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Vir-
tute enim ipsâ non tam multi præditi esse, quàm vi-
deri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad-
eorum * voluntatem sermo cùm adhibetur, oratio-
nem illam vanam, testimonium esse laudum suarum * voluptatem.
putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter ve-

*Veritas in scena
valet, multò ma-
gis in amicitia.
* apertum ami-
ci pectus.*

*Assentationem
amans, qui ipse
sibi assentatur.*

*Semper augeat
assentatio.*

Nota.

rum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi. *Magnas* verò agere gratias *Thais* mihi? Satis erat respondere, *Magnas: Ingentes*, inquit. Semper augeat assentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, nè callidâ assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille & occultus nè se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illulus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod nè accidat, magis cavendum est, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes

Versaris, atque luseris lautissimè:

** Alias, deflexit.*

Epilogus dispositionis de amicitia.

Virtus conciliat amicitias & conservat.

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiiis perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias *deflexit oratio. Quamobrem ad illam primùm redeamus, eamque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus inquam. C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovitque in alio, ad id se admover, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi cum ipsum diligere, quem ames,

Quid sit amare.

ages, nullâ indigentia, nullâ utilitate quaesita. Quæ
tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam mi-
nus secutus sis. Hæc nos adolescentes benevolentia
senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum,
P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socer-
um dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æqua-
les: ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rupili-
um, Sp. Mummi-um. Vicissim autem senes in adolescen-
tium charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q.
Tuberonis equidem etiam admodum adolescens, P.
Rutilii & A. Virginii familiaritate delector. Quan-
doquidem enim ita ratio comparata est vitæ naturæq;
nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem
optandum est, ut cum aequalibus possis vivere, qui-
buscumque tanquam è carceribus emissus: cum iidem
ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoni-
am res humanæ fragiles caducæque sunt, semper ali-
qui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus dili-
gamur. Charitate enim benevolentiaque sublata
omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Sci-
pio, quanquam est subito ereptus, vivit tamen, sem-
perque vivet. Virtutem enim semper amavi illi-
us viri, quæ extincta non est: nec mihi soli ve-
riatur ante oculos, qui illam semper in manibus ha-
bui; sed etiam posteris erit clara & insignis. Nemo
unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi
non illius memoriam atque imaginem proponen-
dam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi
aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod
cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac
mihi de republica contentus, in hac rerum privata-
rum consilium, in eadem requies plena oblectatio-
nis fuit: nunquam illum, nè minimam quidem re, ef-
fendi, quod quidem senserim, nihil audi-
vi ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque
communis: neque solum militia, sed etiam peregrin-
ationes,

— *Amicitias tu
tibi iunge pares.*
Ovid.

*Virtus signata
sepulchri est.*

nationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium tempusque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria si unà cum illo occidisset, desiderium, conjunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoriâ. Et si planè illis orbatas essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitiam præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lælii, seu De Amicitia,

FINIS.

M. T.

M. T. Ciceronis *Cato Major*,
 seu *De Senectute* ad T. Pom-
 ponium Atticum.

Dialogi Personæ,
Scipio, Cato, Lælius.

Præfatio.

*Tite, si quid ego adjûro, curâmve le-
 vâsso,*

*Quæ nunc te coquit, & versat sub pe-
 ctore fixa,*

*Ecquid erit * pretii?*

* præmâ.

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, qui-
 bus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed
 fidei plenus : quanquam certò scio non, ut Flaminii-
 um, *Sollicitari te, Tite, sic, noctesque, diésque.*

Attice.

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem;
 teque non cognomen solùm Athenis deportâsse, sed
 humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen sus-
 picor iisdem rebus te, quibus meipsum sentio inter-
 dum, gravius commoveri : quarum consolatio & ma-
 jor est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem
 mihi visum est, de senectute aliquid ad te scribere :
 hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, auc-
 jam urgentis, aut certè adventantis senectutis, & te,
 & meipsum levare volo : etsi te quidem id mode-
 stè, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse
 certò scio. Sed mihi, cùm de senectute aliquid vel-
 lem scribere, tu occurrebas dignus et munere, quo

uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes absterferit senectutis molestias; sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari dignè poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possidere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te misimus. Onnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristoteli Chius, nè parùm esset autoritatis, tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quò majorem auctoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facile senectutem ferat; inque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quàm consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis, quarum constet eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

Dialogus.

P. Scipio, C. Lælius, & Cato
Interlocutores.

Scipio.

Æpenumero admirari soleo cum hoc C. Lælie, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maximè, quòd senectutem tuam nunquam tibi gravem esse sentierim: Quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se ætate gravius dicant sustinere. *Cato.* Rem haud sanè, Scipio & Læli, diffici. ē admirari videminè. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beatèque vivendum, iis omnis gravis est ætas: qui autem omnia

bona

bona à seipsis perunt, iis nihil potest malum videri,
 quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in pri-
 mis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes op- *ἡρεσ' ὅταν*
 tant; eandem acculant adepti: Tanta est inconstantia, *μὲν ἀπὸ πᾶ*
 stultitia, atq; perversitas. Obrepere aiunt eam citius, *εὐχεταί. ὡς*
 quam putassent. Primum, quis coegit eos falsum pu- *δὲ πρὶ ἐλθῆ,*
 tare? Quî enim citius adolescentiæ senectus, quàm *Μέμρεται.*
 pueritiæ adolescentiæ, obrepit? Deinde, qui minùs
 gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum
 agerent, quàm si octogesimum? præterita enim ætas,
 quamvis longa, cùm effluxisset, nullâ consolatione
 permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si
 sapientiam meani admirari soletis (quæ utinam di-
 gna esset opinione vestrà, nostróque cognomine!) *Cap. sapiens di-*
 in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam duc- *cebatur:*
 cem tanquam deum sequimur, eique paremus: A *ἔπερ. Σέλι.*
 qua non verisimile est, cùm ceteræ partes ætatis
 bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab
 inertii poëta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit
 esse aliquod extremum, &, tanquam in arborum bac-
 cis, terræ quæ frugibus, maturitate tempestivâ, quasi
 vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapi-
 enti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare
 cum diis, nisi naturæ repugnare? *Lal.* Atqui Cato *Quid sit gigantes*
 gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, *cum diis bellare.*
 feceris si (quoniam volumus, & speramus quidem *Ολομαχέιν.*
 certè senes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus
 facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre
 possimus. *Cato.* Faciam verò Læli, præsertim si utriq;
 vestrum gratum (ut dicis) futurum sit. *Scip.* Volu-
 mus sanè, nisi molestum est, Cato, tanquam ali quam
 viam longam confeceris, quâ nobis quoq; ingredien-
 dum sit, istuc, quò pervenisti, videre quale sit. *Cato.*
 Faciam, ut poterò, Læli: sæpe enim interfui querelis
 meorum æqualium (*Pares autem cum paribus*, Proverb.
 veteri proverbio, *facillimè congregantur*) * quæ * quas.
 C. Sa-

C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quòd voluptatibus carerent; sine quibus vitam nullam putarent; tum, quòd spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus maioribus naru, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. *Læli.* Est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est illud quidem, *Læli*, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cùm ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec, si tu Athenientis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest nè sapienti quidem; nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, *Scipio* & *Læli*, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm multum diùq; vixeris, mirificos afferunt fructus; nec solum quia nunquam deserunt, nè in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verum etiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorumq; benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem *Q.* Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adole-

In moribus est
culpa, non in
ætate.

Themistoclis re-
sponso ad Seri-
phium quendam.

Οτι ἔτ' αὖ αὐ-
τὸς Ἰσέλφει
ὅτι οὐκ ἔστιν
ἐν αὐτῷ, ἔτ'
ἔκλειπ' Ἀσπ-
ραλ'.

Plas.

Senectutis arma.

scens ita dilexi senem, ut æqualem: Erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec senectus mores mutaverat. Quinquam cum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate proVectum. Anno enim pōst, quā primū consul fuerat, ego natus sum; cūmq; eo quartū consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam; quintōq; anno pōst ad Tarentum quæstor; deinde ædilis; quadriennio pōst factus sum prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum senex, suator legis Cincie de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut a dolescens, cū planè grandis esset: & Annibalem, juveniliter exultantem, patientiā suā mollebat: de quo præclarè familiaris noster Ennius:

Capua Apulie civitas.

Cincia lex.

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Consul Fabius.

Non ponebat enim rumores ante salutem:

Ergo pōstque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò quā vigilantia, quo consilio recepit? cū quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti, Meā operā (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Cerrè, inquit, ridens; Nam nisi tu amisisses, ego nunquam recepissem. Nec verò in armis præstantior, quā in toga; qui consul iterum, Sp. Carvilio collegā quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picenum & Gallicum viritim contra senatūs auctoritatem dividenti. Augūrque cū esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipub. salute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quā quomodo ille mortē M. filii tulit, clari viri, & consularis. Est in manibus viri laudatio, quā cū legimus, quem philosophum non contemnimus: nec verò ille in luce modò, atque in oculis civium magnus; sed intus, domiq; præ-

Q. Fabii responsio ad Salinatore, de recepto Tarento.

Eis olivis
e eis, apud
de eis, apud
Hem.

stan-

stantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurandi? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoriâ tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cujus sermone ita tum cupidè fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde discerem, fore neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesque pugnas, ut bella à se gesta, triumphosque recordentur. Est etiam quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Illocratis, qui eum librum, qui Panathenæicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cuius magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos: neq; unquam in suo studio atque opere cessavit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is cuius modò mentionem feci, Ennius:

*Sicut fortis equus, (spatio qui saepe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.*

equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flaminus & M. *Atilius facti sunt: ille autem *Carpione & Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego quidem v. & LX annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus suavissem. Sed annos LXX natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ

Not. uno pro
prime.

* Atilius.
* Scipione.

Lex Voconia.

quæ maxima putantur, onera, pauperatatem & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim cum complector animo, quatuor casus reperiō, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet à rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmum; tertiam, quod priveret omnibus ferè voluptatibus; quartam, quod haud procul absit à morte. Earum, si placeat, causarum quantum quæque valeat, quantumque iusta sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullæne igitur res seniles sunt quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus? Scipio, scilicet optimi viri, filii mei? Ceteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempub. consilio & autoritate, defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam ut cæcus esset: tamen is, cum sententia senatus inclinaret ad pacem, & foedus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius,

Quò vobis mentes, rectæ quæ stare solebant

*Antehac, * dementi sese flexere ruinâ?*

cæteraque gravissimæ. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum, cum inter duos consulatus anni x interfluxissent, censorq; ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur asserunt qui in re gerenda versari senectutem negant: similisque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursigent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multò maiora & meliora facit.

Non

Cur senectus misera videatur.

Senectutem in sedimento non esse rebus gerendis.

Appius cæcus.

** Dementis.*

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, autoritate, sententiâ : quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini, malè jam diu cogitanti, bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè vereri desinam, quàm illam excisam esse cognovero. Quam palam utinam immortales dii tibi, Scipio, reservent! ut avi reliquias persequare: cujus à morte hic tertius & tricesimus est annus, sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursionem, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum concilium majores nostri appellâssent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quòd si legere & audire voletis externa, maximas respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Cedò, qui vestram comp. tantam amisistis tam citò? sic enim percontanti, ut est in Nævii poetæ ludo, respondentur & alia, & hæc in primis.

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo; nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur ceteris eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lyfi-

Senatus à senio.

*Γέροντες
senes unde
γερουσία
summum concilium,
apud Lacedæmonios.*

*Iambicus tetrameter. Memoria in senectute non minuitur.
Themistocles memoria.*

Lyfimachum salutare solitum? Equidem non modò
eos, qui sunt, novi; sed eorum patres etiam, & avos.
Nec sepulchra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam
memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam re-
deo mortuorum. Nec verò quenguam senem audi-
vì oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ
curant meminerunt; vadimonia constituta, qui sibi,
quibus ipsi debeant. Quid iuriconsulti? Quid ponti-
fices? Quid augures? Quid philosophi senes? quàm
multa meminerunt! Manent ingenia senibus, mo-
dò permaneat studium & industria. Nec eo solum in
claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata &
quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdi-
as fecit: qui propter studium, cum rem familiarem
negligere videretur, à filiis in iudicium vocatus est:
ut, quemadmodum nostis: o more, malè rem geren-
tibus patribus, bonis interdici solet; sic illum, qua-
si desipientem, à re familiari removerent iudices.
Tum senex dicitur eam fabulam, quàm in manibus
habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum
recitasse iudicibus, quæ illè que nam illud carmen
desipientis videretur? Quo recitato, sententiis iudi-
cium est liberatus. Num igitur hæc, num Heliodum
nam Simonidem, num Stesichorum, num, quos antè
ixi, Isocratem, Gorgiam, nam Homerum, num
philosophorum principes Pythagoram, Democri-
tum, num Platonem, num Socratem, num postea
Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam
Romæ vidistis, Diogenem Stoicum coegit in suis
studiis obmutescere senectus? An non in omnibus
studiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut ista
vina studia omittamus, possum nominare ex
agro Sabino rusticos * vicinos & familiares me- * Romanos,
quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro
maiora opera fiunt, non serendis, non percipien-
tibus fructibus, non condendis. Quanquam in illis
hæc

Sophocles
senex tragœdias
fecit. In iudici-
um à filiis voca-
tus, ut qui esset
desipiens. Sen-
tentiis iudicum
liberatus.
Ejus apologia.
Εἰ μὲν εἶμι
Σοφοκλῆς, ἔ
παρεθρονῶ· εἰ
δὲ παρεθρονῶ,
Σοφοκλῆς ἔκ
εἶμι.
Catalogus sententiarum
studiosorum.

hoc minùs mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Stati duo fuerunt.

Serunt arbores, quæ alteri seculo profint.

ut ait Staius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Meliùs Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud:

Staius Cæcilius.

*Ædepol, senectus, si nil qui equa n aliud vitæ
Apportet secum, cum advenit, id unum est satis,
Quid quis vivendo multa, quæ non vult, videt:*

Et multa fortasse, quæ vult. Atq; in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

*Tum etiam in senectâ hoc deputo miserrimum,
Sentire eâ ætate, esse se odiosum alteri.*

Jucundum potiùs quàm odiosum. Utenim adolescentibus bonâ indolè præditis, sapientes senes delectantur, leviôrque sit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur, sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modò languida atque iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cujusq; studium in superiore vita fuit. Quid quòd etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus; qui se quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diurnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videris. Quod cum fecisse Socratem in fidibus audirent; vellem equidem & illud; (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaboravi.

Solonis versus,

Ἰνέεικον δ'

αἰεὶ, πολλὰ

ἰδὼν ὅπου

Ἦν ἄνθρωπος

Ἦν ἄνθρωπος

Ἦν ἄνθρωπος

Ἦν ἄνθρωπος

Ἦν ἄνθρωπος

Ἦν ἄνθρωπος

Ἦν ἄνθρωπος

Ἦν ἄνθρωπος

Ἦν ἄνθρωπος

Ἦν ἄνθρωπος

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plus, quàm adolescens etiam vires tauri aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? Qui cum senex esset, athletasq; se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansq; dixisse, *At hi quidem jam mortui sunt.* Non verò tam illi, quàm tu ipse, nator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil extus * Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanius, nihil modò P. Crassus: à quibus iura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum provecta est prudentia. Orator, metuo, nè languescat senectute: est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendet etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus & remissus; facitque persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis compta & mitis oratio. Quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipatâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi verò Cn. P. Scipiones, & avi tui duo, L. A. milius & P. A. iunior, comitatu nobilium juvenum fortunati videntur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati habendi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etiam, & intemperans adolescentia efficitur corpus

Secunda vituperatio senectutis. Senectutem eo nomine miseram quòd corpus infirmum reddat.

Milonis querimonia.

** Ælius.*

Senectutem non officere oratori.

N

vadit

Cyri senis fortitudo.

Seipsum laudare senex quis potest.

Nestoris senectus & eloquentia in Iliad. primo. De eodem Nestoris similes optat. Agamemnon in secundo Iliad.

* Acisio.

Proverb.

voluit.

tradit senectuti. Cyrus qui sem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem iuana imbecilliozem sistentem, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum contra Ann. pontifex maximus factus est t. vi. iuri & duos annos ei sacerdotio praefuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore aetatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de meipso dicere, quanquam est id quidem senile aetatis; nostrae conceditur. Videtisne, ut apud Homerum sapientissime Nestor de virtutibus suis praediceret? Tertiam enim iam aetatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, ne vera de se praedicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle daucior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Graeciae nunquam optat, ut Ajaxis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesium; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc quoque dicere, non me quidem hisse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quaestor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. * Attilio Glabrione consule: sed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit, non afflixit senectus, non curia vires meas desiderat; non rostra non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri laudatorque proverbio, quod monet, Mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem, quam esse senem antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me* valgit, quin fuerim occu-

cupatus. At minus habeo virium quàm vestitum u-
 rervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires
 habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Mo-
 deratio modò virium adsit, & tantum, quantum quis-
 que potest, nitatur: nã ille non magno desiderio
 tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus
 esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem:
 utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis
 vires ingenii dadi? Denique illo bono utare, dum
 adsit; cum absit, nẽ requira: nisi sunt adolescentem
 puericiam, paululum ætate progressi adolescentiam
 debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via
 una naturæ, eaque simplex; suæque cuique parti æta-
 tis tempestivitas est data. Ut enim infimias puero-
 rum est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam con-
 stantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quid-
 dam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbi-
 tror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ sa-
 ciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter
 pedibus sit in equum omnino non ascendere; cum
 equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo
 frigore adduci, ut capite aperto sit, summam in eo
 esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis
 officia & munera. Potest igitur exercitatio & tem-
 perantia etiam in senectute conservare aliquid pristi-
 ni roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postu-
 lantur quidem vires à senectute. ergò & legibus &
 institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ
 non possunt sine viribus sustineri. Itaque non mo-
 dò, quod non possumus, sed nẽ quantum possu-
 mus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbe-
 cilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ
 munus exequi possint. At id quidem non propri-
 um senectutis est vitium, sed commune valetudi-
 nis. Quàm fuit imbecillus Pub Africani filius is,
 qui te adoptavit? quàm tenui, aut nullâ potius vale-

T. Pontii centur.

Milo.

Masinissa se-
 nectutis.
 Masinisse Nu-
 midarum regis
 robore & toleran-
 tia in senec-
 tute.

rudine? quod nisi ita fuisset, alterum ille exstitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberius accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentia * compemanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: attendendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solum subveniendum est, sed etiam menti atque animo multò magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescent: animi autem se exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos significat credulos, obliuissimos, dissolutos; quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentum, quàm senum; nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modò auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum servi, verebantur liberi; charum omnes habebant; vigeat in ea domo patris mos & disciplina. Ità enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex

* corrigenda.
Documenta ad
resistendum senectuti.

Corpus exercitatione ingravescit,
animus levatur.

Deliratio.

Appius cæcus

esse

esse poterit, animo nunquam eri. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quasque defendi, nunc quam maxime conficio orationes: Jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis literis utor; Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quodque die dixerim, audiverim, egerim, commemoro vespere. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magno opere desidero. Adsum amicis, venio in senatum frequens, ultrôque afflores multum & diu cogitatas, easque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis laboribusque viventi, non intelligitur, quando obrepit senectus. Ità sensim sine sensu ætas senescit, nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

*Originum libri
à Catone scripti.*

*Pythagoreorum
mos.
Μηδ' ὅππων
μαλακῶσι
ἐπ' ὀρμασ
τες δὲ ἑαδῶ,
Πέν' ὅπ' ἡμε
τέροις ἐργῶν
αἰεὶ εὐαγέ
τεσσιν,
Pythag.*

Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam Scarere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viris; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam: cuius voluptatis avidæ libiklines, tenerè & effrænate ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditioes, hinc rerum publicarum everfiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis

*Tertia vituperatio
senectutis.
Senectutem mi-
seram non esse,
quod prius vol-
uptatibus.
Oratio Archytæ
contra volupta-
tem.*

*Ἡ ἡδονὴ δὲ
λαγρὴ καὶ
κακὴ.*

*Mentis voluptas
inimica.*

*Plato quomodo
perit Tarentum
venerit.*

- * Camillo.
- * intelligeretis.
- * possemus.
- * efficeret.

*Desiderabile scilicet
est L. Flaminio
non solum ob
voluptatem.*

illecebris excitari, nisi voluptatis. Cūque homini
sive natura, sive quis deus, nihil mente præstabilius
desisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse
inimicum, quàm voluptatem. Nec enim, libidine
dominante, temperantie locum esse omnino, nec in
voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod
quò magis intelligi possit, fingere animo jubebat
tantà incitatum aliquando voluptate corporis, quantà
percipi possit maximam: nemini censebat fore dubi-
um, quin tantum dum ita gauderet, nihil agitare
mente, nihil arione, nihil cogitatione consequi
posset. Quoties nihil libidine dare abile, tamque
periliferum, quàm voluptatem; Siquidem ea, cum
major esset, atque longior, omne animi lumen extin-
gueret. Hæc cum C. Porcio Seneca, patre ejus, à
C. Caudino prælio Sp. Posthumius & T. Veturius
consules superati sunt, locutum Archytam, Near-
chus Tarentinus, hospes nostrus, qui in amicitia popu-
li Romani permanserat, se à majoribus natu acce-
pisse dicebat: eum quidem ei sermone interfuisse Pla-
to Atheniensis quem Tarentum venisse L. * Emilio,
Appio Claudio consilium, reperio. Quorsum hæc?
ut * intelligatis, si voluptatem abesse ratione &
sapientiā non * possumus, magnam habendam scne-
ctuti gratiam, quæ * effecerit, ut id non liberet,
quod non oportet. Impedit enim consilium volu-
ptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) per-
sternit oculos: nec habet usum cum virtute com-
mercium, Inventus quidem scilicet, ut fortissimi viri T. Fla-
minii fratrem, L. Flaminium Censorum epicerem, sep-
tem annis postquam consul fuisset, ei mandam libi-
dinem putavi. Ille enim cum esset consul in Gallia, ex-
oratus est in convivio à seorto, ut securi ferret ali-
quem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capi-
talis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus
ante me fuerat) elapsus est mihi verò & Flacco neu-
tquam

tiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus. Sæpe à majoribus natu audiui, qui se porrò pueros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd, cùm apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessilo Cinea, Athenis quendam esse qui se sapientem profiteretur, cùmque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curius & L. Cornucanius optare solitos, ut id Samnitibus ipsi; Pyrrho persuaderet; quòd facilius vinci possent, cùm se voluptatibus dedidissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante cum consulem se pro republica quarto consulatu devoverat. Nòrat eundem Fabricius, nòrat Cornucanius: qui cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii factò, judicabant esse profectò aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte peteretur; quòdque, speratâ & contemptâ voluptate, optimus quisque sequeretur. Quortum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, extructisque mentis, & frequentibus poculis: caret ergò vinolentiâ, cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptari, quoniam ejus blanditiis non facild oblivimur (divinus enim Plato eicam malorum appellat voluptatem, quòd eâ videlicet homines capiuntur, ut hamoplices) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conviviis tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui Pœnos primus claise devicerat, redeuntem à cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur cerco funali, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo, privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertor. Primum habui

*Epistola philo-
sophi.*

*P. Decius se pro
republica devovisse.*

*Voluptas mala-
rum est.*

Δὲ δὲ αὖ γὰρ ὁ

*ἡρώδης ὁ ἰστανός
C. Duillius, pri-
mus Pœnos claise
devicit.*

semper sodales. Sodalitates autem, me quæstione, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè: sed erat tamen quidam fervor ætatis, quæ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus, metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt: melius quàm Græci, qui hoc idem tum comperationem, tum concœnationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò, propter sermonis delectationem, tempestivis conviviis delector, nec cum æqualibus solum, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, nè omnino bellam indixisse videar voluptati, ejus est etiam fortasse quidam naturalis * motus: non intelligo, nè in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à majoribus instituta: & is sermo, qui, more majorum, à summo magistro adhibetur in poculo: & pocula, sicut in Symposio Xenophontis, minuta, atque torantia: & refrigeratio æstate, * & vicissim aut sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam pericui soleo; conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, utereturne rebus Venercis, Dicit meliora, inquit: libenter verò isthinc, tanquam à

Convivium dicitur à convivendo: συμποσιον, à συμπίπειν, id est, à comperando.

* modus.

Συμπόσιον ἔστιν.

Xenophontis Symposium.

* vicissim in hyeme, aut sol.

Pulchra Sophoclis responsio.

à domino agresti, ac furioso, profûgi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quoniam non caret is, qui non desiderat. Ergò, non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius: primùm parvalis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, etiamsi non abundè potitur, non omnino caret. Ut Tursione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimiciarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque (ut dicitur) vivere! Si verò habet aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliqui describere ingressum quoties nox oppressit, cum cœpisset manè! Quàm delectabatur, cum defectiones solis & lunæ multò nobis antè prædiceret! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! Quàm gaudebat bello suo Punico Nævius! quàm Truculento Plautus! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Livium, qui, cum septem annis antequam ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanôque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoravi, his studiis flagrantem senem vidimus: M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Enni-

*Proverbium,
Senectus studio-
sa juvenis.*

*Lucius Andro-
niscus.
* docuisset
legis Gæza.*

*Suadæ medulla
M. Cethegus
dixit.*

*Vide supra ver-
se. Græc. Solonis*

*Agriculturae
laus.*

* requietem,
legit Priscianus,
Ab. 2.

Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videba-
mus etiam senem! Quæ sunt igitur epularum, aut lu-
dorum, aut scortorum voluptates, cum his volup-
tibus comparandæ! Atque hæc quidem studia sunt
doctrinæ, quæ quidem prudentibus & bene insti-
tutis primum omnia etate crescant: ut honestum illud
Solonis sit, quod ait ve siculo quodam. (ut autè dixi)
senescere se multa indies. Hæc enim: quæ volup-
tate animi nulla certe potest esse major. Venio nunc
ad voluptates agricolarum, quibus o incredibiliter
delecto: quæ nec ullâ impediantur senectate, &
mihî ad sapientis vitam proxime videntur accedere.
Hæbent enim rationem cum terra, quæ nunquam
recusat imperium: nec unquam sine ulura reddit
quod accepit, sed alias minore, plerumque maiore
cum scœnore. Quamquam ne quidem non fructus
modò, sed etiam ipsius terræ vista omnia delectat:
quæ cum gremio molito ac delecto sibi ex sparsam
excepit, primum id occurrere exhibet; ex quo occa-
sio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum
vapore & complexu suo effundit, & elicit herbe-
scentem ex eo viduarem; quæ nixi sibi stirpium
sentim adolescit, culmòque erecta geniculato, va-
ginis jam quasi pubescens n. elucitur: & quibus cum
emerferit, fundit frugum spicæ ordine structam, &
contra avium minus morum munus vallo ari-
starum. Quid ego vium satus ortus incrementa
commemorem? Satiari delectatione non possum, ut
meæ senectutis* requiem oblectamentumque noscatis.
Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è
terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo,
aut ex cæterarum frugum aut stirpium minutissimis
seminibus tantos truncos ramòsque procreat: malle-
oli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne
ea efficiunt, ut quemvis non sine admiratione dele-
ctent? Vitis, quæ naturâ caduca est, & nisi sulta sit,
ad

ad terram fertur; eadem, ut se erigat, claviculis suis,
 quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur:
 quam serpentem multiplici lapsu, & enatio, ferro
 amputans coercet ars agricolarum, nè sylvescat far-
 mentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque
 ineunte vere in iis, quæ relictæ sunt, exillit tan-
 quam ad articulos farmentorum, ea quæ gemma di-
 citur; à qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo
 terræ, & calore solis augefcens, primò est peracer-
 bi gustatu; deinde maturata dulcescit, vestitæque
 pampinis, nec modico tepore caret, & nimios so-
 lis * defendit ardores. Quâ quid potest esse cum
 fructu lacijs, tum aspectu pulchrius? cuius quidem
 non utilitas me solum (ut antè dixi) sed etiam
 cultura & ipsa natura delectat: adminiculorum or-
 dines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vi-
 tium, farmentorumque ea, quam dixi, aliorum ampu-
 ratio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes,
 quid agri fissiones, repastinationesque proferam,
 quibus fit multò terra fecundior? Quid de utilitate
 loquar stercoreandi? dixi in eo libro quem de rebus
 rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus nè verbum
 quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Hor-
 merus, qui multis, ut mihi videtur, antè seculis fuit,
 Lactem lenientem desiderium, quod capiebat è fi-
 lio, colentem agrum, & eum stercoreantem facit.
 Nec verò segetibus solum, & patis, & vineis, & ar-
 bustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam &
 hortis, tum pecudum passu, & apum examinibus,
 tum florum omnium varietate. Nec consuetudines mo-
 dò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil in-
 venit agricultura solentius. Possim persequi multa
 oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi,
 sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & stu-
 dio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est
 natura loquacior, nè ab omnibus eam vitis videar
 vindi-

* defugit, legi-
 Gerg.

Cato de re Ru-
 stica.

Homerus ante
 Hesiodum.

vindicare. Ergò in hac vita Man. Curius, cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyriho triumphâset, consumpsit extremum tempus ætatis : cujus quidem villam ego contemplans (abest enim non longè à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cùm attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit ; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poterâne tantus animus non jucundam efficere senectutem ? Sed venio ad agricolas, nè à meipso recedam. In agris erant tum senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agrò aranti nuntiatum est, cum dictatorem esse factum : cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in senatum accersabantur & Curius, & cæteri senes : ex quo qui eos accersiebant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se * agricolatione oblectabant ? Meâ quidem sententiâ, haud scio hæc an ulla vita beator esse possit : neque solùm officio, quòd hominum generi universo cultura agrorum est salutis, sed & delectatione quam dixi, & saturitate, copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assidue domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria est, villâque tota locuples est : abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant : tum conditoria facit hæc etiam, supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam ? Brevi expediam

senatores se-
ss.

1 villa in sena-
m accersabantur
senes.
viatores unde.
No. Marcellus
vit, agri culti-
ne, duabus di-
tionibus; an vi-
fer prioris ne-
ss.

diam. Agro bene culto nihil potest esse nec usu uberior, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam invitat atque allecat senectus. Ubi enim potest illa ætas aut melius, aut æquè calefcere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim umbris, æquìve refrigerari salubrius? Habent igitur alii sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, & pilam, sibi natationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquunt & tesseras: id ipsum tamen, ut libebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiosè, ut facitis. Quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur! Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo; Cyrum minorem, Persarum regem, præstantem ingenio, atque imperii gloriâ, cum Lyfander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona à sociis attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lyfandrum atq; humanum fuisse, & ei quendam concessum agrum, diligenter constitum, ostendisse. Cum autem admiraretur Lyfander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humura subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo esset illa dimensa atque descripta: Et ei Cyrum respondisse. Atqui ego sum omnia ista dimentus; mei sunt ordines, mea descriptio, multæ etiam istarum arborum meâ manu sunt latæ: Tum Lyfandrum, inuentem purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatimque Persicum multo auro, multisque gemmis, dixisse, Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna cōjuncta est. Hæc igitur fortu-

Ἀγὼν γὰρ τῶν
ἀγῶνων
ἀμαλθεῖας
καὶ ἐστὶν. -

Ager bene cultus
quantum fructus

Laudat Xenophontis omnes libros. Xenophontis laudat Oeconomicum. Cyrus minor agricultura studium.

nâ frui licet senibus: nec ætas impedit, quò minùs & cæterarum rerum, & in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvinum accepimus, ad centesimum annum vitam perduxisse, cum esset aetâ jam ætate in agris, cõsque coleret: cujus inter primum & sextum consulatum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit: atque ejus extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello! quanta in Attilio Calatino! in quem illud elogium unicum,

logium.

Uno ore plurimæ consentiunt gentes, populi primum fuisse virum.

Ἰρῶτ⊙ ἀνὴρ
δ' ἐκὼν ἀστ⊙
ὕψος ἔχει.

Notum est ejus carmen incisum in sepulchro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum! quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, vidimus! Quid de Paulo aut Africano loquar? aut, ut jam antè, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat autoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam autoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam melaudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente autoritatem asserre possunt: sed honestè acta superior ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia; salutaris, appeti, decedi, assurgere, deduci, reduci,

ci, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus,
 ut quæque optimè morata, ità diligentissimè obser-
 vantur. Lyfandrum Lacedæmonium (cujus modò
 mentionem feci) dicere aiunt solitum, Lacedæmo-
 ne est honestissimum domicilium senectutis: nus-
 quam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est se-
 nectus honoratio. Quin etiam memoratæ proditum
 est, cum Athenis, lucis, quidam in theatrum gran-
 dis natu venisset, in magno consensu locum ei à suis
 civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmo-
 nios accessisset qui cum legati essent, in loco certo
 confederant, cômurrexissè omnes illi dicuntur &
 senem illum* scissum recepissè. Quibus cum à cuncto
 consensu p'ausus esset, municip ex datus, dixissè ex iis
 quendam, Athenienses senes, quæ recta esset, sed fa-
 cere nolle. Multa in magno collegio præclara sunt:
 sed hoc de quo agimus in primis, quod, ut quisq; æta-
 te antecellit, ita etiam de principatum tenet. Neque
 enim solum honore antecedentibus, sed iis etiam,
 qui cum imperio sunt majores natu augures ante-
 ponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum
 autoritatis præmiis comparanda? quibus qui splen-
 didè usi sunt, si mihi videatur fabulam ætatis pere-
 gissè; nec, tanquam in exercitatu hiuientes, in extremo
 actu corruissè. At illi, morosi, & anxii, & iracundi,
 & difficiles tenes: si querimus, etiam avari. Sed hæc
 morum vitia sunt, non senectutis. At morositas ta-
 men, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusatio-
 nis, non illius quidem julle, sed quæ p'obari posse
 videatur. Contemni se putant, despici, illud: præterea
 in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ ta-
 men omnia dulciora fiunt, & bonis moribus, & arti-
 bus: idque tum in vita, tum in teena intelligi potest
 ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt: quanta in altero
 duritas, in altero comitas! Sic se res habet. Ut enim
 non omne vinum, sic non omnis ætas vequestate co-
 gescit.

*Apud Lacedæ-
 monios, honestis-
 simum erat se-
 nectutis domici-
 lium.*

** scissum.*

*Athenienses sol-
 unt quæ recta
 sint, sed facere
 nolunt.*

escit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam, acerbicatem nullo modo. Avaritia verò senilis, quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm quo minus viæ rellat, eo plus viatici quærere?

Quarta restat causa, quæ maximè angere, atque sollicitam habere nostram ætatem videtur: appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, si aliquò eum deducit; ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quævis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quàm nostra mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, gravius ægrotant, tristiùs curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem. Quod nisi ita accideret, meliùs & prudentiùs viveretur. Mens enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Senti ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nè, quod speret, habet quidem. At est eò meliore conditione, quàm adolescens; cum id, quod sperat ille, hic jam assecutus est. Ille vult diu vivere: hic

neque enim hoc
seram non
e, quod hanc
cul absit à
use.

Di ορεσούται
νέων τὰ
πολλὰ νο-
μιστὶ νόον.
Hippocrat.

omni ætati mor-
tem esse commu-
nem.

melior senis
quàm adolescens
conditio.

hic diu vixit. Quamquam (ô dii boni!) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus; expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum: cùm enim id advenerit, tunc illud, quod præterit, effluxit; tantum remanet, quod virtute & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actu probetur: nec sapienti usque ad Plaudite * vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honestèque vivendum. Sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatem, autumnûmque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditq; fructus futuri, reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) in antè partorum bonorum memoriâ & copia. Omnia verò quæ secundùm naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundùm naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quò propius ad mor-

Tartessiorum rex
regnavit annos
80, vixit 120.

* veniendum.

Veri similis ad-
lescentia.

Adolescens æ-
cerba, senis ve-
rò matura mori

tem accedam, eò citiùs quasi terram videar videre, aliquandòque in portum ex longa navigatione esse venurus. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; rectèq; in ea vivitur, quoad munus officij exequi & rueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod iussu tyranno à Solone responsum est: cum illi quærenti. Quà tandem spectet, sibi tam audacter obliteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum, integrâ mente, cæterisque sensibus opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægè, invete ata, facilè divellitur. Ità fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avide appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit. Veratque Pythagoras, in iussu imperatoris, id est, Dei, de præsidio & itatione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentisque vacare. Vult se chæum, credo, suis esse. Sed huc scio, an meliùs Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu

Faxit. Cur? Volito vivu per ora virum.

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequitur. Jam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni. Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatam ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ità longâ disputa-

tione

Mors seni contemnenda.

Solonis responsum:

Herodis Sophisti. non dissimile responsum apud Philostr.

Τὸ πῶς ὁλίζετο ὁ Σόλων.

Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Enni versus.

Non est lugenda mors, quam immortalitas consequatur.

tionem opus esse videtur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt, non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum nè crudelissimus quidem hostis honore sepultura carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unda se nunquam redituras arbitrantur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia; num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam huius ætatis: nè ea quidem in senectute quærentur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis. Ergo ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quod melius cernere mihi videor, quod, ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque C. Læli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus & quasi demersus in terram; locum divinæ naturæ, æternitatisque contrarium.

Qui pro patria
mortui sint.

Οἱ ἀνδραγαθὲς
ἐν τῇ δεινότητι
τῆς ψυχῆς
τὴν χεῖρον τῆς
τοῦ, ἐς δὴ οὐρα-
νίου βίου βίω-
σιν. Apollonius apud
Philost. Anima
est cœlestis origo.

*Quare animus
in corpora humana
infusus sit.*

*Ζορὸς Ζορὸ-
χλῆς, σφώτε-
ρες Εὐερ-
δῆς, πάντων ὃ
σφώτα, ὁ
Σωκράτης.
Verba oraculi.
Animorum im-
mortalitas proba-
tur.*

*Verba Cyri mori-
entis, octavo
Pædie, apud
Xenophontem.*

rium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates, supremo vitæ die de immortalitate animorum differuisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque animus semper agitetur, nec principium motûs habeat, quia ipse se moveat; nec finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cum simplex animi natura sit, neque habeat in se quicquam admixtum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire: magnóque esse argumento, homines scire pleraque antequam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primùm accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt seré. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, o mihi charissimi filii, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, cum esse in hoc corpore, ex iis rebus quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditore, etiam si nullum videbitis. Nec verò clarorum viro-
rum

ram post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quod diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cum exissent ex iis, emori: nec verò tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset: sed cum omni admittione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est quod quæque discedant: abeunt enim illuc omnia unde orta sunt; animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Jam verò videtis nihil morti tam esse simile, quam somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cum remissi & liberi sint, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, inquit, ut deum: sin unà ineriturus est animus cum corpore; vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam nostræ piè inviolatæque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censēs (ut de meipso aliquid more senum gloriē) me tantos labores diurnos nocturnosque, domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset, otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore & contentione, traducere? Sed nescio quomodo ani-

*Σίμα μὲν ἐν
ταῖς ἑξήκῃς,
ὅτι τὸν πνεῦμα
ἐστὶν
ἀθάνατον καὶ
ἐλευθέρον.
Πλωτῖν.
Νihil tam morti
simile, quam
somnus.
Stultus, quid est
somnus gelidæ
nisi mortis ima-
go? Ovid.*

*Sentit inique
animo mortem
ferunt, sapien-
tes verò acqui-
sio.*

mus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset e vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni i à se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque acquisissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus curat, & longius, videre se a' meliora proficiscis ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efflor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque eos vero solùm convenire aveo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audiui. & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraverit, nève tanquam Peliam re-coxerit. Quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi decurio spatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commedi? quid non potiùs liboris? Sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti, sæpe fecerunt. Nec me vixisse prænit: quoniam ita vixi, ut frustrà me natum non existimem; & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo; commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinatorum animorum concilium cœtumq; proficiscar, & cum ex hac turba & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solùm viros, de quibus ante dixi, sed etiam ad Catonem meum; quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus à me corpus crematum est; quod contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me deferens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem

ego

*Sic vixit Cato, ut
frustrà se natum
non existimaret.
Commoran- si, non
habitandi diver-
sorium habemus.
Ω η̄ σε̄ α η̄ α-
ει.
Apollon. ad ty-
ran. mort. mini-
stant.*

ego meum caum fortiter ferre visus sum ; non quod æquo animo ferrem : sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim tecum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo : si mortuus (ut quidam minati philosophi censent, nihil sentiam; non vereor, nè hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ : cuius defatigationem fugere

Senectus peractio ætatis est, tanquam fabule

debemus, præsertim adjunctâ satietate. Habui

hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam

utinam perveniat! ut ea, quæ

ex me audistis, re experti

probare possitis.

M. T. Ciceronis De Senectute

FINIS.

M. T. Ciceronis *Paradoxa*, ad Marcum Brutum.

Nimadverti, Brute, sæpe Catonem avunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi & publico : sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eò majus est illi, quam aut tibi, aut nobis, quia nos eâ philosophiâ plûs utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem, perfectus (meâ sententiâ) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogativunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ità putarem, feci etiam audaciùs, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia contrâque opinionem omnium, ab ipsis etiam *παράδοξα* appellantur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, & ità dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoque scripsi libentiùs, quod mihi ista *παράδοξα* quæ appel-

paradoxa, id
est, præter opi-
nionem.

lan-

lancur, maxime videntur esse Socratica, longeq; verrissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubraturum his jam contractionibus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum meorum, quibus uti consuevi, cum ea, quae dicuntur in scholis *Ἀλικά*, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidiae; tale tamen est, ut ex eadem officina exisse appareat.

* Ex ebore,
Plin. lib. 34.
cap. 8.

* *Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν* id est,
Quod solum bonum honestum.

VEreor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta haec videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam brevius, quam res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neq; pecunias istorum, neq; recta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas quibus maxime adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, * aut expetendis, duxi: quippe cum viderem, homines rebus his circumfluentes, ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solum, quae habeant, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, saepe requiro prudentiam, qui haec imbecilla & commutabilia pecuniae membra, solo verbo bona putaverunt appellanda; cum re ac factis longe aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse, aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Aequi ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & ob sint probis. Quamobrem, licet irideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit,

Pecunia & id genus alia non sunt in bonis numeranda.
* esse numerandas duxi.

Πλάτῳ δ' ἔστιν ἐν τέρματι
Theog.

Ὅνόματα πράγματα ἔρματα.
Πολλοὶ μὲν πλεῖστοι καὶ οἱ ἀγαθοὶ ὅσοντι.
Theog.

*Epiphonema, quo
concluantur Bionis
sententiam.*

valebit, quàm vulgi opinio. Neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus aut suppellectilem amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum Biontem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes: cujus cum patriam Priensem cepisset hostis, cæteri que ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cum esset admonitus à quodam, ut idem faceret: Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ nè sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid rectè sit, & honestè, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur: &, quod rectum, & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur: vitæ æque factis illustanda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclare fundatam, nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut suppellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cælum? iisne, quæ illi bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minusne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm * siliatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: nam quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter offici-

um

*Inductione probat divitias à veteribus Romanis non haberi in albo honorum.
* delicatas.*

Enumeratio verbens & copiosa.

um fortis & magni viri quicquam aliud propositum
fuisse videatur? Quæ res ad necem Porſenæ Q.
Mucium impulit ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ vis
Horatium Coclitem contra omnes hoſtium copias
tenuit in ponte ſolum? Quæ vis patrem Decium, qui
filium devovit, ac immiſit in armatas hoſtium copias?
Quid continentia C. Fabricii? Quid reſtituit victus
M. Curii ſequebatur? Quid duo propugnacula belli
Punici Cn & P. Scipiones, qui Carthaginienſium ad-
ventum corporibus ſuis intercludendum putaverunt?
Quid Africanus minor? quid major? Quid inter ho-
rum ætates interjeſtus Cato? Quid innumerabiles
alii? Nam domeſticis exemplis abundamus. * An
cogitaſſe quicquam putamus in vita tibi expetendum
niſi quod laudabile eſſe & præclarum videretur? Ve-
niant igitur irriſores huius orationis ac ſententiæ; &
jam vel ipſi iudicent, utrùm ſe horum alicujus, qui ſibi expeten-
dum. * aliàs, An pu-
tabimus quen-
quam horum
cogitaſſe quic-
quam in vita
dum.
marmoreis teſtis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſi-
gnis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Co-
rinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil
eorum habuit, nihil habere voluit, ſimiles eſſe ma-
lint. Atque hæc quidem, quæ modò hæc, modò illuc
transferuntur, facilè adduci ſolent, ut in rebus bonis
eſſe negent: illud tamen arctè tenent, accuratè que de-
ſendunt, voluptatem eſſe ſummum bonum. Quæ
quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non homi-
num. Tu, cùm tibi, ſive deus, ſive mater (ut ita
dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo
nihil eſt præſtantius, neque divinius; ſic te ipſe abji-
cias, atque proſternes, ut nihil inter te, atq; inter qua-
drupedem putes intereſſe? Quicquàmne bonum eſt,
quod non eum, qui poſſidet meliorem facit? ut enim
quiſque eſt maximè boni particeps, ita & laudabilis
maximè; neq; eſt ullum bonum, de quo non is, qui id
habeat, honeſtè poſſit gloriari. Quid autem eſt horum
in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem
virum?

*Voluptas non eſt
ſummum bonum*

*Repugnat bono
meliorem non
facere.*

extollit.

Tunc in fto.

virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloria se & prædicatione *effert? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis habenda non est, eâ; quò est major, eò magis mentem è sua sede & statu dimovet: profectò, nihil est aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere.

Ὅτι αὐτάρκεια ἢ ἐπὶ τῇ τοῦ εὐδαιμονίας ἰ. ε.

Quòd seipsâ contenta virtus ad beatè vivendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantòq; comitatu circumseptus, cum corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in adversis unus ex summis viris videbatur: quo beatus esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat: nomen tantum virtutis utpas: quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permanens sibi, nè unum quidem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recusanti quidem evenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, siquidem nihil peperit tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neq; fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis
demi-

demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum latus emori non potest. Exilium autem terribile est iis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus, non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseræ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem puras: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesque cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes, nè non diuturnum sit futurum, times. Te conscientia stimulant malefactorum tuorum: te merus exanimant iudiciorum atq; legum. Quocunque aspexisti, ut furæ, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic vir bonus, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec verò, cujus virtus, morèsq; laudandi sunt, ejus non laudanda vita est; neque porò fugienda vita est, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

"Οτι ἴσα τὰ ἀπαθήματα id est,

Quod aequalia peccata.

PARVA, inquis, res est: atqui magna culpa. Nec enim Peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquò te verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est alicujus libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet quàm si etiam petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine; peccavit verò nihilominus: siquidem est peccare, tanquam transire lineas. Quod cum feceris, culpa commissa est: quàm longè progrediare cum semel transferis, at augendam transeundi culpam nihil perti-

Mors terribilis malis tantum, non bonis.

Cosmopolis extensum non est grave.

Conscientia multos testes.

Aequalia peccata esse declaratur à Socrate.

A de peccatis.

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere: Id si quidem nec majus, nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccata nascuntur, æqualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantior, nec forti fortior, nec sapiente sapientior, posse fieri, facillimè potest perspicui. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia. Nihil huic addi potest, quò magis virtus sit: nihil dem, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt, rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiuntur, paria esse debent. Itémque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis inquis, ista sumis. Meruebam, nè à lenonibus diceret. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam, istum doctum & sapientem virum fuisse, memorie traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus non pugnis) utrùm potius de bonis est querendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctissimi senserint: præsertim cum hac sententiâ non modò verior, sed nè utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla posset. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si

*Probat peccata
æqualia.*

A contrario.

A conjugatis.

sense-

senferint, nullum in delictis esse discrimen? & æque peccare se si privatis, ac si magistratibus manus inferant? quæcumque in domum stuprum intulerint, eandem esse laborem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an servum? Nuda ista si ponas; judicari, qualia sint, non facile possunt. Patrem vitam privare, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm servos vivere, maluerunt, patricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest; & servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius. si utique adjuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quòd in servo necando, si adsit injuria, semel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui aluit; is qui erudit; is, qui in sede, ac domo, atque in repub. collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eoque poenâ majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuiq; peccato poena sit, sed, quantum cuique liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse; quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum * fingere non possumus, animorum tenere possumus. Histrio, si paulò se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllabâ unâ brevior aut longior, exhibetur & exploditur: In vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices! Poetam non audio in nugis: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata dimetientem suas: quæ si visa sint breviora, leviora quæ possint videri? cum, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbatâ autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quò magis peccari posse videatur.

* fingere.
Ab exemplo.

"Οτι πάντες οἱ μωροὶ ναίνοσσι id est,
Quod omnes stulti insaniunt.

*Invenitur in T.
Claudio * Vide
num rationibus
fit legendum.*

** id est, proba-
bo, vincam.*

EGo verò te non stultum, ut sæpe; non improbum
ut semper; sed dementem & insanum * rebus * ad-
dicam necessariis. Sapientis animus magnitudine
consilii, tolerantia rerum humanarum, contemptio-
ne fortunæ, virtutibus deniq; omnibus, ut mœnibus
septus, vincetur, & expugnabitur, qui nè civitate qui-
dem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnisne
conventus ferorum, & immanium? Omnisne etiam
fugitivorum ac latronum congregata unum in lo-
cum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa
tum civitas, cùm leges in ea nihil valebant; cùm ju-
dicia jacebant; cùm mos patrius occiderat; cùm, ferro
pulsis magistratibus, senatûs nomen in repub. non
erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium
in foro constitutum, & reliquæ conjurationis à
Catalinæ furiis ad tuum scelus furorémque converlæ,
non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum,
quæ tum nulla erat; accersitus in civitatem sum, cùm
esset in republica consul, qui tum nullus fuerat: esset
senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi li-
beri; cùm esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt
civitatis) reperita memoria. At vide quàm ista tui
latrocinii tela contempserim. Jactam & immissam
à te nefariam in me injuriam semper duxi, pervenisse
tamen ad me nunquam putavi: nisi fortè cum parietes
disturbabas, aut cùm tectis sceleratas faces infere-
bas: tunc meorum aliquid ruere aut deflagrare arbi-
trabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam,
quod auferri, eripi, quod amitti potest. Si mi-
hi eripuisses * divinam animi mei constantiam, meas
curas, vigilias, consilia. * quibus respub. invicta stat;
si hujus æterni beneficii immortalem memoriam de-
levisses: mukò etiam magis, si illam mentem, unde
hæc

** ætarnam.*

** quibus te
invictissimo stat
respub.*

hæc consilia manârunt, mihi eripuisses: tum ego ac-
cepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc non fecisti,
nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit
injuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper
civis eram, & tum maximè, cum meam salutem se-
natus exteris nationibus, ut civis optimi, commenda-
bat. Tu nunc quidem es civis: nisi fortè idem hos-
tis, & civis esse * potest. An tu civem ab hoste naturâ,
ac loco, non animo factisq; distinguis. Cædem in fo-
ro fecisti; armatis latronibus templa tenuisti; privato-
rum domos, ædésq; sacras iacendisti. Cur hostis Spar-
tacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter
quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo
nomine, appellas, cum omnes meo discessu exulâsse
rempub. putent? nunquàmne homo amentissime, te
circumspicies? nunquàmne, quid facias considerabis,
nec quid loquare? nescis exilium scelerum esse pœ-
nam? meum illud iter, ob præclarissimas res à me antè
gestas, esse susceptum? Omnes scelerati atq; impii,
quorum tu te ducem esse proferis, quos leges exilio
affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutâ-
runt. An, cum omnes leges te exulem esse jubeant, non
eris tu exul? Non appellatur inimicus, *Qui cum telo
fuerit*? ante senatum tua sica deprehensa est: *Qui ho-
minem occiderit*? Tu plurimos occidisti: *Qui incendi-
um fecerit*? ædes Nympharum manu tuâ deflagra-
runt: *Qui templa decorum occupaverit*? in foro etiam
calstra posuisti. Sed quid ego communes leges profero,
quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cor-
nificius, de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bo-
tæ, *Dez* accessisses exulares. At, te id fecisse, etiam
gloriarî soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium
ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum,
inquis: & tu quidem in * operto fuisti. Non igitur
tibi quisq; erit, ejus loci jus tenebit, si ibi eum legi-
mus * esse non oportebit.

Conclusio à cor-
maris.

* potes.

Argumentum à
definitione exulis
& à legum aui-
toritate.

* aliàs, portu:
aliàs, ponto.

* esse subjectum
non.

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ
δούλοι. id est,

Quod omnes sapientes, liberi; & stulti, servi.

Invenitur in M.

Antonium.

*Nemo liber, qui
suis cupiditatibus
non imperat.*

*Nemo liber nisi
sapiens.*

*Brevi confici-
endum est.*

LAudetur verò hic imperator, aut etiam appelle-
tur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo?
aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest
cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidi-
nes, spernat voluptates, iracundiam teneat, coercet
avaritiam, cæteras animi laves repellat: tum incipiat
aliis imperare, cùm ipse improbißimis dominis, dede-
cori, ac turpitudini, parère desierit. Dum quidem his
obediet, non modò imperator, sed liber habendus
omnino non erit. Præclarum est enim hoc usurpatum
à doctissimis, quorum autoritate non uteretur, si mihi
apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cùm
verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudi-
ta non sunt; cur ego similem me, siquid in his studiis
operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eru-
ditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem.
Quid est enim liberitas? potestas vivendi, ut velis. Quis
igitur vivit, ut vult, nisi profectò qui recta sequitur,
qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque
provisa est? qui legibus quidem non propter metum
parat, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare ma-
ximè esse judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil co-
gitat deniq; nisi libenter, ac liberè? cujus omnia consi-
lia, réiq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eo-
démq; referuntur: nec est ulla res, quæ plùs apud eum
polleat, quàm ipsius voluntas, atq; iudicium? Cui qui-
dem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortu-
na ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, *Suis cuiq;
fingitur moribus*. Soli igitur hoc contingit sapienti,
ut faciat nihil invitatus, nihil dolens, nihil co-
actus. Quod etsi ità esse pluribus verbis differendum
est; illud tamen* brevi confitendum est, nisi qui ità sit
asc-

affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes impro-
 bi, servi. Neg hoc tam re est, quàm dictu inopinatum,
 atq; mirabile. Non enim ità dicunt eos esse servos, ut
 mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut ali-
 quo jure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia
 fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suoz quis
 neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique
 improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui
 mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet,
 verat, quod videtur? qui nihil imperanti negare po-
 test, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat?
 veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescen-
 dum: Ego verò istum non modò servum, sed ne-
 quissimum servum, etiamsi in amplissima familia na-
 tus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna fami-
 lia * stultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed
 tamen servi, atrienſes, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos
 signa, quos tabulæ, quos calatum argentum, quos
 Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio ope-
 re delectant. At sumus, inquiunt, principes civitatís.
 Vos verò nè conservorum quidem vestrorum princi-
 pes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui ter-
 gunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non ho-
 nestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate,
 qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius
 civitatis locum perè infimum obtinent. Magna, in-
 quis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præ-
 fui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis ta-
 bula te stupidum detinet, aut signum aliquod Pó-
 lycteti. Omitto, unde sustuleris & quomodo habéas,
 inuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm
 video, servum te esse ineptiarum omnium judico.
 Nonne igitur illa sunt festiva? Sunt; nam nos quoque
 oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ità venu-
 sta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed
 ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si

Epiphonema quæ
 claudit sententi-
 am.

Similitudo.

* servorum.

L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cùm ipse totam Corinthum contempnisset, utrùm illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis utum, barbatulos nullulos *exceptantem de picina, & pertractantem, & murænarum copiâ glori-
 autem: nonne hunc hominem ita servum judicet, ut nè in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem; quicquid denuntiatur sit, facit; assentatur, assidet, miratur: quid horum est liberi? quid denique non servi ineritis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberi-
 or, honoris, imperii, provinciarum? quàm dura est domina! quàm imperiosa! quàm vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? Cùm cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quàm est illa misera, quàm dura, servitus! Adolescentibus paulò loquacioribus est servilendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio? *Eripite nos ex servitute.* Quæ est ista servitus tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati,

capientem.

murænam, lam-
 redam vocavit.

Servitus quid

bilitati, & humilis, & fracti timiditas, servitus est. Nolite finire nos cuiquam servire. In libertatem vindicari vult? Minimé. Quid enim adjungit? * Nisi vobis universis. Dominum mutare, non liber esse, vult. Quibus & possumus, & debemus. Nos verò, siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quandoquidem potes; debere nè dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hæcenus. Ille videat, quomodo imperator esse possit: cum, eum nè liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa convincat.

Ὅτι μὲν ὁ σοφὸς πλεῖστον ἰ. e.

Quòd solus sapiens dives.

Quæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solusne tu dives? Proh dii immortales! egone me audivisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solusne tu dives? Quid, si nè dives quidem? Quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facilè contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet ampliùs. Animus enim tuus oportet se judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Qui si nihil sibi deesse putat, nihil curat ampliùs, sariatus est, aut contentus etiam pecuniâ; concedo, dives est. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini nè honestus quidem esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, auferis, eripis; si socios spoliass, ærarium expilas; si testamenta amicorum expectas, aut nè expectas quidem, at ipse supponis: hæc utrùm abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives, non arca, appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum

* Sic fortè
liùs: Nisi vobis
universis, quibus
& possumus &
debemus.
Redi ad Anto-
nium, & abrup-
concludit.

Contra M. Cras-
sum omnium
Romanorum di-
tissimum.

Ὁ πλεῖστον
ἐκ ἐν τῷ βα-
λαντίῳ. ἀλλ'
ἐν τῇ ψυχῇ.
Xenoph.

re inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ est opus: duas? majores: plures? majore etiam. Si, ut ai-

satis.

conclusio.

Quis dives
Crassi iudicio.

quærunť pecuniam. Quantum enim cuique * opus est, ad id accommodatur, ut, antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quomodo ego appellabo divitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, Neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus jam pridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilium possis. Jam fateris igitur non essere divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. Nam, ut iis, qui honeste rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter acculatorum atque iudicum confoctos greges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem te autore, corruptelam iudicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, * intercessionibus pecuniarum in * concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad scenerandas, diripiendâsque provincias; qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordatur, qui testamenta subjecta, qui sublatis tot homines; qui denique om-

* intercessas.

* coitionibus.

Dimissiones, in
diversum misio-
nes.

nia venalia, delectum, decretum; alienam, suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quaesito opus esse? Cui autem quaesito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit; utrùm tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrùm aurum Sampniti, an responsum M. Curii? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profectò, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ità ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ positæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti, pluris quàm virtus æstimanda est. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquo istū quaestuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etià redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? Cujus possessio quod est major, eo plus requirit ad se tæendam; an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui,

Magnum vectigal parsimonia.

** pro superest.*

* C. Fabricium
Luscium signi-
ficat, quem ter
in his Paradoxis
jam nominavit.

Τὸ μὴ εὐδὸς
δεῖν, ἐμοὶ
Δυσία τὸ
Παλλῶλις παῖ.
Apollon. apud
Philost.

Virtus in expu-
gnabilis.

Quod satis est
qui contigit, hic
nihil amplius
optat.

Horat.

morum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipse
fortasse in huius seculi errore verser? Marcus Mani-
lius patrum nostrorum memoriâ (nè semper Curios
& * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit
enim ædículas in Carinis, & fundum in Labicano.
Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Uti-
nam quidem essemus! Sed non æstimatione censûs,
verùm victu atque cultu terminatur pecuniæ modus.
Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem,
vestigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ
sunt, certissimæq; divitiæ. Etenim, si isti callidi rerum
æstimatores prata & areas quasdam magni æstima-
nt; quod ei generi possessionum minimè quasi noceri
potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi,
nec surripi potest unquam; neq; naufragio, neq; in-
cendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum
permutatione mutatur! quâ præditi qui sunt, soli
sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, &
sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum)
contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est;
nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse senti-
unt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quo-
niam incertas atque in casu positas possessiones ha-
bent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam
adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non
modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac
pauperes existimandi sunt.

M. T. Ciceronis Paradoxorum

FINIS.

M. T. Ciceronis *De Somnio*
Scipionis.

Ex libro de repub. sexto.

Cum in Africam venissem *M. Manilio * à Manlio
consule, ad quartam legionē tribunus consule doctus
(ut scitis) militum, nihil mihi potius ad q.
fuit, quàm ut *Masinissam convenirē, * Masinissam.
regem familiæ nostræ justis de causis
amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex
collacrymavit; aliquantòq; pòst suspexit in cœlum, &
Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisq; reliqui cœ-
lites; quòd antequam ex hac vita migro, conspicio in
meo regno & his tectis P. Cornel. Scipionem, cu-
jus ego nomine ipso recreor. Ità nunquam ex animo
meo discedit illius optimi atq; invictissimi viri memo-
ria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra
rep. percontatus est: multisq; verbis ultro citroq; ha-
bitis, ille nobis consumptus est dies. Pòst autem regio
apparatu accepti, sermonem in multam noctem pro-
duximus; eum senex nihil nisi de Africano loquere-
tur, omniàq; ejus non solùm facta, sed etiam dicta me-
minisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me & fessum
de via, & qui ad multam noctem vigilàssem, arctior,
quàm solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo
equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim serè, ut
cogitationes sermonisq; nostri pariant aliquid in som-
no tale, quale de Homero scribit Ennius; de quo vi-
delicet sæpissimè vigilans solebat cogitare, & loqui)
Africanus se ostendit illà formâ, quâ mihi ex imagine
ejus, quàm ex ipso, erat notior. Quem ut agnovi, equi-
dem cohorrui: *Soc. me.* Ades, inquit, animo, & omitte
timorem, Scipio, & quæ dicam trade memoriæ. Vi-
desne illam urbem, quæ parère pop. Rom. coacta per
me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? (o-
stende-

stendebat autem Carthaginem de excello, & pleno
 stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam
 tu oppugnandam nunc venis penè miles? hanc hoc
 biennio consul evertes; erisq; cognomen id tibi per te
 partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium.
 Cùm autem Carthaginem deleveris, triumphum egre-
 ris, censórq; fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syri-
 am, Asiam. Græciam, deligere iterum absens consul,
 belúm; maximum conficies, Numantiám; excin-
 des. Sed cùm eris curru in Capitolium investus, of-
 fendes rempub. perturbatam consiliis nepotis mei. Hic
 tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi,
 ingenii, consiliú; tui. Sed ejus temporis ancipitem vi-
 deo quasi fatorum viam. Nam, cùm ætas tua septenos
 octies solis anfractus, reditús; converterit, duó; hi
 numeri (quorum uterq; plenus, alter altera de causis,
 habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem con-
 fecerint: in te unum, atq; tuum nomen se tota con-
 verter civitas. Te lenatus, te omnes boni, te socii, te
 Latini intuebuntur: Tu eris unus in quo nitatur ci-
 vilitatis salus. Ac, nè multa dictator temp. constituas o-
 portet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic
 cùm exclamasset Lælius, ingemisséntq; cæteri vehe-
 mentiùs, leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, nè me
 è somno exciteris, & pax sit rebus: audite cætera. Sed,
 quò sis, Africane. alacrior ad tutandam rempublicam,
 sic habeto: Omnibus, qui patriam conservaverint, ad-
 juverint, auxerint, certum esse in cælo ac definitum
 locum, ubi beati ævo sempiterno fruuntur. Nihil est
 enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum re-
 git, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concil-
 lia, cœtusq; hominum jure sociati, quæ civitates ap-
 pellantur: harum rectores & conservatores hinc profe-
 cti, huc revertentur. Hic ego, etsi eram perterritus, non
 tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsi vi ta-
 mon, vive. Erne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos
 excin-

extinctos arbitramur. Imò verò, inquit, ii vivunt, qui è corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt: vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atq; osculans flere prohibebat: Atq; ego, ut primum, fletu represso, loqui posse cœpi; Quælo, inquam, pater sanctissime atq; optime, quando hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ità, inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est omne, quod conspicias, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patère non potest. Homines enim sunt hâc lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera & stellas vocatis; quæ globosæ, & rotundæ, divinis animarum mentibus, circulos suos, orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec injussu ejas, à quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est; nè munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, justitiam cole, & pietatem; quæ cum sit magna in parentibus & propinquis, tum in patria maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammæ elucens circulus) quem vos (ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicari sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima ter-

nis

ris luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem faciliè vincebant. Jam verò ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret. Quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne aspicias, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur; summus ipse deus, arcens & continens ceteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, Stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atq; cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimôq; orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea quæ est media & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo * motu pondera. Quæ cum intuerer stupens ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium * efficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent.

Quam

* nuta.

* conficitur.

Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conversio est concitatio, acuto & excitato moveretur sono; gravissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam, terra nona, immobilis manens. inâ sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii, & Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium serè * nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atq; cantibus, speruere sibi reditum ad hunc locum: sicut * *al. modus.* alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurdueant; (nec est ullus hebetior sensus in vobis) sicut ubi Nilus ad illa, quæ Cytadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatisimâ conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis adversum, quæq; radiis acies vestra, sensûque vincitur. Hæc ego admirans referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum, quæ si tibi parva (ut est) ita videtur, hæc cœlestia semper spectato, la humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris & angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas: hosque, qui incolunt terram, non modò interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim * aversos, partim etiam adversos stare vobis; à * *transversos.* quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Certè autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam circumdarum cingulis, è quibus duos maxime interdiversos, & cœli verticibus ipsis ex utraque parte sub-

subnixos, obriguiffe pruinâ vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torrerî. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, in quo qui infistunt aduersa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, angusta verticibus, lateribus laior, parua quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen, tanto nomine, quàm sit parvus vides. Ex his ipsis cultis notisque terris num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transire? Quis in reliquis orientis aut * obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austrive partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò quantis in angustiis vestra gloria se dilatarî velit. Ipsi autem, qui de * vobis loquuntur, quamdiu loquentur? Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusque nostrum, à patribus acceptas, posteris proderet; tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed nè diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascuntur, sermonem fore de te, cùm ab iis nullus fuerit, qui antè nati sint? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id est, unius astri reditu meriuntur: re ipsâ autem cùm ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint; tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quàm multa secula hominum tene-

* obeuntis

* nobis

antur

antur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus, extinguique visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ita quodcumque eadem parte Sol, eodemq; tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellisque revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicissimam partem scio esse conversam. Quocirca, si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis & præstantibus vicis: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest! Igitur aliter spectare si voles, atque ad hanc sedem, & æternam domum contueri, neq; sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spera posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis exstinguitur. Quæ cum dixisset. Ego verò, inquam, ò Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limus ad cœli aditum pater, quanquam à pueritia vestigiis ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multò vigilantius. Et ille, tu verò enitere: & sic habeto. te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sis fragile corpus animus sempiternus movet. Nam quod semper movetur, æternum est: quod autem movetur affert alicui, quòdque ipsum agitur aliunde, quan-

quando finem habet motus, vivendi finem habeat
 necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia nun-
 quam deseritur à se, numquam nè moveri quidem de-
 sinit: quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc
 principium est movendi. Principio autem nulla est o-
 rigo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem
 nulla ex re alia nasci potest: nec esset enim hoc prin-
 cipium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam
 oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium
 extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se ali-
 ud creabit: siquidem necesse est à principio omnia ori-
 ri. Ità fit ut motus principium ex eo sit, quod ipsum
 à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel
 concidat omne cælum, omnisq; natura consistat, ne-
 cesse est; nec vim ullam nanciscatur, quā à primo im-
 pulsu moveatur. Cum pateat igitur æternum id esse,
 quod à seipso moveatur: quis est, qui hanc naturam
 animis esse tributam neget? Inanimatum est enim
 omne, quod impulsu agitur externo. Quod autem
 * animal est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc
 est natura propria animæ atque vis. Quæ si est ipsa ex
 omnibus, quæ sese movent: neq; nata est certè, & æter-
 na est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem
 optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitur & ex-
 ercitatur animus velocius in hanc sedem & domum
 suam pervolabit: idque ocyus faciet, si jam tum, cum
 erit inclusus in corpore, eminebit foras; & ea, quæ
 extrà erunt, contemplans, quàm maximè se à corpore
 abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis volu-
 ptatibus dederunt, earumque se quasi ministros
 præbuerunt; impulsuque libidinum, voluptatibus
 obedientium, Deorum & hominum jura violaverunt;
 corporibus elapsi, circa terram ipsam volutantur, nec
 in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertun-
 tur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

M. T. C. De Somnio Scipionis finis.

Index rerum & verborum.

Abstinentia Africani p. 95.
l. 10. abstinentia benecolentiam multitudinis conciliat. 95. 34.

Academia ratio quid à ceteris differat. 68. 7.

Accusatio multos illustravit

84. 4. accusatoris nomen fugiendum 84. 17. accusare innocentes, impium 84. 22.

accusatio laudem peperit l. Crasso adolescenti 83. 7.

accusatio quibus de causis suscipienda. 84. 7.

Acta agere. 173. 33.

Actio cognitioni anteponenda

62. 27. actione in omni suscipienda, considerata sunt honestas & efficiendi facultas 31. 15. & modus 57. 14.

Adjuvare operâ præstantius quàm pecuniâ. 85. 12.

Admirabilitas quibus rebus comparetur, 78. 30.

Adolescentes quibus è rebus commendationem petere debeant 83. 15. adolescens a-

liquid senile habere debet

194. 34. adolescentiæ vituperatio 188. 32. adolescentiæ ver comparatur 207.

21. adolescentum petulantia magis est quàm senum

194. 20. adolescentia multò plures, quàm senectus mortis casus habet 206. 19.

adolescentum imbecillitas consilii propria 48. 25.

Adulari, passivè 38. 6. ab adulatoribus facillè falluntur omnes ibid. adulator occultus 178. 13

Ædes ruinosa & malè materiata 119. 19.

Æginetis pollices præcisi 116. 29.

Ægina propinqua Piræo ibid. 31.

Æquitas lucet ipsa per se 132. 33.

Ætate ut quisque antecellit, ità sententiæ principatum tenet in augurum collegio 205. 18. atati cuiusque sua tempestivitas data est 193

Index rerum & verborum.

12. aetati cuiusque sua sunt fludia 109 18. aetatibus corroboratis amicitiae iudicanda sunt 170. 20.
Africani dicta a pulcherrimum 37. 31. *Africanus prior,* anno ante censorem M. Catonem, mortuus est 188.
Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam 134. 16.
Agis rex octisus 96. 22.
Agrariae leges Philippi 94. 2.
Agri fertiles imitandi 21 32.
Agriculturae laus 61. 24.
Agriculturarum voluptates 208.
Agri bene culti laus 203. 1.
Alexander Macedo, humanitate superatus a patre 37. 23.
Alexander Pheraeus ab uxore interfectus 74. 30.
Ambitiosi quibus similes 36. 11.
Amicitia unum facit ex pluribus 24. 31. amicorum consilium in rebus secundis maxime necessarium 38. 3. amicitia maxime perturbat officia 115. 19. amicitiae praestat iustitia ibid. amicitiae prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati 199. 31. amicitia orta a natura, non ab imbecillitate 156 9. 157. 3. amicitiam usque ad extre-

mum vitae diem permanere, cur difficile sit 157. 22. amicitias qui magis quarant 161. 24. amici qui diligendi 166. 36. amicitiae verae difficillime reperiuntur in iis qui in honoribus reque publica versantur 167. 19. amicus certus in re incerta cernitur ibid. 26. amicitiae fines ac termini, deque iis variae sententiae 169. 31. amicitiae quae minus probantur, dissuenda magis, quam discernenda sunt 171. 17. amicitia inter aequales magis elucet 179. 6. amicitiae verae sempiternae sunt 157. 14. amicus tanquam alter idem 172. 22. amicorum bene suadentium auctoritas plurimum valere debet 161. 6. amicitia quid sit 152. 12. amicorum omnia communia 23. 9. amare quid sit 178. 36.
Animorum natura cur mortalis esse non possit 210. animi nihil praestantius 217. 29. animus in custodia corporis quoad Deo videtur, retinendus 233. 20 animi magnitudo in contemenda voluptate, vita, re 118. animi generi hominum datum munere dati 234. 4.

animi opera majora, quàm cor-
 poris 82. 28. animorum vis
 duplex 42. 10.
 Annulus Gygis 113. 9.
 Annus verè vertens multa ho-
 minum secula complectitur
 236.
 Apellis Venus 103. 24
 Apollinis Pythii oraculum 95.
 29.
 Appetitus rationi lege naturæ
 subiectus est 42. 19.
 Aquæ hæret 143. 3.
 Aquilius de dolo malo 121. 7.
 Aratus Sicyonis Nicoclem tyran-
 num occidit 96. 35.
 Arbitrorum formula 125. 4.
 Arganthonius quidam octoginta
 regnavit annos, centum, & vi-
 ginti vixit 207. 5.
 Aristidis sententia de Themistoclis
 consilio 117. 28.
 Aristoteles quid de pecuniarum
 effusionibus sentiat 87. 3.
 ejus opinio de honesto 112.
 17.
 Artificia quæ liberalia, quæ ser-
 dida 61. 18.
 Assentatio ab amicitia removen-
 da 175. 27.
 Astutias aliter leges, aliter philo-
 sophi tollunt 128. 16.
 Atilius vigilando necatus 136.
 24.
 Atilius L. Cur sapiens habitus
 147. 4.

Avaritiâ senili nihil absurdum
 26. 4. avaritiâ nullum
 est tetrins vitium 95. 24.
 avaritia populos omnes per-
 dit 95. 31. avari plures sem-
 per appetunt 230. 24. avaritia
 injuriæ præcipua causa
 11. 26.

Auspicia quæ sint optima 185.
 29.

B

Bella cur suscipienda 16. 9.
 bella justa quæ 17. 26. bel-
 lum Panicum tertium M. Ca-
 tonis consilio illatum 33. 15.
 belli gloria adolescentibus qua-
 rendâ. 82. 15.

Bene agere quid sit 115. 8.
 Bene & beatè vivere nihil aliud
 est, nisi honestè & rectè vive-
 re 118. 6.

Benefacta malè locata, malefacta
 sunt 89. 13.

Beneficia citra injuriam esse
 debent 91. 28. beneficii
 liberales naturâ sumus 156.
 28. beneficium qui dat, mor-
 res, non fortunam sequi de-
 bet 92. 5. beneficia in quibus
 conferenda 89. 6. beneficia
 in singulos 91. 26. beneficia
 in reipub. 96. 29. beneficia
 in egentissimos quosque præ-
 cipuè conferenda 22. 57.
 quæ beneficia omnibus commu-
 nicanda 23. 12.

Q

Bene

Index rerum & verborum.

Benevolentia colligenda præcepta. 77. 13.

Benignitas quas cautiones habeat 19. 30. **benignitas** quæ sit utilis reipublicæ 88. 20. **benignitate** nihil hominis naturæ accommodatius 19. 29.

Boni viri qui sint 125. 6. **bonus** nemo miser esse potest 219. 15. **boni viri definitio** 127. 6. **bonum summum**, convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententia. 104. 18. **bona** ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam sunt 207. 26. **bonorum æquatio** non laudanda 94. 6. **bonum solum honestum** 215. 13. **bona caduca & incerta** 152. 20.

C

Cæcilius versus contra senectutem. 190. 11.

Cæsaris largitiones, non liberales, sed injustæ 20. 13.

Castigatio omnis vacare contumeliâ debet 36. 32.

Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 99. ult. **Catonis facta**, Socratis dicta laudantur 148. 11. **Cato Censorius Gracurum** literarum perstudiosus in senectute 182. 17. **Cato Uticensis** cur se interficere

debuerit 46. 32. **Cato** cur sapiens habitus 147. 5. **Cato** è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo 212. 25.

Cicero, stante repub. plus temporis in agendo, quàm in scribendo ponebat 66. 18. **Ciceronis filii** Luus in remilitari 82. 20. **Ciceroni** redditum gloriosam inimicorum dedit injuria, non exitum calamitosum. 223. 3.

Civitas quæ dici possit 222. 9. **Civis** quis sit 223. 4.

Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in cælum adiutus 232. 26.

Clementia & placabilitas magnis viris dignissima 36. 21.

Colendi qui 60. 24.

Communia civibus inter se quæ sint 23. 5.

Concordia fundamentum reipub. 96. 3.

Conjugia, societas prima 24. 5.

Consideratio tempus & diligentiam postulat. 9. 23.

Consuetudinis maxima vis est 168. 35.

Contemptus quos homines sequatur 78. 35.

Contentio plus ad gloriam valet quàm sermo 83. 14.

Convivium melius Latini, quàm Græci nominarunt 198. 10. **Corporis**

Index rerum & verborum.

Corporis bona externis anteponen
da 99. 23.
Crudeli tas inimica naturæ 116.
33.

Cura optima de salute patriæ
238. 24.

Cyrillus quidam lapidibus obru
tus 117. 15.

Cyrus Persarum rex agriculturâ
maximè oblectatus 203.
17.

D

Damon & Pythias 116. 8.

Decorum ab honesto quid
differat 39. 18. Decorum
quid sit 40. 20. Decorum tri
bus in rebus positum est 52. 1.
Decorum ab honesto separari
non potest 40. 11.

Defensio accusatione laudabilior
84. 1. Descendendi interdum
etiam nocentes 84. 27. defi
nitio necessaria principio dispu
tationis 4. 15.

Deliberanda ea non sunt, in
quibus est turpis iussa delibe
ratio 113. 2.

Deos non nocere 69. 25.

Deposita non semper reddenda
134. 22.

Dissimilitudo dissociat amicitias
170. 29.

Divitias amare, parvi angustiq;
animi est 29. 19. divitiæ cur
expectantur 11. 26. dives quis
sit 227. 21.

Dolus malus quid 121. 30.

Duodecim tabulæ de tutela
122. 5.

Dolor, contra naturam 107
14.

E

Eloquentie laus 63. 21.
Eloquentia quid 83. 15.

Ennius censet non legendam esse
mortem, quam immortalitas
consequatur 208. 25.

Epicureorum sententia de Deo
137. 5. Epicuri de bono &
malo sententia 216. & 217.

Eugenia 58. 14.

Eumelia 58. 6.

Exercitatio in omni re neces
saria 29. 33. exercitatio in
senibus quid efficiat 193.
24.

Exilium quibus terribile 219. 3.
exules qui sint 223. 19.

F

Fabula Platonis utilissima
113. 10.

Falsum jurare, pejerare non est
138. 35.

Fides unde dicta 11. 10. fides
ut nobis habeatur, quid fa
ciendum 77. 29. fides vel ho
sti data servanda 16. 27. fi
des & constantia in amicitia
desiderantur 167. 33.

Finis bonorum & malorum sim
plex esse debet 143. 30.

Q 3

Formæ

Index rerum & verborum.

Forma dignitas quomodo tuc-
da 53. 24.

Fortis animus duabus in rebus
cernitur 28. 25. fortissimus
quisque imperandi cupidissi-
mus 27. 34. forti viro vis
adhiberi non potest 130. 30.
fortitudo sine iustitia in vi-
tio 27. 13. fortitudinem quo-
modo definiant Stoici. ibid.
16.

Fortuna magna vis in utramque
partem 72. 13.

Fraus odio digna maiore, quàm
vis 19. 7. fraus vulpecula
propria, vis leonis ibid. 6.

G

Gemma in vitibus 201. 7.
Gloria cupidi homines fa-
cile ad res injustas impellun-
tur 28. 16. gloriam qui con-
temnunt, non reprehendendi
30. 24. gloria tribus è re-
bus constat 77. 3. gloria con-
sequenda viam Socrates tra-
didit 81. 16. gloriam è re-
bus bellicis petere adolescen-
tes debent 82. 15. gloria ho-
minum angustis finibus termi-
natur, nec diuturna esse potest
236. 17.

Gnatiorum multi similes 176.
26.

Graeca cum Latinis coniungenda
1. ult.

H

Hereditas optima quæ 50.
15. hereditatis spes quid
efficiat 226. 14.

Hercules in caelestium numero
collocatus, propter beneficia
in humanum genus collata 108.
18.

Homo ceteris animantibus, quan-
tum & in quo praestet 6. 32.
homo solus ordinem sentit 7.
31. homines quidam non re,
sed nomine 44. 9. dii homi-
nibus maxime utiles 69. 22.
hominum studia in nos quomo-
do excitentur 72. 11.

Honestum laudabile naturâ 8.
8. honestum quibus ex rebus
constetur ibid. 6. honestum è
quatuor veluti fontibus ma-
nat ibid. 16. honestum ni-
hil, quod iustitiâ vacat 27.
19. honestas à partibus quatu-
or manat 62. 1. honestas per
se animos omnium movet 77.
22. honestum quid sit, è Stoi-
corum, Peripateticorum, So-
cratis sententiâ 103. 33. ho-
nestum verum in sapientibus
solis 104. 26. honesti vis
117. 10. honesta naturâ, tem-
poribus fiunt non honesta 134.
26.

Hostis olim peregrinus 17. 15.

Humana res fragiles & caduce
179. 17.

Imperia

Index rerum & verborum.

I

Imperia non semper expecten-
da 29. 25.
Imperator quis sit 224. 4.
Impii adversus deos qui sint
109. 23.
Improbi servi sunt 125. 1.
Injuria fit duobus modis 19. 5.
Injustitiæ duo genera 11. 12.
Inspiciente fortunato nihil est into-
lerabilius 164. 15.
Invitâ Minervâ nihil decet 46.
16.
Jocandi genus quale esse debeat
43. 23.
Iraisci graviter inimicis non o-
portet 36. 29
Ira nihil rectè fieri patitur 56.
6.
Judiciorum ratio duplex 83.
ult.
Fura belli 164.
Jus gentium, & jus civile quo-
modo differant 124. 33. ju-
ris fons natura 125. 20. jus-
jurandum ad astringendum fi-
dem vinculum arctissimum 140.
13 justitiæ fundamentum fi-
des 11. 5. justitia servan-
da etiam adversus infimos
19. 1. justitiâ nullum tem-
pus vacare debet 28. 8. justiti-
â solâ viri boni nominan-
tur 79. 22. justitiæ fruendæ
causâ reges olim constituti 80.
29.

Justitia fundamentum est famæ
93. 16. justitiæ omnium do-
mina & regina virtutum
109. 29.

L

Arborum duo genera 86.
21. largitio 92. ult.
Latronum leges quædam sunt 80.
15.
Leges cur constitutæ 80. 35.
leges civium incolumitatem
spectant 107. ult. lex natu-
ræ communem utilitatem spe-
ctat 109. 5. 110. 15. 118.
32.
Liberalitatis duo sunt genera
22. 3. liberalitatis ratio du-
plex 85. 9. liberales qui 86.
27.
Libertas quid sit 224. 10.
Liber nemo nisi sapiens ibid. 19.
Libidinosa & intemperans ado-
lescentia effectum corpus tra-
dit senectuti 191. ult. li-
bidinosorum animi 238.
29.
Lites unde vitandæ 90. 1.
Loci & temporis vis quanta sit
59. 4.
Ludo & joco quatenus utendum
43. 5.

M

Mendacium omne in con-
trahendis rebus tolen-
dum 122. 14.
Q 4. Mem

Index rerum & verborum.

Mente nihil divinius 115. 34.
Mercari quod statim vendas, sordidum 61. 5.
Mercatura quæ probanda. 61. 19.
Mercede ad amandum adduci, sordidissimum 73. 8.
Metus omnis, servitus est 126. 33.
Micare in tenebris 117. ult.
Miles semel dimissus, nisi secundo sacramento obligetur, pugnare jure contra hostem non potest 17. 3.
Modestia quid. 58. 8.
Mores corrumpuntur divitiis. 93.
Mors servituti, & turpitudini anteponenda 33. ult. *mors seni aut planè negligenda, aut etiam optanda est* 206. 11. *mors longè abesse à senectute non potest* ibid. 8. *mors omni aetati communis* ibid. 29. *mortis adolescentium & senum discrimen* 207. 29. *mortì nihil tan simile, quàm somnus* 211. 13. *mortuis religiosa jura tribuuntur* 149. 21. *mors quibus terribilis* 219. 1.
Munus perinde est ut accipitur 144. 7.
Ratio facienda consilii, ubi nos errasse cognoscimus 49. 31.

N

Naturam quisque suam potius quàm alienam insequi debet 46. 11. *natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent* 52. 14. *natura non patitur, ut alicui detrahamus nostri commodi causâ* 107. 12. *natura est jus gentium* ibid. 32. *natura est lex divina & humana* 108. 3. *naturæ lege unâ & eadem omnes continemur* 109. 9. *natura deservat recta & convenientia* 112. 10. *naturæ principia* 118. 32. *natura fons juris* 125. 27. *natura mutari non potest* 157. 14. *natura similitum sui appetens est* 163. 2.

Negligentius nemo in quo sit aliqua significatio virtutis 21. 6.

O

Objurgationum qui modus 56. 7.
Odise aperte magis ingenium est, quàm fronte occultare sententiam 168. 12.
Officina nihil habet ingenium 61. 9. *officii amplitudo & laus* 3. 13. *de officio questio duplex* 5. 1. *officii divisio* ibid. 12. *officii descendi causæ* 12. 31. *officia aliis alia*

Index rerum & verborum.

alia magis debentur 25. 27.
 officiorum boni ratiocinadores
 esse debemus ibid. ult. offi-
 cia splendidissima, quæ ab
 animi magnitudine oriun-
 tur 26. 25. officium adole-
 scientis 50. 23. officia senum
 51. 2. officium magistratus
 ibid. 16. officium privati
 ibid. 20. officium peregrini
 ibid. 24. officii persequendi
 rationes quinque 68. 18. of-
 ficiorum tractatio in philoso-
 phia uberrima 101. 35. de
 liberatio triplex 102. 31. of-
 ficia media 104. 31. officia
 à quatuor fontibus honestatis
 ducta 134. 32.
 Onera maxima, senectus &
 paupertas 187. 1.
 Opes cum infamia non utiles
 131. 18.
 Opinionem hominum de se negli-
 gere, arrogantis est 41. 21.
 Orationis vis 214. 18. oratio-
 nis duplex ratio 83. 12. ora-
 tionis vis duplex 54. 13.
 Oratoris proprium quid. 2. 18.
 Oratoris munus, ingenii non
 solum est, sed laterum etiam
 & virium. 191. 17.
 Orbium cœlestium ordo 234. 7.
 concentus 234. 34. ab ho-
 minibus non percipitur 235.
 18.
 Ordo quid 58. 11.

Otium languorem offert 100.
 27.

P

Pascere bene, prima utilitas
 in re familiari 99. ult.
 Patris vita cum violatur
 quàm multa peccantur 211.
 15.
 Pro patria mors appetenda,
 ita res ferat 25. 4. pa-
 tria parentibus anteponenda
 132. ult.
 Patroni civitatum & nationum
 qui esse debeant 16. 26.
 Pauperes 71. 2.
 Paupertas contra naturam 107.
 14.
 Peccare, nunquam utile 123. 8.
 peccandum non est amici-
 causâ 158. 9. peccata esse
 aequalia 219. 23. peccata
 non rerum eventu, sed visis
 hominum metienda sunt 219.
 24. peccare, est tanquam li-
 neas transire 219. 33. pec-
 catorum conscientia, dura ser-
 vitas 226. 28.
 Pecunie cupiditas unde 12. 2.
 pecuniam contemnere ma-
 gnificum est 29. 28. pecunia
 corrupti, fideles esse non pos-
 sunt 85. 27. pecunia non
 quaerenda solum, sed etiam
 collocanda 81. 13. pecunia
 cupiditas in plerisq; summa

Index rerum & verborum.

- amicitiæ pestis 158. 2. pecunia & gratiæ comparatio 92. 13.
- Perduellis** 17. 13.
- Peregrinos** usu urbis prohibere, inhumanum 117. 3.
- Periculosarum** actionum multi plex ratio 34. 25. periculis sine causa offerre se, stultum est 34. 15.
- Personis** veluti duabus naturarum quæque nostrum induit 44. 29.
- Perjurium** quid sit 139. 1.
- Phæton** solis filius ignis fulminis deflagavit 134. 8.
- Philosophi** in quo peccent 13. 9.
- philosophorum** vita minus expolita fortune telis, quam eorum qui rempublicam tractant 31. 6. philosophiæ, quanto & quibus rationibus adductus operam dare cœperit Cicero 66. philosophiæ nomen quibusdam inuisum ibid. 1. philosophi qui ibid. 2. philosophia quid ibid. 3. philosophiæ defensio ibid. 13. philosophia tota frugifera & fructuosa 101. 35. philosophiæ pars de officiis uberima 102. 1. philosophia liberalitatem, justitia continentiam docet 108. 9. philosophia vitam tranquillam præstat 182. 6. philosophorum principes 189. 26.
- Pietas** in patriam, in cælum via est 233. 27.
- Piratis** data fides non servanda 138. 31.
- Plato** uno & octogesimo anno scribens mortuus est 186. 17.
- Pœmata** vel minus præclara delectant imperitos, & laudantur 105. 6.
- Pœta** iners extremam ætatem negligit 183. 19.
- Præclara** omnia rara 172. 10.
- Principatum** a patere, hominis proprium 7. 25.
- Privata** nulla, naturæ: sed occupatione, victoriâ, lege, passionem, conditione, sorte 10. 18. privata vita otiosior, publica fructuosior 30. 10. privata vita quibus concedenda, quibus minus ibid. 14.
- Prodigi** qui 86. 23.
- Promissis** quando standum non sit 14. 32. 134. 27. promissa non servanda 134. 19.
- Prudentia** quid 62. 14. prudentiæ & sapientiæ discrimen ibid. prudentia sine iustitia nocet 78. 11, prudentia vera & maxime utilis quæ 77. 35. prudentia senectutis est 188. 32.
- Pulchritudinis** duo genera 53. 16.

Index rerum & verborum.

Pythagoreorum mos in exercenda
memoria 195. 6.

Q

Quaestio de honesto & utili
116. 16. Quaestiones de
officio 132. 6. Quæstus turpes
228. 24.

R

Rectum ita iustum, si volun-
tarium 13. 12.

Rectè facta à virtutibus profi-
ciscuntur, peccata à vitiis
220. 23.

Referendâ gratiâ nullum offici-
um magis necessarium est 21.
33.

Reges cur instituti 80. 29.

Regnandi cupiditates unde exi-
stant 112. 26. regni fides nul-
la 12. 8. regno iniqui atq; in-
fideles multi 130. 21.

Rei familiaris augendæ qui mo-
dus 38. 27. res familiaris
quæri debet iis rebus, à qui-
bus abest turpitudine 99. 12.
res magnæ non corporum vi-
ribus, sed animi geruntur
188. 1.

Reipub. præfuturis duo Platonis
præcepta necessaria 35. 18.
respublicæ maximæ per adole-
scentulos labefactatæ, senibus
sustentatæ 188. 26.

Romani viri illustres bellicâ lau-
de 27. 6. Romanorum mos

verecundus

93. 9.

S

Sanguinis conjunctio, vincu-
lum charitatis 24. 14.

Sapientiæ amor ex cognitione
honesti 8. 10. sapientia in
quo sita ibid. 28. sapientia
quid à prudentia differat 62.

14. sapientiæ princeps vir-
tutum ibid. 13. sapientia quid
67. 5. sapientiæ laus ibid.

13. sapientes septem, non
tamen omnino sapientes 105.

24. sapientis est, habere ra-
tionem rei familiaris 122.

30. sapiens, qui sibi non
prodest, nè quidquam sapit

122. 25. sapientis cum bi-
strione comparatio 207. 16.

sapientissimus quisque aequi-
simo animo moritur, studi-
simus iniquissimo 212. 6.

sapientum quorundam de
citiæ opinio 161. 9. sa-

animus quibus rebus
tus

Securitas caput est ad beatæ
vendum 161. 1.

Seditionum origo quæ 35. 2.

Senator non est, qui iurcjurant
hostium tenetur 136. 1.

Senex nemo tam est, qui se
num non putet posse vivere

190. 1. senis sermo quietus
remissus decorus est 191. 2.

Index rerum & verborum.

senibus conceditur, ut de se
 dicant 192. 11. senem ma-
 iore fieri, si vis diu esse se-
 nex, proverb. 192. 33. senex
 probatur, in quo est ali-
 quod adolescentis 194. 35.
 senili avaritiâ nihil absur-
 dius 206. 3. senectus opti-
 ma, eademque accusatur, 183.
 senectutis arma sunt ex-
 citationes virtutum 184.
 29. senectus accusatur, non
 propter aetatem, sed propter
 mores 184. 6. 186. 15. 205.
 27. senectus quatuor de cau-
 sis misera videtur 187. 3.
 senectus maximum onus pu-
 tur 187. 1. senectutis vi-
 tia diligentia compensanda
 sunt 194. 6. senectutis vi-
 ceratio 195. 20. senectus
 natura loquacior 201. 35.
 senectutis modica severitas pro-
 pter 206. 1. senectutis fru-
 ctus est, ante partorum bo-
 num memoria & copia 207.
 senectus peractio aetatis
 tanquam fabula 213.
 senectus
 mulchra communia propinquis
 inter se 18. 16.
 senectus qualis esse debeat 55. 6.
 sermonum suavitas, amici-
 tiæ condimentum 168. 17.
 senectus infima conditio 19.
 senectus quando utendum

ibidem 3.
 Severitate sublata administra-
 ri civitas non potest 36.
 29.
 Similitudo ad amicitiam alli-
 cit 162. 35.
 Simulatum nihil diuturnum 81.
 24. simulatio, perfidi, impro-
 bi, malitiosi hominis est 121.
 33. simulatum nihil in amici-
 tia 1. 8.
 Societatis humanæ vinculum o-
 rario 22. 29. societatis hu-
 manæ gradus 23. 28. socie-
 tas præstantissima, bonorum
 virorum familiaritas 24. 18.
 societas inter omnes, major
 autem ut quisque proximè ac-
 cedit. 151. 35.
 Solitariam nihil natura amat
 175. 4. solitudo languorem
 affert 100. 28.
 Stoicorum oratio 214. 21.
 Stulto nemini bene esse potest
 219. 14. stultos omnes in-
 fanire 214. 25.
 Summum jus, summa injuria
 15. 5.
 Superbia in prosperis rebus fugi-
 enda 37. 17.
 Syllæ largitiones non liberales,
 sed injustæ 20. 12.

T

T Abula nova injusta 98. 4.
 Temperantia 39. 12
 Turpo

Index rerum & verborum.

Turpe mutatur tempore 106.
15. turpitudine maxime contra naturam 112. 10. *turpe nunquam utile* 117. 35.
Tyrannorum ferè violenta mors 73. 34.

V

V Altitudinis tuenda ratio 997.

Vestigalia urbana rusticis anteponenda 99. 31.

Venandi studium honestum 43. 30.

*Venditor lege 12. tab. prae-
 bat tantum vitia, quae lin-
 gua nuncupata essent* 123. 13.

Veri adolescentia comparanda 207. 21.

Verecundia 39. 1. *verecundia sublata, aut honestum est* 1. *verecundia maxima ornamentum*

Veri investigatio propria

Veritas molesta est

Vestitus quae ratio

Veterrima quaeque suavissima

Veturius hosti deditus

Viam erranti non monstrare,

Athenis execrationibus publicis sancitum 119. 25.

Villa locuples abundans laedo, agno, gallina, caseo, melle 102.

Vires celeritati anteponi 99. 30.

Virgula divina 64.

Virtutes, ut quaeque leniores, amabiliore 21. 9. *virtutes quarundam simulachra in suis* 22. ult. *virtus omnibus in rebus ferè vera* 71. 31. *virtutem unam* 14. *virtutem quomodo non nulli interpretentur* 162. 52. *virtute nihil amabilius* 15. 23. *virtus tenera & ita-
 bilis est* 162. 17. *virtus opinio, amicitiae conciliatrix* 159. 4. *virtus (scilicet) bona est ad beatitudinem* 218. 8. *virtutes pares* 220. 6. *virtus consentiens cum ratione* 15. *virtus persequenda, quam aut ulla vis* 229. 23. *virtutes qui praediti sunt, sicut divites* 230. 17. *virtutes amitti non potest ibi* 14. *vita finis optimus* 101. 11.

Vita deserta ab amicis, iucunda esse non potest 164.

100. ult.
 11. 24. 45. 23.
 omnes fe-
 verecundiam oc-
 44. 11. voluptates
 domina 79. 11.
 omnis honestati con-
 141. 23. voluptate
 peffia capitalior 195.

27.
 100. 10.
 rum
 118. 3.
 Vox clara & fugit
 14. 26.
 Utile ab honesto
 debet 68. 27.
 comparatio 99. 21.
 communis secundum naturam
 109. 7. 11. 11

in that god immortal
 FINIS.

D. m a 10

